

TIETEESSÄ. TAPAHTUU!



Tieteellisten seurain
valtuuskunta

Englannin kielen ylivalta
suomalaisissa yliopistoissa

Katri Vala ja mielten militarisaatio

Juutalaisten jatko-opiskelijoiden
syrjintä 1930-luvulla

Merenkäynnin riskienhallinta
1200–1800-luvuilla

Sivistysideaali kriisissä?

4

2023

TIETEESSÄ. TAPAHTUU

VOL 41 NRO 4 (2023)

PÄÄKIRJOITUS

JANNE SAARIKIVI

3 – Kansalliskielinen korkeakoulutus – uhanalaista kulttuuriperintöä?

Tieteessä tapahtuu -lehti kokoaa yhteen eri tieteenalat. Se on foorumi ajankohtaisille ja yleistajuisille tiedeartikkeleille sekä keskustelulle tieteestä ja tiedepolitiikasta.

Journal.fi-palvelussa sijaitsevasta PDF-lehdestä löytyvät jokaisen numeron pääkirjoitus, artikkelit ja katsaukset. Muut kirjoitukset, kuten kirja-arviot, ovat vain verkkolehdessä osoitteessa www.tieteessatapahtuu.fi.

SISÄLLYS

ARTIKKELIT

NOORA KOTILAINEN

6 – Silmät auki sotaan

SAMULI SKURNIK JA MIKAEL SKURNIK

11 – ”Ne eivät halua päästää sinua etenemään täällä”

OTTO LINDERBORG

21 – Yksi suuri pahe – Tarkastelussa Polykarpoksen kirje filippiiläisille

PEKKA T. HEIKURA

26 – Roomalaisten joukkojen katastrofi Germaniassa – Käytiinkö ratkaiseva taistelu Teutoburgin metsässä?

MIKKO HUHTAMIES

33 – Uskomukset toimivat vuosisatojen ajan riskienhallintana merenkulussa

KATSAUKSET

MINNA RIIKKA JÄRVINEN JA JARI KAIVO-OJA

41 – Sivistysideaali vaatii uudelleentarkastelua

JARKKO TIRRONEN

47 – Sosiaalinen yliopisto



Tieteellisten seurain
valtuuskunta

TOIMITUS

Päätoimittaja: **Anna Kotaviita**
Toimituspäällikkö: **Taina Vuokko**

Taitto: **Anne Haapanen**
Ulkoasu: **Marko Myllyaho**

Kirkkokatu 6
00170 Helsinki
Puh. 044 493 9020
tieteessatapahtuu@tsv.fi

TOIMITUSNEUVOSTO

Professori **Johanna Arola**,
pääsihteeri **Ulla Järvi**, tiede- ja taide-
rahoituksen johtaja **Kalle Korhonen**,
päätoimittaja **Anna Kotaviita**,
yliopistonlehtori **Anna-Kaisa
Kuusisto**, toiminnanjohtaja
Lea Ryyänen-Karjalainen,
professori **Kimmo I. Tuominen**,
ylikirjastonhoitaja **Kimmo K. Tuominen**,
tutkijatohtori **Johanna Vuorelma**
ja koordinaattori **Kaisa Välimäki**
(puheenjohtaja)

JULKAISIJA

Tieteellisten seurain valtuuskunta

Ilmestyy 5 kertaa vuodessa
41. vuosikerta

Seuraava numero ilmestyy 16.11.2023.
Viimeinen aineistopäivä siihen on
16.10.2023.

ISSN 1239-6540



KANSALLIS- KIELINEN KORKEA- KOULUTUS- UHANALAISTA KULTTUURI- PERINTÖÄ?

Syrjäytyvätkö kansalliset kielet yliopisto-opetuksessa englannin tieltä? Onko kyse vääjäämättömästä tai tarpeellisesta kansainvälistymisestä? Pitääkö olla huolissaan suomen kielen asemasta? Onko kehitykselle vaihtoehtoja?

Monissa Euroopan maissa keskustellaan näistä kysymyksistä. Pääministeri **Sanna Marinin** hallituksen tiedeministeri **Petri Honkosen** pyynnöstä teimme yhdessä maisteri **Jani Koskisen** kanssa selvityksen, joka koski Suomen yliopistojen kielivalintoja. Selvitimme opetuksen, opinnäytteiden ja tutkimuksen kieliä sekä opiskelijoiden ja opettajien kokemuksia yliopistojen kielikäytännöistä.

Vuonna 2004 alkanut Bolognan prosessi loi Eurooppaan yhteisen tutkintojärjestelmän ja koulutusmarkkinan. EU-maihin syntyi tuhansia englanninkielisiä kandidaatti- ja maisteriohjelmia, jotka korvaavat aikaisempaa kansalliskielistä opetusta. Esimerkiksi Helsingin yliopiston maisteriohjelmista yli puolet on englanninkielisiä, Aalto-yliopiston ohjelmista yli 90 prosenttia.

Englanninkielisissä koulutusohjelmissä opiskellaan keskimäärin vain noin 10 opintopisteen verran suomea tai ruotsia. Maisteriohjelmista valmistuvien ulkomaalaisten onkin käytännössä mahdotonta työllistyä Suomen julkiselle sektorille.

Suomalaisen koulusivistyksen saaneista maisteritason opiskelijoistakin yli kolmannes opiskelee englanninkielisissä maisteriohjelmissä. Tämä on vastoin valtioneuvoston hyväksymän Kansalliskielistrategian tavoitetta, jonka mukaan koulutuspolku tulisi olla mahdollista käydä alusta loppuun samalla kielellä. Selvityksessä havaittiin, että myös suomenkielisissä



JANNE SAARIKIVI
toimi selvityshenkilönä
hankkeessa, jonka
tavoitteena oli selvittää
suomen ja ruotsin kielen
asemaa yliopistoissa.

maisteriohjelmissa on paljon englanninkielistä opetusta ja että todellinen opetuskieli poikkeaa usein ilmoitetusta.

Opinnäytteiden kieli on yhä useammin englanti. Vuonna 2021 valmistuneista maisterintöistä oli 38 prosenttia ja väitöskirjoista 86 prosenttia englanninkielisiä. Aalto-yliopistossa jopa kandidaatintöistä 45 prosenttia tehtiin englanniksi. Suurimman osan englanninkielisistä opinnäytteistä laativat suomen- tai ruotsinkielisen koulusivistyksen saaneet opiskelijat.

Lain mukaan yliopistot ovat suomen- tai ruotsinkielisiä. Käytännössä niitä ei aina voi näillä kielillä läpäistä. Yliopistojen kieliperiaatteissa ei enimmäkseen linjata selvästi oikeudesta opiskella kansalliskielellä tai opettajan velvollisuudesta hallita kansalliskieliä.

Lainvalvontaviranomaiset ovat ottaneet kriittisesti kantaa yliopistojen kielioloihin. Keväällä 2023 oikeuskansleri lausui Aalto-yliopiston kauppatieteiden ja teknillisen alan maisterikoulutuksesta, josta oli jo aikaisempi lausunto vuosikymmenen takaa. Lausunnon mukaan opiskelijoiden kielilliset oikeudet ovat voimassa vain ”näennäisesti” ja tilanne yliopistolain vastainen. Kysymys kuuluukin, miksi opetus- ja kulttuuriministeriö ei reagoi lainvastaiseen tilanteeseen esimerkiksi valtionavustuksia pidättämällä.

Yliopistoissa olisi tarjolla akateemista monikielisyyden asiantuntemusta. Käytännön kielivalinnat perustuvat näköjään silti jäsentymättömään käsitykseen kielestä kommunikaatiovälineenä. Kielen muut funktiot esimerkiksi tiedon tuottajana, kulttuurisen informaation ja diversiteetin säilyttäjänä ja välittäjänä tai yhteisön sosiaalisten suhteiden luoja ja ylläpitäjänä sivuutetaan.

Suurimmassa osassa EU-maita kansalliskieliä suojellaan Suomea tiukemmin.

Osana selvitystä toteutimme avoimen opiskelijakyselyn, johon vastasi 1 926 opiskelijaa. Noin 70 prosenttia vastaajista edusti kolmea oppilaitosta: Helsingin yliopistoa, Aalto-yliopistoa ja Tampereen yliopistoa.

Suomenkielisistä vastaajista 38 prosenttia ilmoitti toivovansa lisää suomenkielisiä kursseja ja kurssimateriaaleja. Ruotsiksi vastanneista lisää äidinkieliä kursseja ja materiaaleja toivoi 71 prosenttia. Kysyttäessä millä kielellä opiskelija suorittaisi kurssin, jos tarjolla olisi useita vaihtoehtoja, yli 80 prosenttia ilmoitti haluavansa suomen- tai ruotsinkielisiä kursseja.

Kun Euroopan kansallisvaltioihin 1800-luvun mittaan luotiin kansalliskielisiä koulutusjärjestelmiä, tätä perusteltiin mahdollisuuksien tasa-arvolla, luokkayhteiskunnan purkamisella ja paikallisen tai kansalliskielisen tiedon arvon nostamisella. Nämä ovat ajankohtaisia perusteita jatkaa kansalliskielistä akateemista opetusta tänäänkin.

Suurimmassa osassa EU-maita kansalliskieliä suojellaan Suomea tiukemmin. Italiassa korkein oikeus on todennut englanninkieliset maisteriohjelmat lainvastaisiksi. Alankomaissa englanninkielisen yliopisto-opetuksen määrä on ollut yli kaksi kolmasosaa kaikesta opetuksesta, mutta opetusministeri antoi hiljattain määräyksen nostaa hollanninkielisen opetuksen määrää kahteen kolmasosaan.

Norjassa ja Tanskassa on voimassa vaatimus, jonka mukaan kansainvälisen henkilökunnan on siirtymäajan jälkeen ryhdyttävä käyttämään kansalliskieliä. Viime aikoina on oltu huolissaan juuri näiden maiden yliopistojen Suomea paremmasta *ranking*-menestyksestä. Ehkä yksikielinen englanninkielinen opetus ei siis Suomenkaan yliopistoja nosta?

ARTIKKELIT

SILMÄT AUKI SOTAAN



Katri Vala joutui elinaikanaan ahtaalle, sillä hän kritisoi militarismia aikana, jolloin valmistauduttiin toiseen maailmansotaan. On tulenarkaa olla väkivallan vastustaja ja sodan hulluuden paljastaja silloin, kun militaristiset äänenpainot kaikuvat kaiken muun yli.

Katri Vala (1901–1944) tunnetaan nykyisin lähinnä runoilijana, mutta hän arvosteli aikanaan yhteiskuntaa teräväsanaisesti muissakin teksteissään. Esimerkiksi hänen vuosina 1933–1941 lähinnä *Tulenkantaja*-lehteen kirjoittamansa pakinat koottiin yksiin kansiin postuumisti vuonna 1945. Kokoelma sai nimekseen *Henki ja aine – eli yksinäisen naisen pölynimuri*.

Tuntuu enteelliseltä, että Valan pakinakokoelma julkaistiin uudelleen juuri kesällä 2023. Alun perin kokoelman kustansi Kansankulttuuri, ja kokoelman esipuheen kirjoitti tuolloin kustantamon johdossa toiminut ja Valan *Tulenkantaja*-toverina tunnettu **Raoul Palmgren**. Nyt pienen Oppian-kustantamon julkaisemaan kokoelmaan ei ole saatu mu-

kaan esipuhetta, vaikka sellainen olisi avannut kokoelman merkitystä juuri tässä ajassa herkullisella tavalla.

Valan kirjoitukset avaavat kiinnostavan näkökulman 1930-luvun Suomen ja Euroopan poliittiseen ja henkiseen ilmapiiriin – fasismin ja vihan nousuun, poliittiseen vastakkainasetteluun, kulttuurin tilan ahtauteen, kurjistavaan politiikkaan, sodan ja militarismin uhoon. Tekstit suorastaan houkuttelevat löytämään historiallisia analogioita tuolloin ja jälleen nyt aikaamme vahvasti leimaavien poliittisten virtausten väliltä.

Valan kirjoitusten kokoelma ja runot toimivat tämän hetken lukijalle kylmäävänä muistutuksena siitä, kuinka fasismiinkin liutaan pikkuhiljaa ihmisarvon pilkkaa normalisoiden ja miten sotaan kävellään silmät kiin-

Kalervo Palsan teos *Sotilaan muotokuva* on vuodelta 1984.

Mitä enemmän sotamieli saa valtaa, sitä kiivaammin militaristisen ideologian arvostelu luetaan poliittisena kannanottona vihollisen puolesta.

ni yksioikoisen militaristisen ajattelutavan ohjaamana. Merkkejä tästä voi löytää myös Valan elämäntarinasta, josta voi lukea vaikkapa **Minna Maijalan** kirjoittamasta *Kulkuri ja näkijä* -elämäkerrasta (2021).

Nykypäivän näkökulmasta erityisen kiinnostavan ikkunan tekstit avaavatkin ennen sotaa vahvistuneeseen militarismiin ja yhteiskunnan militarisoitumisen ilmentymiin. Vala soimii teksteissään värikkäästi nationalistista, oman kansan erityisyyttä korostavaa paatosta, tuolloin vallinneita sotaa glorifioivia soturioppeja ja militaristista mentaliteettia. Hän säilyttää koko ajan ihmisyyttä puolustavan eetoksen.

MILITARISMIN VASTUSTAMISEN VAIKEUS

Militarismi perustuu hierarkialle ja väkivalalle. Se on luonteeltaan epädemokraattista ja ei-keskustelevaa, vaatii yhdenmukaisuutta ja pyrkii yksituumaisuuteen, tunkee kaikialle, on kovaääninen ja kritiikin tuimasti hiljentävä. Militarismi, oli tuolloin ja on edelleen, syvälle valtiojärjestelmän sisään

leivottu ideologia, jonka ytimessä on juuri se, että sota esitetään vaihtoehtottomana ikuisena kohtalonamme, ja sen julman logiikan kritiikki vaiennetaan.

Valan kirjoittaessa tekstejään valmistaututtiin toiseen maailmansotaan tai se oli käynnissä. Tila sodan kritiikille oli ahdas – ja hänen ajatuksensa ajoivatkin hänet kirjalliseen parialuokkaan ja moniin vaikeuksiin, joista hän ei eläessään enää noussut.

On tulenarkaa olla väkivallan vastustaja ja sodan hulluuden paljastaja silloin, kun militaristiset äänenpainot kaikuvat kaiken muun yli. Mitä enemmän sotamieli saa valtaa, sitä kiivaammin militaristisen ideologian arvostelu luetaan poliittisena kannanottona vihollisen puolesta, vaikka se ei olisi sellaiseksi tarkoitettu, ja eri mieltä olevat tuomitaan epäisänmaallisiksi, jopa pettureiksi.

Venäjän 2022 aloittaman hyökkäyssodan jälkeisenä aikana ja Nato-Suomessa tila sodan logiikan kritiikille on jälleen hyvin kapea. Tänäkin sota ja siihen valmistautuminen esitetään fatalistisesti vääjäämättömänä kohtalona, joita vastaan toimiminen esitetään paitsi

mahdottomana ja turhana, myös vaarallisena kansallisen veneen keikuttamisena.

Sotaa edeltäneessä ja sodanaikaisessa ahdaassa yhteiskunnallisen keskustelun tilassa Vala rohkeni arvostella kitkerästi sodan – eli valtiollisen laillisen tappamisen monopolin – essentialisoimista. Hän haastoi sodankäynnin esittämistä paitsi vääjäämättömänä myös ideaalina, ihmisyyden korkeimpana ja sankarillisimpana ilmentymänä. Tämän arvostelun yläpuolelle asetetun ajatteluttavan perusteluja Vala kuvailee kehäpäätelmällä: ”Koska pieni lapsi kastelee housunsa, tulee hän aina kastelemaan.” Hän jatkaa: ”Lapset kasvatetaan pois housunkastelusta, mutta ihmiskuntaa ei sotavaistoista, joita eräät piirit pitävät ihmisen parhaina vaistoina.”

1930-luvun kaikuja lukiessa tulee mieleen, miten vaimeaa nykykeskustelu voimistuvasta militarismista on ja kuinka vähän sotaa nykypäivänä tohditaan vastustaa. Harvoin nykyään kyseenalaistetaan valtion kaappaamaa moraalista yksinoikeutta käyttää ihmiskehoja poliittisten päämääriensä ajamisen polttoaineena. Harvoin nytkään sodasta puhutaan sankarimyyttiä purkaen ja suoraan, hulluutena, ihmisen itselleen luomana helvetinä, valheena, jonka hyväksymme yllättävän hiljaa.

Sotilaallisella on sellainen arvostelun yläpuolelle jähmettynyt valta-asema, jota oikeastaan millään mulla valtiollisella instituutiolla ei demokratiassa ole. Sotilaallisen vallan asema on ekseptionalistinen: Siihen



KUVAN LÄHDE: MUSEOVIRASTO

KATRI VALA (KARIN WADENSTRÖM)

SYNTYNYT 11.9.1901 Muoniossa
KUOLLUT 28.5.1944 Eksjössä Ruotsissa
HAUDATTU nykyiseen Katri Valan puistoon Helsingin Sörnäisissä
VANHEMMAT metsänhoitaja Robert Wadenström ja talollisen tytär Alexandra Mäki
KOULUTUKSELTAAN kansakoulunopettaja
AVIOLIITTOSSA vasemmistoradikaali Armas Heikelin kanssa

KATRI VALA: LIITUPIIRIT

Syystaivaan alla —

Omenankuulaan, viljantuoksuisen —

Soi lasten riemu, jalat vilistää

(on poikanikin siellä).

Ja liitupiiri tietää: varma turva,

Ei vihollinen tänne tulla voi.

Se piiri pitää!

Vaan isojen maailmasta —

On aina arvaamaton, tärkeilevä tuo —

Putoaa kauhistava seikka

keskeen kaiken:

SOTA!

Totiset silmät seuraa kysymystä:

On sota, äiti. Missä? Kaukanako?

Saako sota tulla sinne, missä kodit on?

Aivan varmastiko ei?

Vastaanko vai väistän?

On meidän, suurten, maailma kunniaton.

Ei mitkään lupaukset, liitupiirit, pidä.

On täällä turvattomuus täydellinen.

Mitenkä rauhoitan sun, pikku sydän,

luon turvalliseks unes, elämäs?

Syyskuussa 1939

sisältyy uskoa kansan erityislaatuisuuteen tai paremmuuteen. Sen nimissä voidaan vaatia lähes mitä vain – ääritilassa kansalaisen kuolemaa ja pakottamista toisen ihmisyksilön tappamiseen – ja siksi sen kritiikki törmää niin helposti seinään.

MIELTEN MILITARISAATIO

Sotamieli voittaa alansa, kerää kannatuksensa ja normalisoituu haastamattomaan asemaan hiljalleen kielen ja ajattelun muutoksen kautta.

Vala kauhistelee pakinoissaan 1930-luvulla koventuneita äänenpainoja, naureskelua vihollisen tuhoamiselle ja innolle kasvattaa lapsia sankarikuolemaan. Tuskin olisimme 2020-luvullakaan voineet vielä hetki sitten kuvitella, että valtiomme korkeimmilta poliittisilta tahoilta voidaan nyt melko arkipäiväisesti todeta naapurimaan – tai minäkään maan! – kansalaisten kuolema hyväksi ja riemua herättäväksi asiaksi.¹

¹ Näin ovat lausuneet vuonna 2023 muun muassa nykyinen eduskunnan puhemies Jussi Halla-Aho (ps.) ja entinen kansanedustaja Osmo Soininvaara (vihr.) (Ilta-Sanomat 9.1.2023; Osmo Soininvaaran twiitti 10.6.2023).

Taas tälläkin hetkellä jauhavat asetehtaat tuhokoneita monessa vuorossa, ja valtioiden mahtavuutta mitataan niiden kyvykkyydellä tuhota elämää.

Ihmisyys ja sen arvo murenevat – niin aiemmin historiassa kuin nyt – kun niitä pikkuhiljaa nakerretaan ja sota tulee mahdolliseksi tiettyjen puhe- ja toimintatapojen normalisoituessa. Kun tappaminen ei enää ole kauhistus, vaan sankariteko, puheet urhoollisuudesta, kunnian ja isänmaasta oikeuttavat ihmislasten sotaan koulimisen, kasvattamisen ja nuorten kehojen marssittamisen hyväkuntoisina sotapolulle tuhoutumaan. Tätä Vala kutsuu kanuunanruokaperspektiiviksi: Kun elämää tuskalla synnyttäneet ja vaivalla hoivanneet äidit yhtyvät kuoroon siitä, että ”lapsen on kaunis kuolla, kun joukkonsa eessä urhona kaatuu” ja että Suomi on voimissaan, kun ”voi vainolaisen hurmehella voi peittää maan”, on ”pirullisen nerokas systeemi” saavuttanut voittonsa.

Keskeinen kritiikin kohde Valan kirjoituksissa onkin lasten militaristista sankaruutta korostava kasvatus sodan polttoaineeksi. Tämä on syytä muistaa meillä nytkin, kun pääministeripuolueen taholta on väläytelty maanpuolustusopin palauttamista suomalaisiin peruskouluihin (Helsingin Sanomat 13.12.2022) ja kun yhä useampi kyseenalais-

tamatta kokee, että korkeinta isänmaallisuutta ja henkilökohtaista kunniaa on valtion rajojen aseellinen puolustaminen oman henkensä uhrilla.

Sota vaatii aina myös aseistusta ja varustautumista, rahaa, resursseja, voiman massiivista valjastamista. Mielten militarisaation lisäksi ja sen ehdolla, sota hiipiikin todellisuuteemme myös materiaalisten resurssien uudelleen allokointina. Sota ja siihen varautuminen vei silloin ennen ja vie edelleen valtavasti resursseja hyvältä elämältä ja paremman yhteiskunnan sekä maailman rakentamiselta.

Sodasta kärsivät aina eniten heikot, mutta siitä myös hyötyvät aina tietyt tahot. Se jatkuu, koska se on paitsi totuttua, myös poliittisesti ja taloudellisesti kannattavaa. Taas tälläkin hetkellä jauhavat asetehtaat tuhokoneita monessa vuorossa, ja valtioiden mahtavuutta mitataan niiden kyvykkyydellä tuhota elämää. Vala kysyikin toistuvasti, kuka sodasta hyötyy – ja osoittaa sormellaan suurpääoman suuntaan.

Tämä kysymys militarismin hyötyjistä ja häviäjistä olisi tänäkin päivänä nostettava



KUVAN LÄHDE: HELSINGIN KAUPUNGINMUSEO

Jälleenrakentaminen sodan jälkeen kestää kauan ja maksaa paljon.
Eric Vasströmin maalauksessa *Röjning efter bombnedslag* (1938–1944)
kaksi ihmistä tutkii pommitetun talon raunioita.

Katri Vala näkee yksilöt epätasa-arvoisten rakenteiden, sorron ja yhteiskunnallisen hulluuden tuotteina, säälimättömien rattaiden jauhamina, nälän ja puutteen uhreina, epätoivon ajamina ihmisinä.

esiin useammin. Militarismien noususta ja puolustussektorin paisumisesta eivät hyödy suomalaiset vanhuksat hoivakodeissa eivätkä edes ne harvat vielä elossa olevat veteraanit. Siitä eivät hyödy kulttuuri- ja koulutussektorit eivätkä synnytyssairaalat tai turvakodit.

Varustautuminen ja liittoutuminen maksavat, ja rajallisten resurssien maailmassa yhden sektorin paisuminen on aina pois toisaalta. Arvovalinnat ohjaavat sitä, minne yhteiset rahamme poliittisesti ohjataan.

SAIRAAN YHTEISKUNNAN RAKENTEIDEN UHRIT

Muutoinkin kuin sodan kontekstissa Katri Vala oli aina eetokseltaan pienen ihmisen ja oikeudenmukaisuuden vahva puolustaja. Hän läheni juuri 1930-luvulla voimakkaasti poliittista vasemmistoa, myös runoissaan – varsinkin hänen viimeiseksi jääneessään, vuonna 1942 julkaistussa *Pesäpuu palaa* -kokoelmassa, joka soi sodan ja hävityksen kaikuja.

Poliittisten vastakkainasettelujen aikana myös häneen kohdistunut vahva kritiikki

kohdistui hänen vasemmistolaisuuteensa. Hän ajautui ahtaaseen asemaan, jossa julkaiseminen ja apurahojen saaminen oli hankalaa. Hän eli sairaana köyhyysrajalla mutta jatkoi silti kritiikkiään.

Itsekin köyhyyttä kokeneena Vala tunnistaa selvänäköisesti teksteissään, mitä yhteiskunnalliset rakenteet ja luokkaerot tuottavat yksilöille. Hän ei näe, että hirvittäviinkin henkilökohtaisiin ratkaisuihin ajautuneet ihmiset olisivat olleet ainoita vastuullisia olosuhteistaan ja teoistaan. Sen sijaan hän näkee yksilöt epätasa-arvoisten rakenteiden, sorron ja yhteiskunnallisen hulluuden tuotteina, säälimättömien rattaiden jauhamina, nälän ja puutteen uhreina, epätoivon ajamina ihmisinä, joilla ei aina ole mitään muita kuin huonoja vaihtoehtoja.

Vala kysyy, millä oikeudella sama valtio, joka surutta tapattaa kansalaisiaan sotatantereilla, rankaisee yksilöitä yksittäisistä tappotöistä. Hänen perspektiivissään patologinen maailma kasvattaa yksilöitä, jotka päätyvät kauhistuttaviin ratkaisuihin, rikollisuuteen ja jopa lastenmurhiin.

On Valalla myös sokeat pisteensä. Hänen teksteistään huokuu paikoin nykynäkökulmasta perusteetonta ihailua Neuvostojärjestelmää kohtaan

Vala kritisoi köyhien ja kurjien kyykytystä – sitä, että valtio rankaisee kansalaisia köyhyydestä. Hän soimii myös sitä logiikkaa, joka ajaa puutteenalaisen kansan tosiaan vastaan samalla, kun omistava luokka ja rahavalta eli ”sadan leivän omistajat” myhäilevät sivustakatsojina, kun kurjat repivät murusia toistensa käsistä.

Valan kirjoituksia lukeissa huomaa myös, kuinka tuon ajan vahva luokkatietoisuus on vaihtunut nykyhetken lähes täydelliseen luokkasokeuteen. Nyt kun hyvinvointivaltion tasapainottavia rakenteita taas suunnitellaan purettavan, olisi tärkeää pitää mielessä, millaisia yhteiskunnallisia polarisoivia seurauksia sillä on.

LIUKAS PINTA KOHTI MAILMANPALOA

1930-luvulla roihusi juutalaisvihaa ja sala-liittoteorioita juutalaisten ylivallasta ja salaisista juonista. Rotuoppeihin perustunut rasistinen vihan ideologia, jota Suomessa-

kin varsin laajasti kannatettiin, johti maailmanpaloon ja holokaustiin: miljoonien juutalaisten, romaanien, homoseksuaalien, vammaisten ja toisinajatteluiden tuhoutumiseen kuolemanleireillä.

Vala ei eläessään voinut vielä hahmottaa tuhon lopullista laajuutta, mutta hän näki ja tunsu, minne tie saattaa johtaa – aivoillaan, sydämellään ja kehollaan, kuten hän itse kirjoitti. Hän ei todistanut myöskään ihmisyyden nollapisteen jälkiselvittelyä.

Kun lukee Valan pakinoita, seuraa pääministeri **Petteri Orpon** hallituksen kriiseilyä ja kuuntelee nykykeskustelua rasismista ja fasismisista, tulee väistämättä mieleen, kuinka tässä päivässä vaikuttaa se, ettei Suomi ei ole kansallisesti tehnyt tilejään selviksi natsimenneisyytensä kanssa. On eurooppalaisesti poikkeavaa, kuinka meillä voidaan – ja aktiivisesti yritetään – puolustaa räikeästi ihmisarvoa loukkaavia, rasistisia ja aivan suoranaisesti menneiden vuosien fasismia ihan noivia ajattelutapoja.

On Valalla myös sokeat pisteensä. Hänen teksteistään huokuu paikoin nykynäkökulmasta perusteetonta ihailua Neuvostojärjestelmää kohtaan. Historian suoman tiedon valossa, anakronistisesti luettuna, tässä hän oli karvaasti väärässä.

Ihmisyyden arvon puolustaja ja tuhoisien ideologioiden vastustaja olisi varmasti joutunut pettymään, jos hän olisi tiennyt totuuden **Josif Stalinin** vainoista, Neuvostoliiton silloisista ja tulevista hirmuteoista. Tämäkin on hyvä muistutus aikanamme, jolloin monet tutkijatkin uumoilevat näkevänsä tämän päivän kehityskulujen loppupisteen: Kaikkea ei voi aikalainen tai ehkä myöhempikään tutkija koskaan nähdä selvästi.

Nykyäänkin monen kristallipalloaan virittelevän kommentaattorin ja sotatietäjän olisi hyvä pitää mielessä, että Minervan pöllö levittää siipensä vasta hämärän laskeuduttua: usein ajatteluamme ohjaavat enemmän toivomukset ja ideologisesti värityneet näkökannat kuin tieto siitä, miten historia tulee kulkemaan.

Historiasta voimme kuitenkin oppia, mil-laisiin lopputuloksiin tietynlaiset kehityskulut ovat johtaneet kerta toisensa jälkeen. Kun sota syttyy, sen lopputulosta on mahdotonta arvioida. Sen kuitenkin tiedämme, että yksi palo sytyttää helposti uusia, kun asetehtaat takovat kiihtyneellä tahdilla tappovälineitä, kieli muuttuu ja ihmisyyden arvostus rapautuu.

Katri Valan 1930-luvun poliittiset pakinat ovat nyt kylmäävän ajankohtaista luettavaa. Valan pakinakokoelman lisäksi myös hänen viimeiseksi jäänyt runokokoelmansa *Pesäpuu palaa* on suositeltavaa luettavaa tähän hetkeen. Valan sodan alla ja sen jo alettua kirjoittamat säkeet repivät silmiämme auki sodan vaikutukselle, joka hiipii todellisuutemme, ihmisen hirvittävän keksinnön pinnalle logiikalle, ja sille, mitä sota ja ihmisyyden arvoa pilkkaavat ideologiat tekevät ihmiselle.

—
Noora Kotilainen on valtiotieteiden tohtori ja yliopistotutkija Helsingin yliopistossa. Hän johtaa Koneen Säätiön rahoittamaa Sotilaallisen vallan kieli suomalaisessa demokratiassa -tutkimusprojektia.

KIRJALLISUUS

Helsingin Sanomat 13.12.2022. Kokoomuksen Kopra ehdottaa yhdeksäsluokkalaisille maanpuolustuskurssia. <https://www.hs.fi/politiikka/art-2000009264639.html>. Viitattu 16.8.2023.

Iltta-Sanomat 9.1.2023. Myös Jussi Halla-aho lähettää terveisiä venäläissotilaille ammusten kyljissä. <https://www.is.fi/politiikka/art-2000009315439.html>. Viitattu 16.8.2023.

Majjala, Minna. 2021. Katri Vala. Kulkuri ja näkijä. Helsinki: Otava.

Soininvaara, Osmo 10.6.2023. Twiitti. <https://twitter.com/OsmoSoininvaara/status/1667630242901417987>. Viitattu 16.8.2023.

Vala, Katri 1942. *Pesäpuu palaa*. Porvoo: Werner Söderström.

Vala, Katri 2023 (1945). *Henki ja aine*. Eli yksinäisen naisen polynimuri. Taistelevia pakinoita. Espoo: Oppian.

SAMULI SKURNIK JA MIKAEL SKURNIK

”NE EIVÄT HALUA PÄÄSTÄÄ SINUA ETENEMÄÄN TÄÄLLÄ”



Helsingin yliopistolla syrjittiin 1930-luvulla juutalaisia, mikä teki akateemiselle uralle pääsemisestä heille käytännössä mahdotonta. Lääkäriksi opiskelleen isämme Leo Skurnikin tapaus ei ollut yksittäinen sattumus.

Fasismi ja natsi-ideologia antoivat uhkaavan sävyn Suomen levottomalle 1930-luvulle. Vaikka ne eivät meillä saavuttaneet niin vahvaa jalansijaa kuin monissa muissa maissa, emme mekään jääneet niistä paitsi. Uusin tutkimus on osoittanut, että 1930-luvun lopulla vaikuttaneet natsistiset ja antisemitistiset virtaukset olivat maassamme vahvempia kuin mitä on aiemmin luultu (Ekberg 1991; Muir 2007; Muir 2009a; Muir 2009b; Muir 2013; Kunnas 2013; Silvennoinen ym. 2016; Ahonen ym. 2020).

Henrik Ekbergin teoksen *Führerns trogna följeslagare* (1991) mukaan fasismi ja natsismi saivat akateemisissa piireissä järjestäytyneimmän ilmenemismuotonsa Suomen

Valtakunnan Liitossa (SVL). Se perustettiin vuonna 1940 ja toimi jatkosodan aikana. Sen tavoitteena oli muodostaa voitetun sodan jälkeen Suomeen Saksan natsipuolueen tapainen yksipuoluejärjestelmä.

SVL:n perustivat Isänmaallisen kansanliikkeen (IKL) aktivistit ja heidän hengenheimolaisensa. Liiton puheenjohtajana oli Helsingin yliopiston silmätautien professori **Mauno Vannas** (1891–1964).

Syksyllä 1944 hävitettiin paljon SVL:n materiaalia, joten järjestön toiminnan tutkiminen on ollut vaikeaa. Sen jäsenlistoilla on eri tietolähteiden mukaan kuitenkin ollut 2 000–6 000 nimeä, joista ainakin nelisenkymmentä oli professoreita (Ekberg 1991, 232–33). Tämä on suuri määrä, kun huomioi-

Paavo Simolan (toinen oikealta) vasemmalla puolella työskentelee lääketieteen kandidaatti Leo Skurnik.



KUVAN LÄHDE: SA-KUVA-ARKISTO

Silmätautiopin professori Mauno Vannas oli Suomen Valtakunnan Liiton puheenjohtaja. Hän myös esti Moses Zewin väitöksen silmätautien klinikalla 1930-luvulla.

daan, että esimerkiksi Helsingin yliopistossa professoreita oli tuossa vaiheessa yhteensä vain parisen sataa (Klinge ym. 1990).

Yliopistoissa tai muun sivistyneistön joukossa SVL:ää ja sen aatteita tukeneiden joukko ei tietenkään rajoittunut pelkästään sen jäseninä olleisiin professoreihin. Professori **Tarmo Kunnas** esittää kirjassaan *Fasismilumous* (2013) vaikuttavan luettelon tuon ajan johtavista kulttuuripersonoista, jotka lietsivät fasismia aatetta kansakuntamme kaapin päältä.

Juutalaisia opiskelijoita oli 1930-luvun loppupuolella yliopistolla kaiken kaikkiaan vain kymmenkunta (Muir 2009b, 136), ja samoihin aikoihin tapahtui räikeitä syrjintä-

tapauksia, joissa jo näyttöjä omaavilta juutalaisopiskelijoilta suljettiin tie jatkoopintoihin. Kimmokkeen juuri tähän ajoitukseen saattoi antaa se, että Saksassa juutalaisten väitöskirjojen hyväksyminen lopetettiin 15.5.1937 (Muir 2009b, 143; katso myös SVL 1942, § 16).

Lääketieteellisessä tiedekunnassa oli **Moses Zewin** (1909–2002) tapaus. Aiemmin mainittu professori Mauno Vannas esti hänen väitöksensä silmätautien klinikalla 1930-luvun lopulla (Mäkelä 1997; Muir 2009b).¹ Saman

¹ Professori ja myöhemmin Nobel-palkittu Ragnar Granit (1900–91) otti Vannaksen torppaaman Zewin mukaan omaan silmän ja verkkokalvon fysiologiaan erikoistuneeseen tutkimusryhmäänsä, jossa hän sitten väitteli (Zewi 1939; Wegelius 2002).

kohtalon koki ihotautien klinikalla **Herman Skurnik** (1907–99), joka valmisteli väitöstä sukupuolitaudeista.²

Kaikkein perusteellisimmin tähän mennessä on dokumentoitu **Israel-Jacob Schurin** (1879–1949) väitöskirjaan liittynyt tapaus uskonnonhistorian ja kansantieteen alalla. Erikoinen ja jopa arveluttavia käänteitä sisältänyt väitöskirjaprosessi ajoittui vuosiin 1937–38 (Muir 2007; Muir 2009a; Muir 2009 b).

Schurin väitöskirja jäi aikanaan arvioitsijoidensa keskuudessa kiistanalaiseksi ja se hylättiin sekä Helsingin yliopistossa että Åbo Akademiassa. Se nousi kuitenkin 2000-luvun alussa uudelleen pintaan ensin tiedeyhteisön ja sittemmin yliopistohallinnon piirissä (Muir 2007; Muir 2009a; Muir 2009b; Mäenpää ym. 2008; Janhunen 2009; Sihvola 2009).³ Schurin väitöskirjan tieteenalaa hyvin tunteva professori **Juha Manninen** on todennut omana nykyarvionaan, että ”Israel-Jakob

² Herman Skurnikin tapaus ei ole ollut tätä ennen julkisuudessa. Hän on kertonut kokemuksistaan Gideon Bolotowskylle, joka on puolestaan välittänyt tiedon edelleen tämän artikkelin kirjoittajille. Syfilidologian ja ihotautien ylimääräisenä professorina oli tuolloin Axel Cedercrutz (1873–1946). Tiedossa ei kuitenkaan ole, mikä hänen henkilökohtainen roolinsa oli tässä tapauksessa.

³ Simo Muirin kirjoitusten ja niiden saaman laajan julkisuuden herättämänä – ja pakottamana – Helsingin yliopiston rehtori asetti työryhmän tutkimaan Schurin tapausta (Mäenpää ym. 2008). Työryhmää on kuitenkin kritisoitu tiedeyhteisön piirissä siitä, että kukaan sen kolmesta jäsenestä ei ollut asiantuntija Schurin edustamalla tieteenalalla. Kritiikkiä on esitetty myös siitä, että yliopiston suurin huoli näyttäisi liittyneen siihen, että se oli haluton avaamaan Schurin tapauksen myötä yleisemmin opinnäytteiden arvioinnissa tapahtuneiden syrjintätapausten, väärinkäytösepäilyjen ja -syytösten ”Pandoran lipasta” (Sihvola 2009).

Schurin aiottu väitöskirja oli merkittävä juutalaisen valistuksen saavutus, mutta Helsingin yliopiston vuoden 1937 ilmapiirissä se hylättiin” (Manninen 2009a; Manninen 2009b).

Myös isämme **Leo Skurnikin** (1907–76) tapaus on mainittu julkisuudessa (Mäkelä 1997; Muir 2009b, 143). Se on samaa sarjaa edellä mainittujen kolmen tapauksen kanssa. Meillä on tähän mennessä ollut kuitenkin vain ylimalkainen kuva siitä, mitä siinä tarkalleen tapahtui ja mitä se tarkoitti käytännössä isällemme (Skurnik 2013, 325–26). Tarkoituksemme on nyt perehtyä tarkemmin hänen kohtaamiinsa vaikeuksiin ja siihen, miten ne liittyivät tuon ajan antisemitistisiin virtauksiin.

LEO SKURNIKIN TAPAUS

Leo Skurnik kuului yhteen maahamme 1800-luvun puolivälissä pakkosiirretyistä juutalaisista kantonistisuvuista (Petrovsky-Shtern 2009; Skurnik 2013; Skurnik 2016). Syntyperäisenä helsinkiläisenä hän edusti suvun kolmatta polvea Suomessa. Hän oli paitsi juutalainen myös äidinkieleltään ruotsinkielinen, mikä asetti hänet maassamme kaksinkertaiseen vähemmistöasemaan.

Ensi alkuun ainoa mahdollisuus toimeentuloon kantonistisukujen ”pakkomaahanmuuttajille” oli ollut kaupankäynti Narinkkatorilla eli eräänlainen mikroryittäjäys. Kun olot 1900-luvun alkupuolella alkoivat hie-



KUVAN LÄHDE: SKURNIK-SUVUN KUVA-ARKISTO

Lääketieteen lisensiaatti Leo Skurnik pyrki jatko-opintoihin, mutta tie nousi pystyyn.

man helpottaa, narinkkakaupan tilalle avautui mahdollisuus ensin laajamittaisempaan yrittäjyyteen (Skurnik 2016 ja 2021), sitten kouluttautuminen ja pyrkiminen akateemisiin ammatteihin.

Lääketiede oli Suomen juutalaisten keskuudessa yksi suosituimmista aloista. Se oli myös isämme valinta, opinahjona Helsingin yliopisto ja tavoitteena tutkijan ura.

Leo Skurnikin nimi mainitaan viiteen kertaan Mooren vitamiinitutkijoiden Raamatuksi mainitussa 645-sivuisessa jättiläisteoksessa *Vitamin A*.

KANSAINVÄLISEN TASON TIEDETTÄ

Leo Skurnik suoritti itseään eniten kiinnostaneen osan opinnoistaan lääketieteellisen kemian laitoksen tutkimuslaboratoriossa, missä hän toimi professori **Paavo Simolan** (1902–61) ohjauksessa. Siellä tehtiin 1920- ja 30-luvuilla kansainvälisesti korkeatasoista biokemiallista tutkimusta.

Simola, joka kuului alunperin Valion laboratoriossa **A. I. Virtasen** (1895–1973) ympärille muodostuneeseen tutkijapiiriin, nimettiin 1933 laitoksen professoriksi. (Virtanen ja Simola 1926; Simola 1931a; Simola 1931b). Hän väitteli sekä lääketieteen että filosofian tohtoriksi. Valtaosan mittavasta tieteellisestä tuotannostaan hän julkaisi vuosina 1925–40 (Soininen 1941).

Simola työskenteli 1930-luvun alussa Rockefeller-stipendillä myös Tukholmassa, missä hän toimi juuri noihin aikoihin Nobel-palkitun **Hans von Euler-Chelpinin** (1873–1964) assistenttina. Siellä hän kiinnostui vitamiineista ja niiden vaikutusmekanismeista. Hän kehitti avustajineen merkittävänä saavutuksena pidetyn sitruunahappokiertohypoteesin, josta ilmestyi

1930-luvulla yli puolenkymmentä artikkelia (Järnefelt 1981). Hypoteesi esiteltiin kansainväliselle tiedeyhteisölle 1939 arvovaltaisessa *Science*-lehdessä (Hallman ja Simola 1939).

Kaiken kaikkiaan yli kymmenen Simolan laboratoriossa 1930-luvulla työskennellyttä nuorta lahjakkuutta väitteli hänen ohjauksessaan ja teki sen jälkeen merkittäviä uria suomalaisessa tiedemaailmassa (Jännes 1961; Järnefelt ja Simola 2002). Myös Leo Skurnik toimi sekä Virtasen että sittemmin Simolan kanssa, ja hän oli päässyt 1930-luvun loppupuolella jo hyvään vauhtiin myös omissa vitamiinitutkimuksissaan.

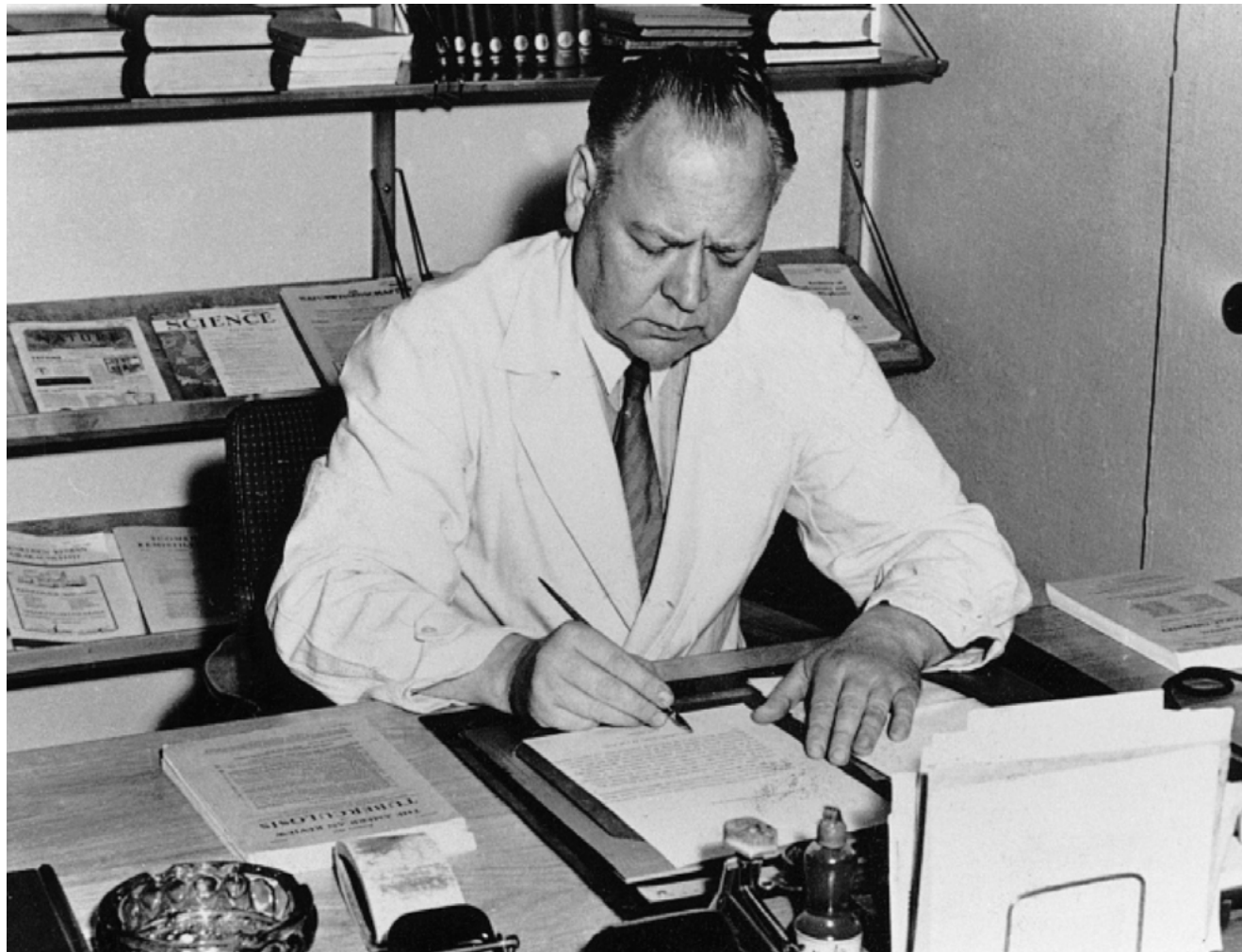
Skurnik julkaisi tuloksistaan 1930-luvun lopulta lähtien alan johtavissa kansainvälisissä julkaisuissa yksin ja yhdessä toisten tutkijoiden kanssa. Kaikkiaan maailmalla ilmestyi viisi hänen tieteellistä artikkeliaan ja hieman myöhemmin vielä yksi Suomessa. Tieteellisten tietokantojen perusteella nämä artikkelit saivat huomiota myös alan muiden tutkijoiden keskuudessa. (Skurnik ja Suhonen 1938; Skurnik ja Groth 1939; Groth ja Skurnik 1939; Skurnik 1941; Skurnik ja Hellen 1944; Jalavisto ja Skurnik 1946).

Cambridgen yliopiston Dunnin ravitsemuslaboratorion pitkäaikainen kakkosmies oli biokemisti **Thomas Moore** (1900–99), joka oli kansainvälisen vitamiinitutkimuksen johtavia hahmoja jo toisessa polvessa (Bates 1999). Hän kiinnostui Skurnikin tutkimuksista ja lähetti keväällä 1939 Skurnikille kirjeen, jossa hän pyysi jatkokeskusteluja varten eripainoksen hänen ensimmäisestä tieteellisestä artikkelistaan (Skurnik ja Suhonen 1938).

Meillä ei ole tarkempaa tietoa, jatkuiko Mooren ja Skurnikin kirjeenvaihto Skurnikin julkaisemien seuraavien neljän artikkelin tiimoilta. Ilmeisesti se kuitenkin jatkui jossakin muodossa, koska Skurnikin nimi mainitaan viiteen kertaan Mooren vitamiinitutkijoiden Raamatuksi mainitussa 645-sivuisessa jättiläisteoksessa *Vitamin A* (Moore 1957).

TIE NOUSI PYSTYYN VÄITÖSKIRJAVAIHEESSA

Valmistuttuaan vuoden 1937 lopulla lääkäriksi tuli Skurnikin tutkijauralla vaihe, jolloin olisi ollut hänen vuoronsa lähteä tekemään väitöskirjaansa. Hänen olisi ollut tietenkin luontevaa jatkaa omien jo hyvässä vauhdis-



KUVALÄHDE: SUOMEN KLIINISEN KEMIAN YHDISTYKSEN 50-VUOTISJULKAISU

Lääketieteellisen kemian professori Paavo E. Simola. Hän esti Leo Skurnikin opintojen etenemisen väitöskirjavaiheeseen.

sa olleiden vitamiinitutkimustensa parissa. Mutta sitten tapahtui jotakin merkillistä.

Skurnikin kertoman mukaan Simola antoi hänelle väitöskirjana tutkimusaiheen, joka oli natsien 1930-luvulla rotuoppejaan tukeväksi kvasitieteeksi pahoinpitelemän kranio-metrian eli ”kallonmittauksen” alalta (katso Arnold 2006). Juutalaisena Skurnik ei suosunut tähän ja piti ehdotusta henkilökohtai-

sena loukkauksena.⁴ Kun hänelle ei tarjottu muuta aihetta, hän veti tästä keväällä 1938 omat johtopäätöksensä.

Ennen kuin edellä todetusta voidaan tehdä enempiä johtopäätöksiä, on kuitenkin

⁴ Myöhemmin tältä aihealueelta väitteli hammaslääketieteessä 1948 hänen tutkijakollegansa Margit Hellen väitöskirjalla, jonka otsikko oli suomennettuna ”Kallon tiettyjen kiintopisteiden välisiä etäisyyksiä määrittävä antropologinen tutkimus” (Nieminen 2019).

Skurnikin tutkimusala oli sellainen, että jos opiskelija ei saanut pyrkimyksilleen oman professorinsa tukea ja asianmukaisia työskentelyolosuhteita, niin väitöskirjan työstäminen oli mahdotonta.

pohdittava, olivatko Skurnikin keväällä 1938 vetämät pikaiset johtopäätökset varmasti oikeita. Opettaja–oppilas-suhde on tunnetusti varsin herkkä ja saattaa antaa varsinkin opiskelijan puolella mahdollisuuksia myös virhetulkinnoille. Oliko Skurnik omissa johtopäätöksissään kenties turhan hätäinen? (Häikiö 2023.)

Tiedämme useilta aikalaistodistajilta yhtäpitävästi sen, että Simola oli hyvin erikoislaatuinen persoona. Häntä on luonnehdittu eräänlaiseksi kylähulluksi mutta lahjakkaaksi sellaiseksi, joka käytännöllisesti katsoen erakoitui jo varsin nuorella iällä (Raivio 2023). *Duodecimissa* julkaistun muistokirjoituksen mukaan ”hänen luonteensa ehdottomuudesta johtui myös hänen elämänsä syvästi inhimillinen traagisuus: nuoruusvuosina suoritettu tavattoman intensiivinen työ vaati myöhemmin veronsa” (Jännes 1961, 597). Emme tiedä tarkemmin, mihin muistokirjoituksen laatija viittaa, mutta kovin lupaavalta luonnehdinta ei kuulosta Skurnikin tieteellisen uran näkökulmasta.

Simola oli kuitenkin työskennellyt Skurnikin kanssa samassa laboratoriossa rinta

rinnan jo pidempään ja tiesi, mitä tuloksia hän oli saanut aikaan. Kansainvälisten tiedejulkaisujen julkaisuputkessahan oli silloin jo useita artikkeleita. Kasassa oli jälkikäteen tarkastellen hyvätasoista materiaalia hyvinkin väitöskirjan verran.

Tässä valossa näyttää siltä, että Simola ei selvästikään halunnut antaa Skurnikille mielekkäitä jatkumahdollisuuksia. Skurnikin tutkimusala oli myös sellainen, että jos opiskelija ei saanut pyrkimyksilleen oman professorinsa tukea ja asianmukaisia työskentelyolosuhteita, niin väitöskirjan työstäminen oli mahdotonta.

Mahdollisten henkilösuhteisiin liittyvien seikkojen lisäksi on tietenkin otettava huomioon myös aikakausi, jota tuolloin elettiin. Yliopistomaailmassa oli tuohon aikaan kiistatonta antisemitismia. Skurnikin tulkinta omasta tilanteestaan oli luultavasti realistinen, kun huomioidaan miesten pitkäaikainen yhteistyö, Skurnikin tieteelliset ansiot ja ajan henki.

Entä valittiko Skurnik saamastaan kohTELUSTA? Pyrkikö hän johonkin toiseen yliopistoon tai mukaan johonkin muuhun tutkijaryhmään (Bredefeldt 2023)? Mitä va-

”Maamme on vapautettava kaikesta juutalaisuuden vaikutuksesta.”

littamiseen tulee, niin siitä meillä ei ole tietoa, mutta se olisi tuskin ollut noissa oloissa realistinen vaihtoehto. Suomessa ei toisaalta noihin aikoihin ollut mitään muuta tutkimusryhmää, joka olisi voinut korvata Skurnikille Simolan tutkijayhteisön. Myöskään ulkomaille lähtö – kenties Cambridgeen Dunnin laboratorioon ja sitä kautta alan kehityksen eturintamaan – ei tullut Leo Skurnikille kysymykseen perhesyistä (Skurnik 2013).

Viimeinen niitti oli sodan uhka, talvisodan syttyminen ja pitkittynyt sota-aika. Se mitä-töi lopulta kaikki tällaiset suunnitelmat, jos niitä olisi ollutkin.

JUUTALAISIA OPISKELIJOITA KIUSATTIIN JA SYRJITTIIN JÄRJESTELMÄLLISESTI

Kaikkiaan noin kymmenestä 1930-luvun lopun juutalaisesta korkeakouluopiskelijasta ainakin neljällä jatko-opiskelijalla tie nousi pystyyn väitöskirjavaiheessa. Tuskinpa heitä useampia edes olikaan. Käytännössä se tarkoittaa, että tämä kohtalo kosketti tuos-

sa aikaikkunassa jokseenkin kaikkia jatko-opintovaiheessa olevia juutalaisopiskelijoita. Syrjinnän on näin ollen täytynyt olla enemmän tai vähemmän järjestelmällistä.

Skurnik vetäytyi omalta osaltaan joka tapauksessa niin sanotusti ”takavasemmalle”. Hän siirtyi, nykyterminologiaa käyttäksenne, pätkätöihin. Ensin hän meni kesän 1938 ajaksi määräaikaiseksi vt. alilääkäriksi Oulun lääninsairaalaan ja sieltä edelleen maalis-huhtikuuksi 1939 väliaikaiseksi vt. kunnanlääkäriksi Oulun pohjoispuolella sijaitsevaan pieneen Iin kuntaan (Skurnik 1954). Ja sitten alkoikin sota, johon Skurnik komennettiin iiläisten mukana.

”NE” EIVÄT HALUA

Mutta mistä kummasta kenkä Skurnikin kohdalla yliopistolla puristi? Yhden uskotavan selityksen tapahtuneelle antoi Skurnikin varttuneempi ystävä, dosentti **Erik Adlercreutz** (Kirpilä ym. 1963). Isämme ker-
toman mukaan Adlercreutz sanoi hänelle

jokseenkin näillä sanoilla (ruotsiksi): ”Loli [Leo Skurnikin kutsumanimi], sinun pitää nyt ymmärtää, että ’ne’ eivät kerta kaikkiaan halua päästää sinua etenemään täällä”.⁵

Myös isämme ystäväpiiriin kuuluneen Lastenlinnan ylilääkärin **Arvo Ylpön** neuvo oli samansuuntainen: ”Asiat ovat täällä Helsingissä nyt sillä mallilla, että sinun Leo on itseä suojellaksesi parasta lähteä sinne pohjoiseen”.⁶

Juutalaisvastaisia ajatuksia, joihin sekä Adlercreutz että Ylppö viittasivat, kirjattiin muutama vuosi myöhemmin virallisesti paperille Mauno Vannaksen johtaman SVL:n ohjelmaan. Sen 17. pykälässä asia todetaan suoraan: ”Virkamiehen on oltava sidottu kansallisiin pyrintöihimme eikä hän saa olla riippuvainen lupauksista salaseuroille tai muille epäkansallisille järjestöille. Maamme on vapautettava kaikesta juutalaisuuden vaikutuksesta.” (SVL 1942.)

Vaikka isommassa kuvassa antisemitistit olivat maassamme enemmänkin klikki tai jopa salaliitto kuin varsinainen kansanliike, niin heitä – Adlercreutzin mainitsemia ”nii-

⁵ Adlercreutzin kollegalta saamamme tiedon mukaan Adlercreutz ei itse kuulunut ”niihin”, mutta hän tunsikin hyvin tunnelmat pääkaupungin akateemisissa piireissä ja tiesi, millaisia ajatuksia siellä juutalaisista opiskelijoista liikkui (Pasternack 2023a).

⁶ Tämän tiedon ja Ylpön nimen on isältämme kuullut lankomme Hannu Luhtaniemi (Luhtaniemi 2023). Pohjoisessa, johon Ylppö viittasi, Oulun lääninsairaala toimi tuolloin isämme perhepiiriin kuulunut Aleksanteri Steinbock (Kirpilä ym. 1963). Sairaalan johtavana lääkäriä hän saattoi tarjota isällemme väliaikaisen, lyhytaikaisen toimen, jonne hän saattoi saman tien vetäytyä.

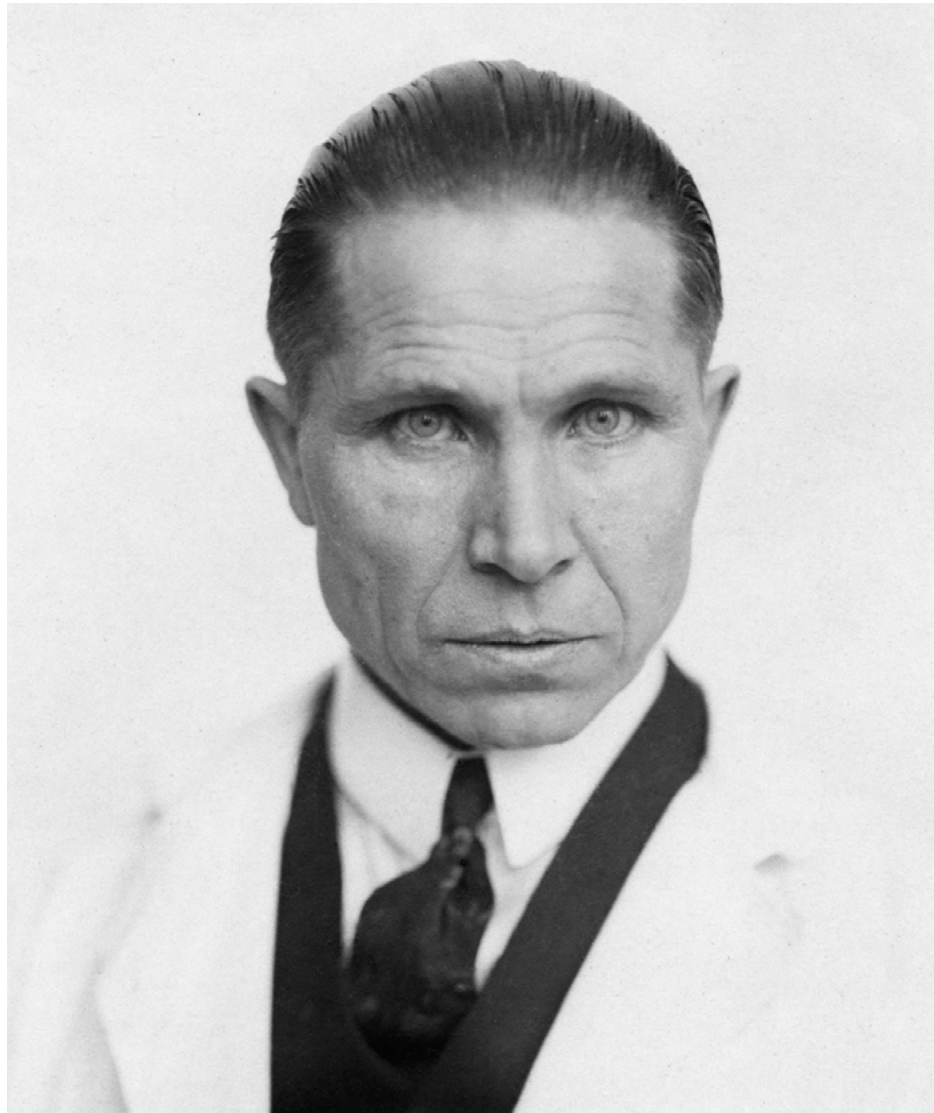
tä” – oli joka tapauksessa myös aivan Simolan lähipiirissä. Eivätkä he olleet mitään aivan vähäpätöisiä henkilöitä.

Yksi antisemitististä ajatuksistaan tunnetuista oli jo aiemmin esillä ollut Simolan kollega Mauno Vannas, toinen hänen läheinen tutkijakumppaninsa A. I. Virtanen ja kolmas hänen oman laitoksensa dosentti **Erkki Leikola** (1900–86), josta tuli Valpon tietojen mukaan sittemmin SVL:n jäsen. Myös Helsingin yliopiston rehtorina vuosina 1941–45 toiminut **Rolf Nevanlinna** (1895–1980) lue-
taan alan kirjallisuudessa mukaan tähän joukkoon – joko aktiivisena toimijana tai ainakin näiden aatteiden sympatisoijana (katso Ekberg 1991; Tarkkanen 2007; Manninen 2007; Muir 2009b; Kunnas 2014; Silvennoinen ym. 2016, Westerlund 2019).

SOSIAALINEN PAINEN YLIOPISTOLLA OLI 1930-LUVUN LOPULLA KOVA

Paavo Simolan tytär, vastikään edesmennyt professori emerita **Liisa Simola** (1938–2023) lähetti juuri ennen kuolemaansa toiselle tämän artikkelin kirjoittajista sähköpostin, jossa hän totesi, että hänen isänsä ei ollut antisemitisti (Simola 2023). Tosin sotien jälkeen näin on todistettu monesta muustakin, eikä ihmisen lähiomainen välttämättä ei ole tässä asiassa puolueeton todistaja.

Vaikka Simola ei olisi ollut antisemitisti, se ei sulje pois sitä, etteikö antisemitismillä



KUVALÄHDE: TURUN YLIOPISTO

Lastenlinnan ylilääkäri Arvo Ylppö (1887–1992) varoitti Leo Skurnikia Helsingin juutalaisvastaisesta ilmapiiristä.

olisi ollut osuutta Leo Skurnikin tapauksessa (vertaa Westerlund 2019). Edellä mainitut Simolan lähipiiriin kuuluneet natsihenkiiset vaikuttajat ovat hyvin voineet olla juuri Adlercreutzin tarkoittamia ”niitä”, jotka ovat ehkä saaneet tutkimuksiinsa uppoutuneen tiedemies Simolan toteuttamaan omia aatteitaan. Häneltä olisi myös vaadittu erityistä rohkeutta nousta vastustamaan ympärillensä

vallinnutta ilmapiiriä ja sen synnyttämää sosiaalista painetta.

Tai ehkä oma etu ja ura nousivat Simolalla tärkeämmäksi kuin hänen tovereidensa aatteiden vastustaminen? Olisihan hän itsekin voinut joutua syrjinnän kohteeksi. Siitä mahdollisuudesta oli tuoreena varoittavana esimerkkinä nähty professori **Aapeli Saari-salon** (1896–1986) karu kohtalo.

Saarisalo oli valittu Schurin väitöskirjan esitarkastajaksi, ja hän suositteli sen hyväksymistä. Hänet kuitenkin painostettiin vetäytymään tästä prosessista ja tilalle valittiin kriittisempi tarkastaja.⁷ Tätä taustaa vasten voisi olla niinkin, että jos Simola ei suoraan kehdannut sanoa Skurnikille, ettei häntä voi päästää tohtoriksi, niin hän osasi saavuttaa tavoitteensa toisellakin tavalla.

Huomioiden kaikki tiedossa olevat tosi-seikat, joita edellä on kuvailtu, on päädyttävä johtopäätökseen, että Leo Skurnikin tieteellisen uran tuhoamistapauksessa – ja myös Simolan toiminnassa – oli selviä antisemitistisiä piirteitä. Tämä oli myös isämme oma näkemys.

Isämme koki kaiken tämän joka tapauksessa outona ja yllättävänä. Vaikka hän oli juutalaispoikana tottunut kiusaamiseen, niin se ei ollut koskaan ollut hänen kohdallaan kovin rankkaa. Lopputulos joka tapauksessa oli, että 1930-luvun lopun tapahtumat merkitsivät Leo Skurnikin elämässä kohtalokasta käännekohtaa, eräänlaista eksistentiaalista katastrofia.

Skurnikin elämää siihen asti kannatelleet tavoitteet ja ammatilliset haaveet sortuivat. Kun samalla alkoi vielä sota-aika ja hän koh-

⁷ Schurin väitöskirjan esitarkastajina toimivat professorit Saarisalo ja Rafael Karsten (1879–1956), jotka hyväksyivät väitöksen. Väitöstilaisuuden kustokseksi määrätty Saarisalo painostettiin kuitenkin aivan kalkkiviivoilla vetäytymään tästä tehtävästä, ja väitöstilaisuuteen junailtiin väitöskirjaan kriittisesti suhtautunut ”sopivampi” miehitys. Se jyräsi väitöskirjan hyväksymistä ehdottaneen virallisen opponentin Karstenin ja ehdotti sen hylkäämistä (Muir 2009b, 136–37, 142).

tasi hiukan myöhemmin vastoinkäymisiä myös yksityiselämässään, tilanne pakotti hänet rakentamaan koko elämänsä ja elämänsä puitteet alusta pitäen aivan uudelle pohjalle (Skurnik 2013).

Jälkikäteen Leo Skurnik totesi olleensa tyytyväinen Adlercreutzin ja Ylpön tekemästä ystävänpalveluksesta. Se avasi hänen kunnianhimonsa sokaisemat silmänsä tajumaan tuolloin vallinneet realiteetit (Luhtaniemi 2023).

VITAMIINEISTA STEREO-RÖNTGENKONETTA KEHITTÄMÄÄN

Sota-aika oli Skurnikille niin lääkärinä kuin jatkosodassa saksalaisten johtamalle rintamalohkolle komennettuna juutalaisena äärimmäinen koettelemus (Skurnik 2013). Siitä huolimatta hänen sisällään elänyt tutkijasielu haki koko ajan uusia väyliä kutsumuksensa toteuttamiseen.

Sota-aikana fokus siirtyi röntgenologiaan, jonka merkitys oli sodan aikana korostunut. Skurnikin tavoitteena oli kehittää stereoröntgenkone. Hänellä oli tässä hankkeessa kumppaninaan Oulun lääkevarikon röntgenteknikko **Kaj-Wilhelm Noschis** (1918–84). Hanke osoittautui sittemmin kansainvälisestikin ainutlaatuiseksi, ja he pääsivät aivan kalkkiviivoille ja neuvotteluihin kansainvälisen röntgenkoneteollisuuden edustajien kanssa (Karjalainen 2023, 229; Skurnik 2013).

Skurnik harjoitti syöpätutkimuksiaan ”yksinäisenä sutena” ylläpitämällä omilla varoillaan muun muassa kotinsa yhteydessä omaa 500 rotan koe-eläinfarmia.

Sotien jälkeen Leo Skurnik jatkoi tutkijauraansa sivutoimisesti lääkärin työnsä rinnalla syöpätutkimusten parissa (Helsingin Sanomat 1947; Skurnik 1948). Se oli kuitenkin haastavaa ilman asianmukaisia puitteita, tutkijan oppiarvoa ja asemaa sekä tiedeyhteisön tukea. Monien vuosien ajan Skurnik harjoitti syöpätutkimuksiaan ”yksinäisenä sutena” ylläpitämällä omilla varoillaan muun muassa kotinsa yhteydessä omaa 500 rotan koe-eläinfarmia (HS 1947).

Skurnik pyrki koko ajan löytämään tutkijaksiinsa sopivia yhteistyökumppaneita. Hänen jäämistössään olevan käsikirjoituksen perusteella yksi sellainen oli professori **Nils Oker-Blom** (1919–95), joka toimi Helsingin yliopiston virusopin laitoksen esimiehenä ja myöhemmin yliopiston rehtorina, kanslerina ja arkkiatrina. Siirryttyään 1959 Ouluun kaupunginlääkäriksi hän verkostoitui Oulun yliopiston lääketieteellisen tiedekunnan nuoremman polven kanssa. Tutkijakumppanina siellä oli muun muas-

sa patologian professori **Olavi Räsänen** (1931–2020).⁸

1960-luvulta alkaen Skurnik hahmotteli uuden, silloisissa oloissa käännteentekevän tutkimushypoteesin ja tutkimussuunnitelman aivan uudentyypisistä biologisista syöpähoidosta.⁹ Ajatus oli, että yritettäisiin ohjata syöpäpotilaan oma immuunijärjestelmä tuhoamaan syöpäsoluja.

Skurnikilla oli tässä hankkeessa mentoriinaan nimekäs unkarilaisruotsalainen syöpätutkija **George Klein** (1925–2016), joka toimi Tukholmassa Karoliinisen instituutin tuumoribiologian professorina. Tämä hypoteesi mielessään Leo Skurnik siirtyi 1970-luvun alussa tekemään tutkimuksia Oulun yliopiston lääketieteellisen mikrobiologian

⁸ Räsänen kanssa syntyi artikkelikäsitteily (Räsänen ja Skurnik 1971), jota tarjottiin 1971 julkaistavaksi *Nature*-lehteen. Artikkelia ei kuitenkaan hyväksytty sillä erää julkaistavaksi, mutta voi olla, että tutkimustulokset ovat olleet pohjana Räsänen kolme vuotta Leo Skurnikin kuoleman jälkeen julkaisemalle artikkelille (Räsänen 1979).

⁹ Esimerkiksi professori Lauri Saxén (1967) arvioi sitä myötäsukaisesti 1967 kirjoittamassaan lausunnossa (Leo Skurnikin tieteellinen kirjeenvaihto).

laitokselle, jossa kliinisen mikrobiologian ja immunologian professorina toimi tuolloin **Veijo Raunio** (1929–2022).

YRITYS VIESTIKAPULAN VAIHTOON

1970-luvun puoliväliin liittyi myös yritys sukupolvenvaihdokseen Skurnikin perhepiirissä. Toinen tämän artikkelin kirjoittajista oli valmistumassa tuolloin Oulun yliopistolta biokemistiksi. Hän aloitti lääketieteellisen mikrobiologian laitoksella oman väitöskirjaprojektinsa Leo Skurnikin tuumori-immunologian idean pohjalta ja yhteistyössä hänen kanssaan.¹⁰

Laboratoriokokeet saatiinkin alkuun, mutta juuri silloin selvisi, että Leo Skurnikille oli kehittynyt haimasyöpä, joka koitui nopeassa tahdissa hänen kohtalokseen. Mikael Skurnik jatkoi vielä tämän jälkeen tutkimushanketta itsenäisesti, mutta ilman suurempaa menestystä, sillä aihe osoittautui yksittäisen henkilön väitöskirjaprojektiksi aivan liian laajaksi. Mikael Skurnikin väitöskirjan tutkimusaihe vaihtuikin bakteriologiaan.

Leo Skurnikin tuumori-immunologian idea oli sinällään aikaansa edellä. Syöpähoidoissahan on vasta aivan viime vuosina

¹⁰ Yksinkertaistettuna, syöpäpotilaalta poistetusta kasvaimesta oli tarkoitus kasvattaa syöpäsoluja kudosviljelmässä, ja jälkeensä ”kouluttaa” potilaan immuunisoluja kääntymään näitä kasvainsoluja vastaan. Palauttamalla nämä koulutetut immuunisolut takaisin potilaaseen, ne voisivat etsiä ja tuhota potilaan elimistöön jäljelle jääneet syöpäsolut.

edetty immunologisiin menetelmiin perustuviin hoitoihin, jotka olivat esillä hänen varhaisissa pohdinnoissaan ja tutkimussuunnitelmissaan.

Jotta Leo Skurnikin hanke olisi voinut aikanaan menestyä, se olisi edellyttänyt tuekseen laajaa ja monipuolista erityisosaamista sekä sopivan tiedeyhteisön puitteissa toimivan, hyvin varustellun tutkimusryhmän. Ja tietenkin varoja sen ylläpitämiseksi. Mutta yksin toimivalla lääketieteen lisensiaatilla, jonka omat tieteelliset näytöt olivat lähes neljän vuosikymmenen takaa, ei ollut sellaiseen tutkimusrahoitukseen mitään mahdollisuuksia.

Muutenkaan tällainen yksinäisen suden tieteen tekeminen ei ollut helppoa. Epäilijöitä riitti. Esimerkiksi isämme oululainen työtoveri **Kaste Varjoranta** (1910–85) piti häntä ”hulluna, joka uskoi tieteellisen tutkimuksen merkitykseen” (Pasternack 2023b). Arvostettu oululainen kirurgian professori **Teuvo Larmi** (1924–2006) arvioi isämme siskollemme erään vapaamuotoisen keskustelun tiimellyksessä seuraavasti: ”Tuo sinun isäsi on todennäköisesti suuri nero – tai sitten täyshullu” (Skurnik 2013, 355).

UUSI AIKA

Jo ennen isämme kuolemaa yhteiskunnallinen ilmapiiri Suomen juutalaisia kohtaan oli alkanut vähitellen lientyä. Ehkä tätä kehitystä olivat edistäneet juutalaisten osallistu-

Vähitellen Suomen juutalaiset pääsivät etenemään myös akateemisilla urillaan omien kykyjensä mukaan.

minen rintamalla raskain uhrauksin sotaan muiden suomalaisten rinnalla ja marsalkka **Mannerheimin** sodanjälkeiset eleet, kuten vierailu Helsingin synagogassa 6.12.1944.

Vähitellen Suomen juutalaiset pääsivät etenemään myös akateemisilla urillaan omien kykyjensä mukaan ja käyttämään potentiaalinsa täysimääräisesti suomalaisen yhteiskunnan hyväksi. Pisimmälle ylsivät Leo Skurnikin serkut, professoriveljekset **Arje** (1923–2003) ja **Theodor ”Teddy”Scheinin** (1924–2006).

Arje Scheinin johti xylitolitutkimuksia ja toimi Turun yliopiston rehtorina vuosina 1981–87. Theodor Scheinin taas oli huippukirurgi, jonka johtama tiimi teki vuonna 1981 Pohjoismaiden ensimmäisen maksansiirtoleikkauksen ja vakiinnutti operaation Suomeen.

Akateemisen uran luominen ei kuitenkaan ollut helppoa vielä heillekään. Teddy Scheininillä tie uhkasi nousta pystyyn jo 1950-luvun lopulla, kun häntä ohjannut professori yritti estää hänen etenemisensä opintojen erikoistumisvaiheeseen. Tie eteenpäin avautui vasta, kun löytyi toinen ohjaava professori (Scheinin 2023).

Arje Scheinin puolestaan kertoi eläkeläisenä – ja vasta toista kertaa koko elämänsä aikana julkisesti – omista kipeistä kouluajan kokemuksistaan armeijakavereilleen pitämässään esitelmässä (Scheinin 1987). Siinä hän kertoi kohdanneensa juutalaisuutensa takia teini-ikäisenä 1930-luvun lopulla selvää syrjintää ikätovereiden taholta.

Arjen kokema syrjintä oli huipentunut 17-vuotiaana ylioppilaana 1941 hänen hyvin tuntemansa luokkatoverin ja tulevan SS-miehen kanssa käytyyn keskusteluun. Siinä tämä oli vakuutellut Arjelle hänen ja hänen kaltaistensa ”tuhoamisen välttämättömyyttä” siitä huolimatta, ettei asianomaisella sanojensa mukaan ollut mitään henkilökohtaista häntä vastaan. Arjen mukaan mies jatkoi: ”Toisaalta minun tulisi [hänen mielestään] samalla ymmärtää, että väistymiseni merkitsi tilan antamista minua rohdullisesti puhtaammalle ja paremmalle yksilölle.”

Myöhemmin samassa esityksessä Scheinin lisäsi, että kivutessaan yhä ylemmäs yhteiskunnallisen aseman portailla hän ei enää koskaan kokenut syrjintää.



Pisimmälle tieteen saralla ovat päässeet antisemitismin hellitettyä professoriveljekset Arje ja Theodor ”Teddy” Scheinin.

ANTISEMITISMIN JÄLJET

Herman Skurnik, Leo Skurnik, Israel-Jacob Schur ja Moses Zewi joutuivat kukin kokemaan syrjintää yliopisto-opinnoissaan 1930-luvulla. Heidän elämänsä silti jatkui sotien jälkeen jotensakin normaalisti – toisin kuin monissa muissa maissa.

Herman ja Leo Skurnikista tuli kummas-takin omilla tahoillaan pidettyjä kunnallilääkäreitä, Hermanista Lohjalla ja Leosta Oulun ympäristössä. Moses Zewistä tuli tunustettu silmäspesialisti, vaikka hänen ura-

kehityksensä ei tahtonut siitä huolimatta oikein edetä (Wegelius 2002).

Sen sijaan heitä vanhempaa ikäpolvea edustanut kohtalotoveri Israel-Jacob Schur ei päässyt enää osalliseksi tästä juutalaisia koskevan asenneilmapiirin muutoksesta. Hän kuoli vuonna 1949 murheen murtamana, kun hänen ainoa poikansa oli kuollut sankarivainajana vuonna 1940.

Leo Skurnik on saanut yhteiskunnallista arvostusta hämmentävän kaksijakoisesti. Toisaalta hän koki räikeää syrjintää aka-

teemisella urallaan, mutta toisaalta hän sai sota-aikana huomattavaa arvostusta, kuten juutalaiseksi korkean upseeriarvon sekä huomattavia sotilaallisia tunnustuksia (VR 3 ja VR 4).

Nyky sukupolvelta hän sai vielä postuumisti epävirallisen lisätunnustuksen: *Seura*-lehden sotablogistit nimesivät hänet vuonna 2014 ensimmäisenä täydennyslistalleen ”puuttuvista Marskin ritareista”. Yhteensä Mannerheim-ristinritareita oli 191, ja blogistit halusivat täydentää listaa yhdeksällä, jotta päästäisiin tasalukuun 200 (*Seura* 2014, 36–37).

Kaiken kaikkiaan tässä artikkelissa kerrotut historialliset tapahtumat ovat asioita, joiden ei pitäisi kuulua sivistysvaltioon. Ne on myös hyvä nähdä tuon aikakauden laajemmassa taustassaan ja palauttaa nyt mieleen, kun nämä ilmiöt ovat taas nostamassa päätään.

—
Leo Skurnikin tarina on esillä myös Helsingin yliopiston tiedemuseo Liekin (entinen yliopistomuseo) uudessa pysyväisnäyttelyssä, joka avautuu syksyllä 2023.

Monet henkilöt ovat avustaneet meitä tämän artikkelin kirjoittamisessa kommentaillaan ja tiedoillaan sekä antaneet tarvitsemaamme kannustusta sen julkaisemiseen. Se on ollut korvaamattomana apuna ja rohkaisuna, jota

tällaisen kirjoituksen syntyminen on edellyttänyt. Haluamme kiittää myös Helsingin yliopiston kirjastoa tarvitsemiemme vanhojen tieteellisten dokumenttien esille kaivamisesta. Tekstistä ja siinä esittämistämme tulkinnoista vastaamme luonnollisesti itse.

—
Samuli Skurnik, KTT ja VTL, on Aalto-yliopiston Kauppakorkeakoulun strategisen johtamisen dosentti ja Leo Skurnikin poika.

Mikael Skurnik, FT, on Helsingin yliopiston lääketieteellisen tiedekunnan bakteriologian professori emeritus, molekyylibiologian dosentti ja Leo Skurnikin poika.

KIRJALLISUUS

- Ahonen, P., Muir, S. ja Silvennoinen, O. 2020. The Study of Antisemitism in Finland Past, Present, and Future. Teoksessa *Antisemitism in the North*. Toim. J. Adams ja C. Heß Berliini: de Gruyter, 139–154.
- Arnold, B. 2006. Ariedämmerung. Race and archaeology in Nazi Germany. *World Archaeology* 38 (1), 8–31.
- Bates, C. 1999. An appreciation. Thomas Moore. *Proceedings of the Nutrition Society* 58, 751–752. https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/AD9FC05EF85A94BF09AA32D538E58FC0/S0029665199001019a.pdf/an_appreciation_thomas_moore.pdf. Viitattu 23.8.2023.
- Bredfeldt, R. 2023. Sähköpostiviestit kirjoittajille 23. ja 25.4.2023.
- Ekberg, H. 1991. Führerns trogna följeslagare. Den finländska nazismen 1932–1944. Helsinki: Schildts.
- Ekholm, L., Muir, S. ja Silvennoinen, O. 2016. Linguistic, cultural and history-related studies on Jews in Finland. A look at the scholarship in the twenty-first century. *Nordisk Judaistik / Scandinavian Jewish Studies* 27 (1), 43–57. <https://doi.org/10.30752/nj.67605>
- Groth, H. ja Skurnik, L. 1939. Intravenous Saturation with vitamin A. *Acta Medica Scandinavica*, Vol. C I, fasc. IV–VI, 333–337.

- Häikiö, M. 2023. Sähköpostiviesti kirjoittajille 25.3.2023.
- Hallman, N. ja Simola, P. E. 1940. The Mechanism of the Biological Acid Citric Synthesis. *Science* 90, 594–595.
- Helsingin Sanomat 1947. Kokeellinen syöpätutkimus uhkaa loppua varojen puutteessa. *Helsingin Sanomat* 21.8.1947.
- Jalavisto, E. ja Skurnik, L. 1946. Atelektaasia aiheuttavien hengitysteiden synnyttämistä sokintapaisista tilanteista. *Duodecim* 10, 1209–1220.
- Janhunen, J. 2009. Schurin väitöskirja ja yliopiston suomalaistaminen. *Tieteessä tapahtuu* 27 (3). <https://journal.fi/tt/article/view/1854>
- Jännes, J. 1961. P. E. Simola. *Duodecim* 17, 595–97.
- Järnefelt, J. 1981. P. E. Simola ja sitruunahappokierto. *Duodecim* 13, 928–930.
- Järnefelt, J. ja Simola, L. K. 2002. Simola, Paavo Eevertti (1902–1961). *Kansallisbiografia*. Helsinki: SKS.
- Karjalainen, M. (toim.) 2023. Puolustusvoimien kokeilutoiminta sotavuosina 1939–44. Kokeilutoiminnan historialliset juuret, osa II. Helsinki: Maapuolustuskorkeakoulu. https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/186968/PVn_kokeilutoiminta_2_verkkoversio.pdf. Viitattu 23.8.2023.
- Kirpilä, J., Motti, S. ja Oksa, A-M. 1963. Suomen lääkärit 1962. Helsinki: Suomen lääkäriliitto.
- Klinge, M., Knapas, R., Leikola, A. ja Strömberg, J. 1990. Helsingin yliopisto 1640–1990. Kolmas osa, Helsingin yliopisto 1917–1990. Helsinki: Otava.
- Kunnas, T. 2013. Fasismien lumous. Eurooppalainen älymystö Mussolinin ja Hitlerin politiikan tukijana. Jyväskylä: Atena.
- Luhtaniemi, H. 2023. Suullinen tiedonanto S. Skurnikille 28.5.2023.
- Mäenpää, O., Karlsson, F. ja Alho, O. 2008. Israel-Jakob Schurin väitöskirjan käsittely ja hylkääminen Helsingin yliopistossa lukuvuonna 1936–1937. http://www.helsinki.fi/ajankohtaista/uutisarkisto/schur_raportti.pdf. Viitattu 23.8.2023.
- Mäkelä, T. 1997. Daavid. Tarinoita kunniasta ja häpeästä. Dokumenttifilmi. Helsinki: Kinotar.
- Manninen, J. 2007. Eino Kaila ja kolmas valtakunta. *Tieteessä tapahtuu* 21 (4), 29–40. <https://journal.fi/tt/article/view/204>
- Manninen, J. 2009a. Ympärileikkaus maagisena vastakeinona paikallisjumalille ja yön demoneille Israel-Jakob Schurin väitöskirjassa. *Tieteessä tapahtuu* 26 (1). <https://journal.fi/tt/article/view/1749>
- Manninen, J. 2009b. Juutalaisen valistusajattelijan väitöskirjan hylkääminen Helsingin yliopistossa. *Tieteessä tapahtuu* 27 (2). <https://journal.fi/tt/article/view/1792>
- Moore, T. 1927. Vitamin A formation in the etiolated wheat shoot. *Biochem J.* 21(4), 870–874.
- Moore, T. 1929a. V. Vitamin A and carotene. The absence of the liver oil vitamin A from carotene. VI. The conversion of carotene to vitamin A in vivo. *Biochem J.* 24(3), 692–702.
- Moore, T. 1929b. The Relation of Carotin to Vitamin A. *Lancet*, 380–81.
- Moore, T. 1929c. A Note on Carotin and Vitamin A. *Lancet*, 499–500.

- Moore, T. 1957. *Vitamin A*. Amsterdam: Elsevier.
- Muir, S. 2007. Israel-Jakob Schurin väitöskirjan hylkääminen Helsingin yliopistossa vuonna 1937. *Antisemitismiä, kielikiistaa ja henkilöintridgejä*. Historiallinen Aikakauskirja 105 (4), 463–483.
- Muir, S. 2009a. Hyljättiin outouden vuoksi. Israel-Jakob Schur ja suomalainen tiedeyhteisö. Helsinki: Suomen itämainen seura ry.
- Muir, S. 2009b. Anti-Semitism in the Finnish Academe. Rejection of Israel-Jakob Schur’s PhD dissertation at the University of Helsinki (1937) and Åbo Akademi University (1938). *Scandinavian Journal of History* 34 (2), 135–161.
- Muir, S. 2013. Modes of Displacement. Ignoring, Understating, and Denying Antisemitism in Finnish Historiography. Teoksessa *Finland’s Holocaust*. Toim. S. Muir ja H. Worthen. Lontoo: Palgrave Macmillan, 44–68.
- Nemes, J. 2023. Puhelintiedonanto Samuli Skurnikille 5.6.2023.
- Nieminen, A. 2019. Hammaslääketieteen naistohtoreista historian valossa. Suomen Naishammaslääkärit ry:n joulujuhlatilaisuus 13.12.2019 (lyhennelmä).
- Noschis, Kaj 2023. Sähköpostiviesti Samuli Skurnikille 23.4.2023.
- Pasternack, A. 2023a. Puhelinkeskustelu S. Skurnik / Amos Pasternack, 23.3.2023.
- Pasternack, A. 2023b. Sähköpostiviesti Samuli Skurnikille 23.3.2023.
- Petrovsky-Shtern, Y. 2009. *Jews in the Russian Army 1827–1917. Drafted into Modernity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Raivio, K. 2023. Sähköpostiviesti Samuli Skurnikille 18.4.2023.
- Räsänen, O. ja Skurnik, L. 1971. The Growth-Stimulating Effect of Cardiac Muscle on Tumours in Homologous Tumour Transplants in Rats. Artikkelikäsikirjoitus *Nature*-lehteen. Sisältyy Leo Skurnikin jälkeen jääneeseen tieteellisen kirjeenvaihtoon.
- Rautkallio, H. 1989. Suomen juutalaisten aseveljeys. Helsinki: Tammi.
- Rentola, K. 2005. Vallankumouksen aave. Vasemmisto, Beljakov ja Kekkonen 1970. Helsinki: Otava.
- Salmi, H. 2001. Tieteellinen työ leimasi myös sotilaslääkärin uraa Tilkassa. *Helsingin Sanomat* 12.4.2001.
- Saxen, L. 1967. P.M. Leo Skurnikin tutkimussuunnitelmasta. Department of Pathology, University of Helsinki, Laboratory of Experimental Embryology, 25.7.1967. Sisältyy Leo Skurnikin jälkeen jääneeseen tieteellisen kirjeenvaihtoon.
- Scheinin, A. 1987. Epäonnistuneen korpraalin kokemuksia. Armeijakavereiden tapaamisessa pidetty puheenvuoro. Scheininien sukuarkisto (kopio Samuli Skurnikin hallussa).
- Scheinin, B. 2023. Suullinen tiedonanto S. Skurnikille 26.5.2023.
- Seura 2014. Puuttuvat Marskin ritarit. Seuran uudet ritarit, osa 1/3, *Seura* 12/2014, 35–37.
- Sihvola, J. 2009. Juutalaisuutta ja antisemitismiä koskevaa asiantuntemusta ei ollut edustettuna. Teoksessa *Hyljättiin outouden vuoksi*. Toim. Simo Muir ja Ilona Salomaa. Helsinki: Suomen Itämainen Seura.
- Silvennoinen, O., Tikka, M. ja Roselius, A. 2016. Suomalaiset fasistit. Mustan sarastuksen airuet. Helsinki: WSOY.

- Simola P. E. 1931a. Über den Abbau der Cellulose durch Mikroorganismen I zur Morfologie und Physiologie der aeroben sporenbildenden Cellulosebakterien. Väitöskirja lääketieteellisessä tiedekunnassa.
- Simola P. E. 1931b. Über den Abbau der Cellulose durch Mikroorganismen II. zur Chemie der Cellulosebezeretzung duec die aeroben sporenbildenden Cellulosebakterien. Aus dem Laboratorium der Butterexportgesellschaft Valio am.b.H. Ann. Acad. Sci. Fenn. A.34: Nros. 1 and 6. Väitöskirja filosofisessa tiedekunnassa.
- Skurnik, L. & Suhonen, P. 1938. Determination of vitamin A and carotene in organs. Zeitschrift für Vitaminforschung, Band 8, heft 4.
- Skurnik, L. 1941. Über den A-Vitamin- Carotin- und Riboflavingehalt der Leber. Unter mitarbeit von H. Heikel and Th.U. Westerberg. Zeitschrift für Vitaminforschung, Band 15; heft 1/2, 69–76.
- Skurnik, L. 1948. Syöpätaudista ja kokeellisen syöpätutkimuksen tuloksista. Sanomalehti Kaleva 19/1948.
- Skurnik, L. 1954. Ansioluettelo Lääkintöhallitukselle (ml. liite kansainvälisissä tiedejulkaisuissa ilmestyneistä artikkeleista).
- Skurnik, L. 1970-luvun alkupuoli. Influence of Atebrin on Benzpyrene-Induced Sarcoma and on Skin Grafts in Rat. Julkaisematon artikkelikäsitelmäkirjoitus. Sisältyy Leo Skurnikin jälkeen jääneeseen tieteellisen kirjeenvaihtoon.
- Skurnik, L. ja Groth, H. 1939. Vitamin C in blood and urine by intravenous saturation. Acta Medica Scandinavica, Vol. C I, fasc. IV–VI, 321–332.
- Skurnik, L. ja Hellen, M. 1944. Über bestimmung und den gehalt des vitamin A und carotene in milch und blut. Zeitschrift für Vitaminforschung, band 15, heft 1–2.
- Skurnik, S. 2013. Narinkkatorilta Kiestingin mottiin. Juutalaissuvun selviytymistarina. Helsinki: Paasilinna.
- Skurnik, S. 2016. Juutalaiset maahanmuuttajat kokivat kovia. Kanava 2/2016.
- Skurnik, S. 2021. Yhteiskunnallisten olojen vapautuminen 1900-luvun alussa hyödytti myös Suomen juutalaisia. Tieteessä tapahtuu 39 (2), 17–22. <https://journal.fi/tt/article/view/107630>
- Soininen, G. 1941. Suomen lääkärit 1940. Helsinki: Suomen lääkäriliitto.
- SVL 1942. Suomen Valtakunnan Liiton ohjelma. Pohtiva – Poliittisten liikkeiden tietovaranto <https://www.fsd.tuni.fi/pohtiva/ohjelmalistat/SVL/377>. Viitattu 23.8.2023.
- Tarkkanen, A. 2007. Professori Mauno Vannas 1891–1964. Helsinki: Silmäsaatiö.
- Vasara, E. 1997. Valkoisen Suomen urheilevat soturit. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 141–153.
- Virtanen A. I. ja Simola, P. E. 1926. Das Vorkommen der Cozymase im Blut. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- Wegeilius, U. 2002. Moses Zewi In Memoriam. Hakehila 2/2002.
- Westerlund, L. 2019. The Finnish SS-Volunteers and Atrocities 1941–43 against Jews, Civilians and Prisoners of War in Ukraine and the Caucasus Region 1941–1943. An Archival Survey. Helsinki: SKS.
- Zewi, M. 1939. On the regeneration of visual purple. Acta Societatis scientiarum Fennica. Nova Series B, Opera biologica; 2.4. Helsinki: Helsingin yliopisto.

OTTO LINDERBORG

YKSI SUURI PAHE – TARKASTELUSSA POLYKARPOKSEN KIRJE FILIPPILÄISILLE



Varhaiskristillisissä lähteissä käsitykset synnistä ja harhaopista sulautuvat yhdeksi ajatukseksi yhteisölle vaarallisesta paheesta. Jotta tästä vaarasta voitaisiin pysyä loitolla, tarvitaan oikeudenmukaisuutta.

Synti ja harhaoppi ovat kiehtoneet ihmisiä vuosisadasta toiseen, mutta mitä niillä on alun perin tarkoitettu? Vastausta on etsittävä kristinuskon historian ensimmäisiltä vuosisadoilta. Yhden näkökulman aiheeseen tarjoaa 160-luvun tienoilla jKr. martyyrikuoleman kokeneen Smyrnan piispan **Polykarpoksen** kirje, jonka hän suuntasi filippiläiselle seurakunnalle.

Nykyäänkin käytetty harhaopin ja synnin erottelu juontuu vasta **Tuomas Akvinolaiselta** (1225–1274). Hän määritteli tunnetussa teoksessaan *Summa Theologiae*, että harhaoppi on ”epäuskon laji” (latinaksi *infidelitatis species*). Hänen mukaansa se kuuluu niille, jotka tunnustavat kristillisen uskon mutta

turmelevat sen opit. Tätä määritelmää mukaillen harhaoppi erotetaan vielä tänäkin päivänä synnistä siten, että harhaoppi tulkitaan uhaksi uskonnolliselle järjestykselle. Synti on sen sijaan lähempänä yksilöä.

Saksalaisen teologin **Walter Bauerin** (1877–1960) tutkimus on vaikuttanut voimakkaasti harhaopin (kreikaksi *hairesis*) alkuperää koskevaan tieteelliseen keskusteluun. Hänen esittämänsä käsityksen mukaan erilaiset aikaiset harhaoppimuodot – tai ”protoharhaopit” – edelsivät niin sanottua oikeaoppisuutta suuressa osassa varhaiskristillistä maailmaa. Esimerkkinä protoharhaopista Bauer pitää etenkin Egyptissä vallinnutta gnostilaisuutta, joka yhdisteli juutalaisuutta, kristinuskoa ja hellenismien vaikutteita. (Bauer 1934, 2–80.)

Turkissa nykyisessä Izmirin kaupungissa, entisessä Smyrnassa sijaitsee Polykarpoksen kirkko.

Gnostilaisuus ja muut nykyään harhaoppeina pidetyt tulkinnat tuomittiin harhaopeiksi ekumeenisissa konsiileissa eli kirkolliskokouksissa, joita pidettiin 300–700-luvuilla. Niissä piispat sopivat kristinuskon keskeisistä opeista, kuten kolminaisuusopista ja käsityksestä Jeesuksesta ihmisen pelastajana. Vaikka esimerkiksi uskontunnustukset päätettiin vasta ekumeenisissa konsiileissa, niin oliko jo sitä ennen olemassa jonkinlaista alustavaa opillista yhtenäisyyttä?

Yhdysvaltalainen teologi **Arland Hultgren** vastaisi kyllä. Hän on esittänyt vastakkaisen näkemyksen kuin Bauer. Hänen mukaansa tietyt kristinuskolle keskeiset käsitykset olivat vakiintuneita jo 1. vuosisadalla jKr. eli niin sanotulla apostolisella ajalla. Tämä varhaisin kristinuskko ei kuitenkaan vielä sitoutunut kolminaisuusoppiin. Siihen sisältyivät silti käsitykset siitä, että Kristus oli syntynyt ihmiseksi ja noussut ylös kuolleista ja että hän on ihmiskunnan pelastaja (Hultgren 1994, 2–3).

Ainakin angloamerikkalaisessa tutkimuksessa tämä Baueria vastustava näkökanta on alkanut hallita alaa. On alettu mieluummin korostaa varhaiskristillisyyden yhtenevää opillisten eroavaisuuksien sijaan. (Vertaa King 2008, 69–70; Eshleman 2011, 191.) On kuitenkin kysyttävä, kuinka hyvin lähteet lopulta tukevat teoriaa opillisesti yhteneväisistä varhaiskristillisyydestä.

Jos varhaiskristilliset seurakunnat olisivat olleet opillisesti lähellä toisiaan, siitä olisi luul-

tavasti seurannut harhaoppien selkeä tai ainakin selkeämpi nimeäminen. Toisaalta siitä olisi kenties seurannut myös selvempi suvaitsevaisuus erityyppisiä – oikeiden opillisten käsitysten piirissä pysyviä – uskontunnustuksia kohtaan. Säilyneessä kristillisessä kirjallisuudessa 1. ja 2. vuosisadoilta jKr. selkeitä erotte-
luja hyväksyttävien ja kiellettyjen uskonnon muotojen välillä ei kuitenkaan tehdä.

Säilyneissä teksteissä törmätään itse asia-
sa täysin vastakkaiseen ilmiöön: erityyppisten moraalisten ja opillisten ”poikkeamien” sulautumiseen yhdeksi voimaksi, jota pidetään sosiaalisesti tuhoisana. Tämä yleisemmin tulkittu yhteiskunnallinen pahe (kreikaksi *kakon* tai *khalepon*) määräytyy totuudenmukaisen uskontunnustuksen turmiolliseksi vastakohtaksi.

SYNTI JA OIKEUDENMUKAISUUS

Synnin (kreikaksi *hamartia*, latinaksi *peccatum*) historiaa on tutkittu vähintään yhtä kattavasti kuin harhaopin historiaa. Myös viime vuosikymmeninä aihe on ollut tutkimuskirjallisuudessa paljon esillä (katso esimerkiksi Anderson 2009; Fredriksen 2012; Lam 2016).

David Konstanin tuoreessa tutkimuksessa *The Origin of Sin: Greece and Rome, Early Judaism and Christianity* (2022) pyritään tämentämään erityisesti varhaiskristillistä synti-
ideaa. Konstanin teoriassa lähteinä toimivat eritoten Raamattuun kuuluvat evankeliumit.

Konstanin tutkimuksessa alkuperäinen kristitty näkemys synnistä näyttäytyy sangen erilaisena kuin nykyisin vallalla oleva ymmärrys, joka periytyy varhaisilta kirkkoisilta, kuten **Augustinukselta** (354–430 jKr.). Teoksessaan *Contra Faustum Manicheum* Augustinus määrittelee synnin teoksi, lausumaksi tai haluksi, joka on ristiriidassa jumalallisen järjen määräämän ikuisen lain kanssa. Konstanin näkemyksessä kaikkein varhaisin kristitty tulkinta synnistä olisi taas muodostunut Kristusta kohtaan osoitetusta epäluottamuksesta tai uskontunnustuksen puutteesta (kreikaksi *apistia*) (Konstan 2022, 118).

Varhaiskristillistä oikeudenmukaisuuden käsitettä (kreikaksi *dikaiosynē*)¹ on viime vuosikymmeninä pääasiallisesti tulkittu kahden yleismallin kautta. Oikeudenmukaisuus on ensinnäkin kuvattu relationaalisena. Tällä viitataan ihmisten osallisuuteen jumalallises-
sa liitossa (katso esimerkiksi Sanders 1977).

Toisessa yleismallissa oikeudenmukaisuus on puolestaan esitetty puhtaasti oikeudellisenä kysymyksenä. Tätä jälkimmäistä näkemystä on edustanut muun muassa **Nicholas Needham**, jonka mukaan varhaiskristillisessä ajattelussa oikeudenmukaisuuden tarkoituksena olisi ollut nimenomaan moraalisen nuhteettomuuden varmistaminen (Needham 2006, 24).

¹ Aikaisemmissa suomennoksissa ’vanhurskaus’, joissain uudemmissa myös ’oikeamielisyys’.

”HARHAOPPI” POLYKARPOKSEN KIRJEESSÄ

Merkittävän lähteen varhaiskristillisten harhaopin, synnin ja oikeudenmukaisuuden käsitteiden tarkastelulle muodostaa Polykarpoksen *Kirje flippiläisille*, jonka aitoudesta ja yhtenäisyydestä ei ole yksimielisyyttä (katso Linderborg ja Johansson 2021). Polykarpoksen kirje ei kuulu Uuteen testamenttiin, mutta sen oletetun kirjoittajan merkityksestä kertoo se, että Polykarposta pidetään pyhimyksenä katolisessa ja ortodoksisessa kirkossa.

Polykarpoksen kirjeen pohjalta voidaan tulkita uudelleen harhaopin, synnin ja oikeudenmukaisuuden käsitteitä, jotka ovat olleet kristinuskossa keskeisiä. Kuten huomaamme, varsinaisia harhaopin ja synnin käsitteitä ei itse asiassa kuitenkaan Polykarpoksen kirjeessä vielä esiinny (vertaa Linderborg 2021).

Polykarpoksen kirjeessä ”rahanhimo” (latinaksi *avaritia*) rinnastetaan vaarallisuudessaan epäjumalien palvontaan eli idolatriaan. Kirjeessä annetaan ymmärtää, että parantumattomasta rahanhimosta ja epäjumalien palvonnasta tulisi rangaista samalla tavalla: uskonnollisesta yhteisöstä poissulkemalla. (11:2.)

Minkälaista näkemystä kristinuskosta Polykarpoksen kirjeessä tuomitukseksi tullut epäjumalanpalvonta sitten edustaa? Vastaus tähän löytyy kirjeen 7. luvun ensimmäisestä osasta: ”Jokainen, joka ei tunnusta, että Jeesus Kristus on syntynyt ihmiseksi, on anti-



KUVAN LÄHDE: ALAMY

Polykarpos menetti henkensä uskonsa vuoksi. Hänen marttyyrikuolemastaan kertova kirje *Polykarpoksen marttyyrikuolema* on lajissaan varhaisin tunnettu.

kristus. Sellainen taas, joka ei tunnusta ristin todistusta, on paholaisesta. Saatanan esikoisena puolestaan on pidettävä sellaista, joka vääristelee Herran sanaa omien mielihalujensa mukaan ja kieltää ylösnousemuksen ja tuomion.”² (7:1.)

Polykarpoksen kirjeessä tulee tuomitukseksi doketismi – siis se kristityn uskon muoto, jonka mukaan Kristuksen todellinen olemus on puhtaasti jumalallinen ja hänen inhimillinen

hahmonsa pelkkä harhakuvitelmä (vertaa Ulrich 2010, 246–249). Kyseinen usko tuomitaan kirjeessä niin raivokkaasti, että sitä voisi jopa pitää harhaopin tunnistamisena.

Samalla kirjeessä kuitenkin paljastuu varhaisten kristittyjen jaetun teologisen näkemyspuute: kirjeen kirjoittamisen aikaan yhteistä kristillistä uskonilmaisua ei ilmeisesti ollut vielä muodostunut. Näin todellista, selkeäsanaisista oikeaoppisuuden ja harhaopin tunnustamista ei myöskään siinä esiinny (vertaa Bauer 1934, 63).

Polykarpoksen kirjeessä ”rahanhimo” rinnastetaan vaarallisuudessaan epäjumalien palvontaan.

Vaikutelma, jonka mukaan kristillistä ykseyttä ei olla saavutettu, syntyy myös kirjeen 7. luvun toisesta osasta. Siinä filippiläisiä kehoitetaan hylkäämään doketistien ”valheeliset opetukset” (kreikaksi *pseudodidaskalia*) kääntymällä ”meille alusta lähtien annetun sanan puoleen”. Filippiläisten tulisi täten pysyä ”raittiina rukouksissaan” ja ”vahvoina paastoamisissaan”, koska vain siten hajotavalta viettelyltä (kreikaksi *peirasmos*) voidaan välttyä. (7:2.)

Kirjeessä nousee esiin joukko asenteita ja käytäntöjä, joita voidaan pitää erityisen haitallisina kristillisen ykseyden saavuttamisen kannalta – sekä opin että käytöksen näkökulmasta. Näiden ongelmien karttamista kuvataan välttämättömänä koko uskonnollisen järjestyksen saavuttamisen kannalta.

”SYNTI” POLYKARPOKSEN KIRJEESSÄ

Polykarpoksen kirjeen 4. luku alkaa toteamuksella, että rahanhimo on kaiken paheen alku (4:1.). Samassa yhteydessä seurakunnan jäseniä muistutetaan siitä, etteivät he kuollessaan voi viedä aineellista omaisuuttaan mukanaan. Lisäksi siinä todetaan, että ai-

noastaan vapautuessaan rahanhimosta kristityt miehet kykenevät opettamaan yhteisönsä naisia elämään ”uskossa, rakkaudessa ja puhtaudessa”. Näin naisille annetaan mahdollisuus opettaa lapsilleen ”Jumalan pelon kulttuuria”. (4:2.)

Luvuissa 5 ja 6 varoitetaan edelleen paheista, joista seurakunnan jäsenten tulisi pidättäytyä. Varoitukset kohdistuvat erityisesti diakoneihin, nuoriin miehiin ja seurakunnan vanhimpiin (5:1–3; 6:1). Sekä diakoneja että vanhimpia varoitetaan rahanhimosta. Diakoneja varoitetaan erikseen vielä panettelusta ja epärehellisyydestä, vanhimpia puolestaan vihasta ja ennakkoluulosta. Nuorille miehille tarkoitetut varoitukset koskevat erityisesti kaikenlaisia seksuaalisia poikkeamia (kreikaksi *ta atopa*), jotka tuomitaan jyrkästi.

Luku 6 päättyy filippiläiselle seurakunnalle yleisemmin osoitettuun vetoomukseen, jossa korostetaan anteeksiantoa kirjeen muuten tuomitsevasta sävystä huolimatta (6:2–3). Muutos tekstin sävyssä selittynee tavoitellulla aatteellisella yhdenmukaisuudella. Niitä, joiden teot ja ajatukset toimivat seurakuntien yhtenäisyyttä vastaan, on tietysti nuhdeltava. Mutta kun huonot tavat on

² Suomennos Nina Nikki ja Outi Kaltio.

Kirjeessä kehoitetaan vastustamaan ahneutta ja maallisen omaisuuden himoa varustautumalla ”oikeudenmukaisuuden aseilla”.

saatu karistettua syntisistä, tulisi heidät taas saada osaksi kristillistä yhteisöä – ja samalla eheyttää yhteisöä.

Itse asiassa Polykarpoksen kirjeessä kaikkia niitä oppeja ja käytäntöjä, joiden kuvitellaan estävän yhteneväisten uskomusten ja asenteiden muodostumista, määritellään käyttäen termejä *kakon* tai *khalepon* eli pahe tai heikkous. Toisin sanoen ne nähdään yhtäältä samanlaatuisina yhteiskunnallis-uskonnollisesti haitallisina pahuuden ilmaisuina, toisaalta tarkemmin eriytymättöminä yhteneväisyyden estäjinä – olivatpa ne sellaisia, joita myöhempi ja yhtenäisempi kristillinen ymmärrys tulisi tulkitsemaan joko synteinä tai harhaoppeina.

OIKEUDENMUKAISUUS POLYKARPOKSEN KIRJEESSÄ

Oikeudenmukaisuudella on Polykarpoksen kirjeen mukaan osansa aina, kun ihminen onnistuu taistelemaan haitallisia taipumuksia vastaan. Juuri oikeudenmukaisuus tarjoaa arsenaalin, jonka avulla nämä vaaralliset

alttiudet voidaan tukahduttaa. Oikeudenmukaisuuden todetaan olevan riippuvainen erityisesti uskollisesta ja rakastavaisesta suhteesta Kristukseen sekä valmiudesta seurata Jumalan asettamia normeja.

Kirjeessä kehoitetaan vastustamaan ahneutta ja maallisen omaisuuden himoa varustautumalla ”oikeudenmukaisuuden aseilla”. Diakoneja kehoitetaan puolestaan pysymään nuhteettomina Kristuksen oikeudenmukaisuuden edessä (5:2). Myöhemmin taas esitetään Kristus palkintona, joka odottaa riittävän oikeudenmukaista toimijaa (8:1). Tätä lupautta kehitetään edelleen luvussa, jossa nostetaan esikuviksi oikeudenmukaisuuden vaateiden mukaisesti toimineet ihmiset: nyt nämä pyhimykset ottavat ansaitun paikkansa Kristuksen vieressä (9:2).

Kirjeessä muistutetaan jatkuvasti siitä, että seurakunnan jäsenten tulisi seurata Kristuksen esimerkkiä käytöksessään samalla, kun painotetaan totuudenmukaista uskoa hänen todelliseen muotoonsa (vertaa 7:1). Tämä viittaa siihen, että kirjeessä ei nähdä laadullista eroa yhtäältä puhtaammin opillisten,

toisaalta yleisempien sosiaalisten ja moraalisten näkökohtien välillä.

Polykarpoksen kirjeen mukaan kaikki paheet ovat yhtä lailla torjuttavissa, kunhan ensin saavutetaan oikea usko Kristukseen – yhdistettynä hänen oikeudenmukaisuuteensa.

SYNTI JA HARHAOPPI MUUNNELMIA SAMASTA ASIASTA

Polykarpoksen kirjeeseen sisältyvät moraaliset kehotukset on suunnattu kristilliselle yhteisölle, jossa normatiivinen ja uskonnollinen järjestys ei vielä ole vakiintunut – ja jossa tunnustuksellinen yhtenäisyys on vastaavasti myös saavuttamatta.

Tällaisessa tilanteessa sekä synti että harhaoppi asemoituvat ymmärrettävästi samalle tasolle. Niitä pidetään laadullisesti eriytymättöminä muunnelmina paheesta, joka on yhteiskunnallisesti ja uskonnollisesti haitallista. Tullakseen tukahdutetuiksi ne edellyttävät vakaata jalansijaa totuudenmukaisessa Kristuksen innoittamassa oikeudenmukaisuudessa.

Walter Bauerin käsityksen mukaan harhaopit eivät alun perin olleet poikkeamia oikeoppisesta valtavirrasta. Sen sijaan ne olisivat muodostuneet aikaisemmin eri puolilla maailmaa paikallisten kristinuskon muotojen perillisistä (Bauer 1934, 1–5). Polykarpoksen kirjeen valossa harhaoppien tunnustaminen olisi juontanut juurensa erinäisten varhais-

kristillisten yhteisöjen sisäisistä erimielisyyksistä, jotka koskivat esimerkiksi sitä, oliko Kristus syntynyt ihmiseksi vai ei.

David Konstanin tulkinnassa varhaisin kristitty käsitys synnistä muodostui Kristusta kohtaan osoitetusta epäluottamuksesta (Konstan 2022, 118). Kuitenkin synnillä ja harhaopilla vaikuttaisi Polykarpoksen kirjeen perusteella olevan yhteinen alkuperä. Ne näyttävät sulautuvan yhdeksi kattavaksi ideaksi yhteiskunnallisesti vaarallisesta paheesta.

Sikäli kun lähteet tässä tapauksessa peilaavat todellisuutta, eriytyneitä synti- ja harhaoppikäsitteitä on siten hyvinkin voinut edeltää kyseisten kategorioiden laajamittainen yhdentymisen. Tätä tilaa voisi **Arland Hultgrenia** mukaillen luonnehtia ”esinormatiiviseksi” kristinuskoksi.

Lopuksi todettakoon, että varhaiskristillistä oikeudenmukaisuuden käsitettä on tässä artikkelissa analysoitu tavalla, joka pitkälti vastaa Nicholas Needhamin edustamaa oikeudellista tulkintalinjaa. Needhamin mukaan oikeudenmukaisuuden erityisenä tarkoitukseksi oli varhaisissa kristillisissä seurakunnissa moraalisen turmion ehkäiseminen (Needham 2006, 24.) Myös Polykarpoksen kirjeessä oikeudenmukaisuus toimii nimenomaan moraalisenä kilpenä kaiken tyyppistä käytöksellistä ja ajatuksellista korruptiota vastaan.

—
Otto Linderborg on klassillisen filologian tutkijatohtori Keski-Ruotsin yliopistossa.

LÄHTEET

- Anderson, G. A. 2009. Sin. A History. New Haven / London: Yale University Press.
- Bauer, W. 1934. Rechtgläubigkeit und Ketzerei im ältesten Christentum. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Eshleman, K. 2011. Becoming Heretical. Affection and Ideology in Recruitment to Early Christianities. Harvard Theological Review 104(2), 191–216.
- Fredriksen, P. 2012. Sin. The Early History of an Idea. Princeton: Princeton University Press.
- Hultgren, A. J. 1994. The Rise of Normative Christianity. Minneapolis: Fortress Press.
- King, K. L. 2008. Which Early Christianity? Teoksessa The Oxford Handbook of Early Christianity. Toim. Susan Ashbrook Harvey ja David G. Hunter. Oxford: Oxford University Press, 66–86.
- Konstan, D. 2022. The Origin of Sin. Greece and Rome, Early Judaism and Christianity. London: Bloomsbury Academic.
- Lam, J. 2016. Patterns of Sin in the Hebrew Bible. Metaphor, Culture and the Making of a Religious Concept. Oxford: Oxford University Press.
- Linderborg, O. H. 2021. The Firstborn of Satan. The Origins of Heresy in Polycarp's Letter to the Philippians. Religion in the Roman Empire 7(3), 368–383.
- Linderborg, O. ja Johansson, V. 2021. The Odd Future Participle at Pol. Phil. XIII: Reassessing the Authenticity and Unity of Polycarp's Letter to the Philippians. Vigiliae Christianae 75(5), 469–482.
- Needham, N. 2006. Justification in the Early Church Fathers. Teoksessa Justification in Perspective. Toim. Bruce L. McCormack. Grand Rapids: Baker Academic, 25–53.
- Sanders, E. P. 1977. Paul and Palestinian Judaism. A Comparison of Patterns of Religion. Philadelphia: Fortress Press.
- Ulrich, J. 2010. The Apostolic Fathers Yesterday and Today. Teoksessa The Apostolic Fathers. Toim. Wilhelm Pratscher. Texas: Baylor University Press, 243–260.

ROOMALAISTEN JOUKKOJEN KATASTROFI GERMANIASSA – KÄYTIINKÖ RATKAISEVA TAISTELU TEUTOBURGIN METSÄSSÄ?



Vuoden 9 jKr. taistelussa germaanit kukistivat roomalaiset, jotka havittelivat Germanian liittämistä Rooman valtakuntaan. Pitkään uskottiin, että taistelu käytiin Teutoburgin metsässä nykyisessä Saksassa, mutta nykytiedon mukaan näyttää todennäköiseltä, että taistelupaikka sijaitsikin toisaalla.

Rooman armeija koki yhden historiansa tuhoisimmista tappioista vuonna 9 jKr. Kapinaan nousseet germaanit onnistuivat tuolloin tuhoamaan kolme **Publius Quinctilius Varuksen** legioonaa kuuluisassa taistelussa, jonka on uskottu tapahtuneen Teutoburgin metsässä.

Tappion seurauksena roomalaisten haaveet siitä, että Reinin ja Elben välisestä Germaniasta voitaisiin muodostaa roomalainen provinssi, kariutuivat. Roomalaiset vetäytyivät takaisin Reinille, jonne he rakensivat linnoitusketjun suojaksi germaaneja vastaan.

Historioitsijoita on askarruttanut jo vuosisatoja se, missä roomalaisten joukkojen tuhoon johtanut taistelu käytiin. Taistelupaikan tarkka sijainti ei käy selville antiikin

ajan kirjallisista lähteistä. Teorioita taistelupaikan sijainnista on kertynyt jo yli 700, mutta nykytutkimus näyttää löytäneen vastauksen kysymykseen.

VARUKSEN ARMOTON HALLINTOTAPA

Keisari **Augustuksen** hallintoaikaa (30/27 eKr.–14 jKr.) luonnehti Rooman alueiden voimakas laajentaminen pohjoisen suunnalla. Augustus näyttää suunnitelleen Rooman rajan siirtämistä pysyvästi Elbe–Vltava–Tonava-jokien linjalle (Cunliffe 2001, 429).

Rooman armeija valtasi Alppien alueen Tonavalle saakka vuosina 15–12 eKr. Reinin itäpuolisen Germanian valtausoperaatiot alkoivat vuonna 13/12 eKr. Niitä johti aluksi

Germaanien joukot kukistivat roomalaiset petollisen Arminiuksen johdolla.

Apujoukot mukaan luettuna Varuksella oli komennossaan kaikkiaan ehkä 60 000 miestä.

menestyksellisesti **Drusus** (38–9 eKr.), joka oli Augustuksen toisen puolison **Livian** (58 eKr.–29 jKr.) nuorempi poika. Druksen yllättävän kuoleman jälkeen johdossa oli myös vanhempi poika **Tiberius** (42 eKr.–37 jKr.).

Vuoden 7 jKr. tienoilla Augustus näyttää vakuuttuneen, että aika oli kypsä muuttaa Reinin ja Elben välinen alue, *Germania magna*, roomalaisiksi provinseiksi. Niiden tulisi maksaa veroja, ja niissä pitäisi soveltaa roomalaista oikeutta. Alueelle suunniteltiin ainakin kahta provinssia.

Augustus nimitti suunnitelmansa toteuttamista varten legaanin: kokeneen ja keisarin perheeseen läheisesti sidoksissa olleen Publius Quinctilius Varuksen. Varus oli syntynyt vuonna 47 tai 46 eKr., joten hän oli reilusti yli 50-vuotias, kun hän alkoi hoitaa legaanin virkaansa Germaniassa (Wells 2004, 83; Murdoch 2006, 51).

Varuksella oli komennossaan yhteensä viisi legioonaa, joista XVII, XVIII ja XIX olivat hänen suorassa komennossaan Weserillä. Kaksi muuta legioonaa, I ja V, olivat legaanin **Asprenasin** komennossa etelämpänä. Apujoukot (*auxilia*) mukaan luettuna Varuksella

oli komennossaan kaikkiaan ehkä 60 000 miestä. (Dreyer 2014, 18–20; Murdoch 2006, 65.)

Heti virkaan astuttuaan Varus alkoi kerätä kollegansa kanssa ankaralla kädellä veroja alistetuilta germaaniheimoilta. Myös roomalaista oikeutta ja siihen kuuluneita rangaistuksia, kuten ristiinnaulitsemista, sovellettiin alueella brutaalisti ja häikäilemättömästi. Molemmat seikat aiheuttivat suurta tyytymättömyyttä germaaneissa, jotka mielsivät historioitsija **Cassius Dion** (Dion Kassios, 155–235 jKr.) mukaan itsensä nyt enemmän roomalaisten orjiksi kuin ystäviksi. (Cass. Dio 56,18,3.)

Varus aliarvioi pahasti germaaneissa aiheuttamaansa tyytymättömyyttä, ja germaanit nousivat lopulta kapinaan vuonna 9 jKr.

LUOTETTU PETTÄÄ LUOTTAMUKSEN

Germaanien kapinan tärkein henkilö oli kheruskien germaaniheimon aatelistoon kuulunut **Arminius**, joka oli syntynyt vuosien 19–17 eKr. välillä. Hän oli joutunut veljensä **Flavuksen** kanssa lapsena roomalaisten panttivangiksi Roomaan ja saanut



Rooman valtakunnan raja vuonna 14 jKr. mukaili Reiniä ja Tonavaa. Teutoburgin metsä sijaitsee noin sata kilometriä Kalkriesestä kaakkoon. Kartan lähde mukailen: Cunliffe, Barry 2001. The Oxford Illustrated History of Prehistoric Europe. Oxford: Oxford University Press.

siellä roomalaisen kasvatuksen, johon kuului muun muassa puhetaidon ja latinan kielten opetusta.

Vartuttuaan Arminius johti apujoukkoja Tiberiuksen alaisuudessa, kun tämä johti Pannonian kapinan kukistamiseen tähdänteitä sotatoimia vuosina 6–9 jKr. Vuoden 8 jKr. tienoilla Arminius oleskeli Varuksen ja germaanien välisenä yhteismiehenä Rei-

nin varrella Xantenissa (Vetera). Ansoistaan hän sai Rooman kansalaisoikeudet, ritarin arvon (*equus*) ja nimityksen apujoukkojen prefektiksi.

Arminius nautti Varuksen suurta luottamusta. Vuoden 30 tienoilla jKr. tapahtumista kirjoittaneen **Velleius Paterculuksen** mukaan luottamusta ei horjuttanut edes se, että Varuksen appi **Segestes** varoitti va-

Varus teki neljäntenä päivänä itsemurhan havaittuaan, ettei pakotietä tai selviytymiskeinoa enää ollut.

kavasti Varusta Arminiuksen petturuudesta ennen tuhoisia taisteluja vuoden 9 syksyllä (Vell. Pat. 2,118,4; Dreyer 2014, 10–13; Murdoch 2006, 100).

On ilmeistä, että nimenomaan tyytymättömyys Varuksen brutaaliin toimintaan johti lopulta siihen, että Arminus kääntyi roomalaisia isäntiään vastaan ja asettui kapinallisuuden johtoon. Kyllästyneenä Varuksen harjoittamaan politiikkaan Arminius ryhtyi salaisesti juonimaan kapinaa keväällä tai kesällä vuonna 9.

Kapinaan osallistuivat alussa germaaniheimoista ainakin kheruskit, brukterit ja marsit mutta loppuvaiheessa todennäköisesti useimmat Germanian heimoista (Murdoch 2006, 106). Germaaniensa kapinan hetki oli hyvin valittu. Rooman armeijan pääosat, 15 legioonaa apujoukkoineen olivat yhä kukistamassa Pannoniassa vuonna 6 jKr. alkanutta suurta kapinaa (Suet. Tiberius 16,2; Dreyer 2014, 22–24).

KATASTROFI: CLADES VARIANA

Varuksen ja germaaniensa välistä taistelua on kutsuttu oletetun taistelupaikan mukaan

Teutoburgin metsän taisteluksi. Antiikin aikana Varuksen kärsimää tappiota kutsuttiin termillä *Clades variana*. Saksalaisessa kirjallisuudessa se on saanut nimen *Varusschlacht* eli ”Varuksen taistelu”.

Rooman armeijassa palveltuaan Arminius tiesi, kuinka Rooman armeija taisteli. Germaaneilla ei ollut mahdollisuuksia säännöllisessä kenttätaistelussa Rooman raskaasti varustettuja legioonia vastaan. Niinpä Arminius valitsi taktiikan, jossa marssikolonnsa eteneviä roomalaisia vastaan iskettiin yhä uudelleen ja uudelleen ennalta valmistelluista väijytysasemista pisto- ja sissihyökkäyksillä (Cass. Dio 56,18–24; Dreyer 2014, 29).

Roomalaisten marssikolonna, jossa oli ilmeisesti 20 000–22 000 henkeä, oli ehkä 15 kilometriä pitkä. Siinä oli legioonalaisten lisäksi orjia ja siviilejä sekä mahtava kuormasto vetoeläimineen. Varuksen marssireitti kulki ilmeisesti Weserin varrella ja Eggekammin vuoriston itäpuolella sijainneesta kesäleiristä kohti luoteessa sijainnutta talvi-leiriä, joka oli Reinillä, ilmeisesti Xantenissa (Dreyer 2014, 33, 62).

Jossain vaiheessa luottamusta nauttinut Arminius, joka johti tiedustelua, irtautui

marssikolonnasta ja liittyi apujoukkoineen kolonnaa ahdisteleviin germaaneihin. Umpikujaan joutuneiden ja jo heikentyneiden roomalaisten komentaja Varus teki neljäntenä päivänä itsemurhan havaittuaan, ettei pakotietä tai selviytymiskeinoa enää ollut (Cass. Dio 56,21,3).

Roomalaisten taistelumoraali heikkeni Varuksen teon jälkeen ratkaisevasti. Pieni osa roomalaisista antautui ja loput teurastettiin armotta. Armeijan mukana kulkeneet naiset ja lapset todennäköisesti säästettiin (Dreyer 2014, 59). Vain pieni joukko Varuksen legioonalaisista pääsi pakoon Reinille kertomaan katastrofista.

Kaatuneiden roomalaisten määräksi on arvioitu kaikkiaan 15 000 miestä. Germaaneiden tappioista ei ole tietoa.

TAPPION SEURAUKSENA GERMANIAN TAVOITTELUSTA LUOVUTTIIN

Keisari Augustus sai tietää melkein heti Varuksen legioonien tuhoutumisesta. Rooma oli parhaillaan valmistautumassa juhlimaan Pannonian kapinan kukistamista, kun tieto katastrofista Germaniassa saavutti Rooman.

Augustukselle Varuksen tappio oli hirvittävä isku. Hän antoi partansa ja tukkansa kasvaa kuukausien ajan. Hänen kerrotaan vaellelleen palatsissaan järkyttyneenä, hakanneen päätään huoneensa oviin ja huudelleen yhä uudelleen ja uudelleen: ”Varus, anna takaisin legioonani!” Augustus julisti jopa Rooman kaupunkiin hätätilan. (Suet. Aug. 23,2.)

Tiberius, joka oli juuri kukistanut Pannonian kapinan, lähetettiin Reinille selvittämään tilannetta. Hän viipyi Germanian raja-alueella kolme vuotta. **Suetoniuksen** mukaan Tiberius selitti, että Varuksen tappio johtui tämän harkitsemattomuudesta ja huolimattomuudesta sotapäällikkönä. Hän ei ryhtynyt itse mihinkään hankkimatta ensin toimilleen upseereista koostuvan neuvotelukuntansa hyväksyntää. (Suet. Tiberius.)

Augustus piti Varusta syypäänä Germanian politiikkansa epäonnistumiseen. Jotta Rooman kunnia voitaisiin palauttaa, roomalaiset tekivät vuosina 14–16 useita kosto- ja rankaisuretkiä Germaniaan sotapäällikkö **Germanikuksen** (15/16 eKr.–19 jKr.) johdolla. Germanicus oli vuonna 9 eKr. kuolleen Druksen poika.

Historioitsija **Publius Cornelius Tacituksen** (noin 55–120 jKr.) mukaan Germanicus voitti Arminiuksen Idistavison taistelussa ja pian sen jälkeen toisessakin taistelussa Weserin varrella vuonna 16. Hän ei kuitenkaan pystynyt kukistamaan Arminiusta lopullisesti. (Tac. Ann. 2,11–22.)



KUVAN LÄHDE: ALAMY

Lionel Royer (1852–1926) maalauksessa Germanicus ratsastaa todistamaan Varuksen taistelun tuhoja.

Keisariksi nousseen Tiberiuksen (14–37 jKr.) käskystä sotatoimet lopetettiin vuonna 16 ja roomalaiset vetäytyivät Reinille. Tiberius oli itse taistellut alueella ja tulkitsi tilannetta niin, ettei Germaniaa voinut hallita. Hän päätti 28 vuotta kestäneet turhiksi osoittautuneet sotaretket. (Cunliffe 2001, 430.)

Kun roomalaiset luopuivat Germanian valtauksista, rajan siirtäminen Elbelle jäi haaveeksi. Vain Reinin ja Tonavan välinen hedelmällinen maa-alue Agri Decumates liitettiin vuonna 83 jKr. pysyvästi Rooman alueisiin.

Agri Decumatesia suojaamaan rakennettiin joukko linnakkeita ja linnoituksia legioonille ja apujoukoille sekä vartiotorneja. Osa rajasta vallitettiin. Tukikohdat yhdistettiin toisiinsa tieverkolla (Heikura 2017, 44). Rajoitetut sotaretket valtaamatta jääneeseen Suur-Germaniaan tähtäsivät lähinnä Agri Decumates -alueen suojaamiseen (Heikura 2017, 44).

Vuonna 45 roomalaiset tekivät Ala-Germanian legaatin **Gnaeus Domitius Corbulon** (k. 67 jKr.) johdolla menestyksekkään sota-

Kun roomalaiset luopuivat Germanian valtauksista, rajan siirtäminen Elbelle jäi haaveeksi.

retken friisien asuttamalle alueelle, joka sijaitsee nykyisissä Alankomaissa. Se ei kuitenkaan näytä johtaneen pysyvään valloitukseen (Tac. ann. 11,19–20; 13,54; Lewick 1985, 154–155; Thompson 1965, 104–; Goldsworthy 2006, 322–324).

Vuosina 166–180 käytiin markomannisotia, jotka suuntautuivat nykyisen Tšekin ja Slovakian alueelle. Rooma kuitenkin luopui valloitetuista alueista vuonna 180 (Komoróczy 2009; Heikura 2017, 44). Viimeinen suuri hyökkäysoperaatio syväälle Germaniaan tehtiin vuonna 235. Se saattoi ulottua jopa Elbelle saakka. Tämän jälkeen Rooma oli pysyvästi puolustuksessa (Heikura 2017).

Arminius, jonka toiminta koitui Rooman joukkojen kohtaloksi, murhattiin myöhemmin vuosien 19–21 välillä, kun hän tavoitteli itselleen kuninkuutta. Tacituksen mukaan vapautta rakastavat germaanit nousivat häntä vastaan kapinaan, ja hän kukistui lopulta omien sukulaistensa juonittelujen uhrina. Kuollessaan hän oli 37-vuotias (Tac. ann. 2,88).

Tacitus tarjoaa mielenkiintoisen jälkiluvun Arminiuksen tarinaan. Arminiuksen veli Flavius oli nimittäin pysynyt koko ajan Roomalle

uskollisena. Roomalaiset istuttivat vuonna 47 kheruskien kuninkaaksi hänen poikansa **Italicuksen**, joka oli syntynyt Roomassa ja siellä roomalaistunut (Tac. Ann. 11,16–17). Kheruskien aluetta ei kuitenkaan liitetty Roomaan.

KALKRIESEN TAISTELUPAIKKA?

Vuosisatojen aikana teorioita siitä, missä roomalaisten ja germaanien väliset ratkaisevat taistelut, on kertynyt yli 700. Ne perustuivat pääasiassa antiikin kirjallisiin lähteisiin.

Aiheesta on kiistelty siitä lähtien, kun antiikin ajan historioitsijan Cornelius Tacituksen teokset *Germania* ja *Annales* julkaistiin: edellinen Venetsiassa vuonna 1470 ja jälkimmäisen kuusi ensimmäistä kirjaa vuonna 1515. Tacitus käyttää taistelupaikasta ilmaisua *Teutoburgiensi saltu*, ”Teutoburgin metsässä”. Tämän perusteella on katsottu, että Varuksen taistelu käytiin metsäisessä maastossa (Tac. ann. 1,60). Lause on voitu kuitenkin tulkita väärin. Se voidaan käänntää myös ”Teutoburgin solassa” (Murdoch 2006, 14–15, 111). *Saltushan* voi tarkoittaa metsämaan ohella myös vuorisolaa.

Kertyneistä taistelupaikkaa koskevista teorioista on muodostettavissa neljä pääryhmää. Pohjoisteorian mukaan taistelupaikka olisi ollut Wiehengebirges-vuoriston ja Wesergebirges-vuoriston pohjoisreunalla, Osnabrückistä pohjoiseen tai koilliseen. Toisen teorian mukaan taistelupaikka oli nykyisessä Teutoburgin metsässä tai jossain Teutoburgin metsän ja Weserin välillä. Kolmannen teorian mukaan taistelupaikka olisi ollut Teutoburgin metsän länsipuolella. Neljäs teoria on taas sijoittanut taistelupaikan vuorialueelle eteläosaan Münsterlandia (Dreyer 2014, 48–49; Wolters 2009, 150–156; Winkelmann 1983; von Petrikovits 1966).

Keskustelu Varuksen legioonien käymästä taistelupaikasta nousi uudelle tasolle, kun vuonna 1987 eläkkeellä ollut brittiläinen majuri ja vanhoista rahoista kiinnostunut amatööriarkeologi **Tony Clunn** löysi metallinpaljastimellaan Rooman vallan aikaisen taistelupaikan, joka sijaitsee 16 kilometriä Osnabrückistä pohjoiseen. Kaivausten edistyessä monet tutkijat alkoivat pitää sitä paikkana, jossa Varuksen legioonat kohtasivat loppunsa vuonna 9 jKr.

Tosin saksalainen historioitsija **Theodor Mommsen** (1817–1903) oli paikalla tehtyjen kolikkolöytöjen perusteella jo vuonna 1885 ollut sitä mieltä, että Varus kävi taistelunsa Kalkriesessä (Wolters 2009, 157). Mommsenin teoriaa ei silloin hyväksytty, koska löytyneet kolikot olivat kulta- ja hopearahoja

eikä paikalta löytynyt sotilaiden yleensä käyttämiä pikkurahoja eli pronssikolikoita (Dreyer 2014, 49). Mommsenin vanha teoria johdatti kuitenkin myöhemmin samalle paikalle Clunnin.

Clunnin jälkeen alueella on tehty runsaasti arkeologisia löytöjä. Vuoteen 2014 mennessä yksittäisiä löytöjä oli kertynyt jo lähes 5 000. Eniten löytöjä on tehty keskimäärin 120 metriä ympäristön yläpuolelle kohoavan Kalkrieser Berg -vuoren ja suuren suon (Grosses Moor) välissä olevan kapeikon Oberesch-nimisessä itäpäässä, jossa varhaisemman tutkimuksen mukaan olisi käyty ankarimmat taistelut.

Kalkriesen taistelupaikalta on löydetty lähes 2 000 roomalaista kolikkoa ja runsaasti roomalaisten sotilaiden varusteita: veitsiä, keihäänkärkiä, metallisia vyönsolkia, sormuksia, vaateneuloja sekä taidokas paraateissa käytetty kasvomaski. Myös ihmisten ja eläinten luita on kaivettu esiin paikalla olevista haudoista. Ihmisten luita on tutkittu, ja ne on todettu Välimeren alueelta kotoisilleiden keski-ikäisten miesten luiksi. Miehet ovat tutkimusten mukaan kuolleet taistelussa saamiinsa kuolettaviin iskuihin (katso Dreyer 2014, 59; Wolters 2009, 160–161).

Löydösten perusteella monet tutkijat ovat tulkinneet, että varsinainen ratkaisutaistelu, jossa Varuksen kolme legioonaa tuhoutuivat lähes täydellisesti, tapahtui täällä paikalla (katso Wells 2004; Murdoch 2006). Erlange-

nin yliopiston professori **Boris Dreyer**in tutkimuksen mukaan Kalkriesessä paikalla käyty taistelu oli kuitenkin vain osa yhteenottojen sarjaa, joka käytiin Varuksen legioonien ja germaanien välillä Varuksen marssireitillä. Dreyerin mukaan Varus aloitti marssinsa Eggekamm-vuoriston itäpuolelta, Detmoldin läheisyydestä (Dreyer 2014, 33, 62). Kalkriesessä jo useissa yhteenotoissa heikentyneet legioonien jäänteet kohtasivat loppunsa.

On esitetty myös toinen eriävä tulkinta. Sen mukaan Kalkriese on pikemminkin paikka, jossa roomalaisen sotapäällikön **Aulus Caecina Severuksen** joukot ottivat yhteen germaanien kanssa kuusi vuotta myöhemmin, vuonna 15 jKr. (katso Dreyer 2014, 49–; Zehren 2022). Tämä taistelu tunnetaan pitkien siltojen taisteluna (*pontes longi*), ja se käytiin avaralla suoalueella, jonne roomalaisen **Lucius Domitius Ahenobarbus** oli ra-



Nykyään katsotaan, että roomalaisten ja germaanien välinen ratkaiseva taistelu käytiin todennäköisesti Kalkriesessä. Paikalla sijaitsee nykyään museo ja puisto.

Kussakin roomalaisessa legioonassa sen metalliesineitä ja aseita korjattiin ja työstettiin uudelleen niiden omissa pajoissa.

kennuttanut viitisentoista vuotta aikaisemmin kapean pitkostien. Myös pitkien siltojen taistelu oli hyvin verinen, ja roomalaisten sotatoimia tuolloin Germaniassa johtaneen Germanicuksen alikomentaja **Caecina** selvisi siitä täpärästi (Tac. ann. 1,63–68).

Arkeologiset kaivaukset ovat osoittaneet, että taistelupaikkaa ympäröivästä maaseudusta huomattava osa on ollut ajanlaskun alussa maanviljelysaluetta. Metsiä on ollut suhteellisen vähän. Germania ei ole ollut myöskään kokonaisuutena tuohon aikaan niin vahvasti synkkien tiheiden metsien peitossa kuin Tacitus kertoo (katso Tac. Germania). Nykyään katsotaan, että vain 30 prosenttia pinta-alasta olisi ollut metsän peitossa.

METALLIANALYYSISTA RATKAISU KIISTAAN?

Arkeologisten löytöjen perusteella on varmaa, että Kalkriesessä ovat ottaneet yhteen roomalaiset legioonalaiset ja germaanijoukot. Niiden perusteella ei kuitenkaan ole voitu varmistaa, onko tapahtumapaikalla käyty Varuksen legioonien vai Caecinan kuusi vuotta myöhemmin käymästä taistelusta. Kummas-ta on kyse?

Viime vuonna julkistettu metallianalyysitutkimus näyttää tuovan kysymykseen selvyden. Sen tulosten perusteella näyttää hyvin todennäköiseltä, että nimenomaan Varuksen legioonat olivat taistelun roomalainen osapuoli ja että legioonien tuhoon johtanut lopputaistelu käytiin Kalkriesessä.

Uusi tutkimus perustui aikaisemmin jo Britteinsaarilla tehtyyn havaintoon, jonka mukaan kussakin roomalaisessa legioonassa sen metalliesineitä ja aseita korjattiin ja työstettiin uudelleen niiden omissa pajoissa. Legioonalle syntyi näin legioonalle tyypillinen metallurginen ”sormenjälki”, jonka perusteella se voidaan erottaa muista legioonista.

Bochumin Bergbau-Museumien kemisti **Annika Diekmann** toteutti metallianalyysin, jossa tutkittiin 550 pronssi- ja messinkiesineistä otettua näytettä erityisesti massaspektrometrin avulla. Näytteet otettiin Kalkriesestä löydettyjen esineiden lisäksi Dangstettestä ja Halternista löydettyistä metalliesineistä.

Tutkimus kohdistui XIX legioonaan, jonka tiedetään olleen Dangstetessä mutta myös Halternissa ennen Teutoburgin taistelua. Näytteitä otettiin myös niistä esineistä, jot-

ka liittyivät Germanicuksen sotaretkien jäljiltä löydettyihin metalliesineisiin. Yhteensä analyysissä otettiin näytteitä seitsemästä eri paikasta löydetystä esineestä, joista neljä liittyy Germanicuksen sotaretkiin ja kaksi Varuksen legioonien oleskelupaikkoihin. Seitsemäs paikka oli Kalkriese.

Tuloksena oli, että Kalkriesen pronssisten ja messinkisten metalliesineiden hivenalkuaineista saatu kemiallinen tunnusmerkki oli merkittävästi yhteneväinen Dangstetten näytteistä saadun analyysituloksen kanssa. Merkittävää yhteneväisyyttä oli myös Halternin esineistä otettujen näytteiden kanssa. Metallurginen sormenjälki erosi sen sijaan selkeästi Germanicuksen legioonien oleskelupaikoista peräisin olleista esineistä saadun tuloksen kanssa.

Tutkimus viittaa vahvasti siihen, että Varuksen sotajoukkoon kuulunut XIX legioona on ollut mukana Kalkriesessä tapahtuneessa taistelussa ja että Kalkriesen taistelupaikka on mitä todennäköisimmin se paikka, jossa Varuksen kolme legioonaa kohtasivat lopunsa syksyllä 9 jKr. Pitkien siltojen taistelusta ei ole kysymys. Kaikille tutkimuksessa mukana olleille on kuitenkin selvää että lisätutkimuksia edelleen tarvitaan.

—
Pekka T. Heikura on filosofian lisensiaatti ja tietokirjailija.

LÄHTEET

- Dio Cassius Cocceianus (Cass. Dio) 1977. Historia Romana. In nine volumes. The Loeb Classical Library. Kään. E. Gary. New York: William Heinemann.
- Paterculus, Gaius Velleius (Vell. Pat.) 1982. Historia Romana. Histoire romaine, T 2, Livre 2. Velleius Paterculus: texte établi et traduit par Joseph Hellegouarc’h. Collection des universités de France. Pariisi: Le belles lettres.
- Suetonius, Tranquillus Gaius 1950–1951. Opera. Kään. J. C. Rolfe. Cambridge, Mass. & London.
- Suetonius, Tranquillus Gaius (Suet.) 1999. Vitae Caesarum. Rooman keisarien elämäkertoja. Suom. J. A. Hollo. Helsinki: WSOY.
- Tacitus, P. Cornelius 2018. Germania. Suom. T. Pekkanen. Helsinki: Gaudeamus.
- Tacitus, P. Cornelius, Annales (Tac. ann.) 1990. Keisarillisen Rooman historia. Suom. I. Kajanto. Helsinki: WSOY.

KIRJALLISUUS

- Altundas, L. 2022. Metall signature of Roman 19th Legion identified at Teutoburg battle site that shook Rome in AD9. Arkeonews 5.12.2022. <https://arkeonews.net/metal-signature-of-roman-19th-legion-identified-at-teutoburg-battle-site-that-shook-rome-in-ad9>. Viitattu 22.8.2023.
- Castrén, P. ja Pietilä-Castrén, L. 2000. Antiikin käsikirja. Helsinki: Otava.
- Cunliffe, B. 2001. The Oxford Illustrated History of Prehistoric Europe. Oxford: Oxford University Press.
- Flöring, Caroline 2022. Abschluss von Forschungsprojekt zu Varusschlacht. Bergbaumuseum.de 16.11.2022. <https://www.bergbaumuseum.de/news-detailseite/abschluss-von-forschungsprojekt-zu-varusschlacht>. Viitattu 22.8.2023.
- Dreyer, B. 2014. Orte der Varuskatastrophe. Der historisch-archäologische Führer. Darmstadt: wbg Theiss.
- Goldsworthy, A. 2006. Rooman puolesta. Sotilaat, jotka loivat Rooman valtakunnan. Suom. H. Tiilikainen. Jyväskylä: Ajatus Kirjat.
- Goldsworthy, A. 2005. Rooman sotilasmahti. Armeija, joka loi historian mahtavimman imperiumin. Suom. P. Tuomisto. Hämeenlinna: Karisto.
- Heikura, P. T. 2017. Harzhornin taistelu ja Maximinus Thraxin Germanian sotaretki. Tieteessä tapahtuu 35 (3), 44–47. <https://journal.fi/tt/article/view/63458>
- Jungblut, P. 2022. Metall-Analyse bestätigt. Varusschlacht fand in Kalkriese statt. Br24 Kultur 16.11.2022. <https://www.br.de/nachrichten/kultur/metall-analyse-bestaetigt-varusschlacht-fand-in-kalkriese-statt,TNM5KQr>. Viitattu 22.8.2023.
- Komoróczy, B. 2009. Marcomannia. Der Militärschlag gegen die Markomannen und Quaden. Ein archäologischer Survey. Teoksessa Jahre Varusschlacht-Konflikt, 114–125. Kalkriese: Ausstellungskatalog Kalkriese.
- Lehmann, G. A. ja Wiegels, R. (toim.) 2015. Über die Alpen und über den Rhein... Beiträge zu den Anfängen und Verlauf der römischen Expansion nach Mitteleuropa. Abhandlungen

- der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Neue Folge, Band 37.
- Lehmann, G. A. 2011. Imperium und Barbaricum. Neue Befunde und Erkenntnisse zu den römisch-germanischen Auseinandersetzungen im nordwestdeutschen Raum – von der augusteischen Okkupationsphase bis zum Germanienzug des Maximinus Thrax (235 n. Chr.). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Lehmann, G. A. 2007. Römische Präsenz und Herrschaft im Germanien der augusteischen Zeit. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht cop.
- Lewick, B. 1985. The Government of the Roman Empire. A Sourcebook. Lontoo: Croom Helm.
- Murdoch, A. 2006. Rome's Greatest Defeat. Massacre in the Teutoburg Forest. Stroud: Sutton Publishing.
- Thompson, E. A. 1965. The Early Germans. Oxford: Oxford University Press.
- Vieweg, M. 2022. Neue Hinweise auf den Ort der Varusschlacht. Wissenschaft.de, Damals.de 24.11.2022. <https://www.wissenschaft.de/geschichte-archaeologie/neue-hinweise-auf-den-ort-der-varusschlacht>. Viitattu 22.8.2023.
- von Petrikovits, H. 1966. Arminius. Bonner Jahrbücher Bd. 166, 175–193.
- Wells, P. S. 2004. The Battle that Stopped Rome. Emperor Augustus, Arminius, and the Slaughter of the Legions in the Teutoburg Forest. New York: W. W. Norton & Company, Inc.
- Wells, P. S. 2004. Teutoburgerskogen. Slaget som stoppade Rom. Kään. H. O. Sjöström. Tukholma: Norstedts.
- Winkelmann, W. 1983. 700 Theorien. Doch keine führt zum Schlachtfeld. Westfalenspiegel 32, 41–46.
- Wolters, R. 2009. Die Schlacht im Teutoburger Wald. 2., durchgesehene Auflage. München: C. H. Beck.
- Zehren, M. 2022. Der Fingerabdruck des Varus. Westfalenspiegel 21.07.2022. <https://www.westfalenspiegel.de/der-fingerabdruck-des-varus>. Viitattu 22.8.2023.

USKOMUKSET TOIMIVAT VUOSISATOJEN AJAN RISKIENHALLINTANA MERENKULUSSA

Uskonto ja uskomukset olivat osa merielämää ja merenkulun riskienhallintaa aikana, jolloin meriturvallisuudesta ei juuri voinut puhua. Ne toivat henkistä turvaa ja itseluottamusta merenkulkijoille.

Merimatka oli vuosisatojen ajan vaarallinen ja ennustamaton, eikä säästä ollut tietoa satamasta lähdön jälkeen. Silti purjehduskausi ulottui Itämerellä ja Suomenlahdella myöhäissyksyyn; ihmisiä ja arvotavaraa kulki meritse aina jäiden tuloon saakka.

Säiden lisäksi tunnettiin muitakin uhkia. Merien kapeikoissa väijyivät keskiajalla ja 1500-luvulla kaapparit, väylien ulkopuolella uhkasivat karikot, Liivinmaan rannikolla eli nykyisessä Baltiassa vedenalaiset hiekkasärkät ja Pohjanmerellä merihirviöt (van Duzer 2014).

Tarkastelen seuraavassa merenkulun riskiä ja uskomusperusteista riskienhallintaa pääasiassa Itämerellä noin ajanjaksolla 1200–

1800. Seuraan laivan elinkaarta aina laivaan hankinnasta purjehdukseen ja laivan loppuvaiheisiin asti. Käsittelen myös sitä, miten uskomukset syrjäytyivät merenkulussa.

PERIAATTEENA RISKIN JAKAMINEN

Riskienhallinnan tärkein keino oli ja on edelleen riskin jakaminen. Uskontoon ja uskomuksiin turvautuen riski jaettiin korkeampien voimien kanssa tai pyrittiin noudattamaan vaaroihin liittyvää astrologista ohjeistusta.

Käytännössä jo keskiajalla oli yleistä hajauttaa lasti useampaan laivaan, jotta ainakin osa siitä säästyisi mahdollisessa haaksirikossa. Laivat liikkuiivat laivueina myös siksi, että hätään joutunutta voitiin tarvittaessa auttaa. Vain

Arkkipiispa Olaus Magnus katsoi, että suomalaiset osasivat noitakeinoin säätää luonnonvoimia ja hallita tuulta.



KUVAN LÄHDE: BOHUSLÄNS MUSEUM

Hansakoggi oli Itämerellä keskiajan tyyppialus, joka oli käytössä ajanjakson 1200–1450. Alus oli yksimastoinen ja limilaudoitettu, kuten puusoutuvene, ja siinä oli kaappausvaaran takia korkea laidat. Kuvassa on Bremerhavenissa museoidun niin sanotun Bremenin koggin pienoismalli, jonka on rakentanut Jerzy Litwin.

harvemmin laivalla oli yksi omistaja, sillä jakamalla omistus useammalle henkilölle jaettiin samalla riskiä (Virkkunen 1953, 269–276).

Merellä käytettiin samoja tuttuja reittejä ja vältettiin tuntemattomia eli niin sanotusti sokeita kiviä. Yöksi pysähdyttiin suojasatamaan, koska silloin ei välttämättä tuullut-

kaan. Suojuksatamat olivat tärkeitä: Suomen saaristossa on toistasataa *kugg-*, *skepp-* tai *skut-*alkuista luonnonsatamaa. Nimet viittaavat satamiin. (Nimisampo.)

Laivanrakennuksessa alettiin 1400-luvulla jakaa takilaa eli mastoja ja köysistöä sekä purjepinta-alaa useammalle mastolle. Yksi-

mastoisesta koggista siirryttiin kaksi- ja kolmimastoiisiin aluksiin: skuutteihin, holkkeihin ja kreijareihin. Kolmimastoista alusta tarkoittava yleisnimitys *skepp* yleistyi. Tuulen yltyessä voitiin tällaisen aluksen purjepinta-alaa vähentää nopeasti sopivaksi. Useampimastoinen alus myös luovi paremmin kuin kaukalomainen korkeakylkinen yksimastoinen koggi.

Kauppamerenkulussa liikekumppaniin ja varsinkin kaukaiseen sellaiseen piti voida luottaa; kauppias uskoi tavaransa apulaiselle, joka toimi saamiensa ohjeiden mukaan. Laiva vuokrattiin mielellään vain tunnetusti luotettavalle henkilölle (Kallioinen 2000, 244). Usko ja luottamus alensivat liiketoiminnan kustannuksia, sillä kauppiaan ei tarvinnut käyttää aikaa kumppanin arvioimiseen.

Luottamus kompensoi pitkän välimatkan ja puutteellisen tiedonkulun aiheuttamaa epävarmuutta ja ennustamattomuutta. Kaukaisissa satamissa käytettiin asiamiehinä faktoreita ja agentteja. Usein liikesuhteiden luottamus perustui sukulaisuus- tai kummi-suhteisiin. Myös osaomisteinen alus edellytti keskinäistä luottoa.

MIKAEL AGRICOLAN

RUKOUSKIRJA OHJEISTAA

Astrologia on keskeinen aihe **Mikael Agricolan** (k. 1557) Rukouskirjassa (*Rucouskirja*), joka sisältää nimensä mukaisesti sekä rukouksia että käsityksiä siitä, miten taivaan-

kappaleet vaikuttavat elämään ynnä merenkulkuun (Hellemaa ym. 1987).

Tähtitaivas ohjeisti muttei määrännyt. Agricola siteeraa noin 100-luvulla jKr. elänyttä maantieteilijää **Klaudios Ptolemaiosta**, joka kuvaili seuraavasti: ”Viisas mies hallitsee tähtiä, jotka taivuttavat, mutta eivät pakota. Sen vuoksi niiden vaikutuksia voidaan varoa tai lieventää järjellä, neuvokkuudella ym.”

Matkasuunnitelmat oli hyvä säätää tähtitaivaan mukaan. Rukouskirja oli siten eräänlainen oman aikansa elämänhallinta- tai valmennuskirja. Agricola suosittelee elämänohjeeksi lääkäriissä ”juoksemisen” sijaan iloista mieltä, lepoa ja kohtuullista ruokavaliota.

Taivaankappaleiden ja niiden vaiheiden uskottiin vaikuttavan enemmän tai vähemmän lähes kaikkeen maanpäällisessä elämässä. Niillä uskottiin olevan suora yhteys terveyteen ja lääketieteeseen sekä varsinkin otollisiin suoneniskennän ajankohtiin.

Tähtitaivas neuvoi, varoitti ja antoi suosituksia siitä, mitä kannatti tehdä ja mitä ei. Ohjeet eivät aina olleet ehdottomia, vaan ne ilmenivät skaalalla huono–keskinkertainen–hyvä: Oli esimerkiksi hyvä ja huono ajankohta astua laivaan. Tiettyinä päivinä – *dies aegyptiacae* eli pahan onnen omaavina – ei saanut ryhtyä mihinkään.

Matkustaminen oli riskialtista. Monet Rukouskirjan ohjeista liittyvätkin matkaan lähtöön, laivaan nousuun tai matkan jatkamiseen sekä matkanopeuteen. Se ohjeisti

”Kravun merkeissä matkamies voi turvallisesti jatkaa matkaa, neitsyen merkeissä sen sijaan varo astumasta laivaan.”

esimerkiksi näin: ”Kravun merkeissä matkamies voi turvallisesti jatkaa matkaa, neitsyen merkeissä sen sijaan varo astumasta laivaan, ja jos teet skorpionin merkeissä matkaa, saat pelätä kuolemaan johtavaa onnettomuutta. Kauriin merkeissä merimies voi lähteä vesille. Vesimiehen merkeissä matkaa tehdessä pitää kulkea hitaasti paikasta toiseen. Kalojen merkeissä teet matkaa turvallisesti.”

Taivaan tilanteen selvittämiseksi kehitettiin 1500-luvulla jo apuvälinekin, taskukokoinen astrologinen matkakello, aikansa älypuhelin, joka kulki mukana taskussa (Huhtamies 2023).

PYSTYMETSÄSTÄ VESILLELASKUUN

Ennen teollista aikaa aineellinen kulttuuri perustui varsinkin Suomessa puuhun. Puu lämmitti ja oli rakennusaine. Siksi oli hyvä tietää milloin metsästä saatiin hyvää laivanrakennuspuuta.

Agricolan Rukouskirjan mukaan laivapuu on kaadettava ”alakuun aikana”, siis kuun 20. ja 30. päivän välisenä ajanjaksona. Kestävin laivanrakennuspuu saatiin kuun vaihteessa talvipäivänseisauksen aikoihin ja vähän sen

jälkeen. Tällöin puutavara oli kuivaa, koska siitä oli poistunut nestettä, ja se oli siksi vähemmän altis lahoamiselle. Puuta ei saanut kaataa ennen sadonkorjuuaikaa tai mätäkuun alkua. Kuun vetovoiman vaikutusta puun laatuun ei ole tutkittu, ei myöskään poissuljettu. (Kaila 1997.)

Puu on keskitalvella kuivaa mutta toisaalta myös puun kuljettaminen metsästä reellä oli talvella helpompaa. Taustalla on kuitenkin pitkä eurooppalainen aatehistoriallinen traditio: Käsitys siitä, että puu oli kaadettava tammi-helmikuussa perustuu antiikin luonnontieteilijä **Pliniuksen** (k. 79) teoksiin. Puunkaatosäännöt pitivät paikkansa Etelä-Euroopassakin. Espanjassa puunkaato-kuukaudet tunnetaan nimellä *menguantes*-kuukaudet (pienenevä Kuu). (Goodman 1997, 110.)

ALUKSEN NIMI SUOJANA

Kun alus oli runkovalmis, oli rikauksen eli takiloinnin, siis maston ja köysistön asennuksen, ja vesillelaskun aika. Mastonjalkaan eli emäpuussa olevaan tukikoloon laitettiin kolikko onnea tuottamaan. Tapa periytyy

roomalaisilta, ja se säilyi läpi keskiajan ja on käytössä edelleen vapaamuotoisena ”vanhana tapana”.

Yleensä on käytetty rakennusvuoden kolikkoa. Lisättäköön, että meriarkeologian kannalta rakennusvuoden kolikko voi olla erittäin suuri ajoitusapu, mutta tällaisia ta-

pauksia tiedän vain yhden: niin sanotun Juktenskobbenin hylyn mastonjalassa oli vuoden 1767 venäläinen kolikko. Ilman sitä aluksen identifiointi olisi ollut lähes mahdotonta.

Vesillelaskun yhteydessä alus nimettiin. Nimen uskottiin suojelevan alusta ja sen omistajien liiketoimintaa. Alusten nimet oli-



Koggin korvasi 1450-luvulla niin sanottu täystakiloitu alus, jossa oli kolme mastoa ja joka oli yleensä tasakylkinen. Tällä alustyyppillä oli useita nimiä, kuten karakki, kravelli tai holkki, joka oli käytössä Ruotsissa 1550-luvulla asti.

Alusten nimet olivat varhaismodernina aikana usein uskonnollisia.

vat varhaismodernina aikana usein uskonnollisia, mutta ajallista ja alueellista vaihtelua ilmenee.

Espanjassa sotalaivat saivat suojelupyhimysten nimiä – esimerkiksi *San-* tai *Sana-*nimiä. Katolisessa maailmassa uskonto on voimakkaasti mukana nimissä. **Kustaa Vaasa** (1496–1560) alisti kirkon valtion alaisuuteen ja takavarikoi sen omaisuuden. Näin vaasakauden laivannimistä puuttuvat uskonnolliset aiheet.

Nimet saatiin vaasakaudella sen sijaan antiikin tarustosta tai eläinkunnasta: *Mars*, *Lejonet*, *Svanen*, *Falken*, *Elefanten*, *Finske Björnen* – tai alukset nimettiin rakennuspaikan, -tavan tai -materiaalin tai näiden yhdistelmän mukaan, jolloin nimiä olivat esimerkiksi *Raumo Kravellen*, *Åbo skepp*, *Furuholken* ja *Lybska Swanen*. Näissä nimissä on identifioiva ja kirjanpidollinen tarkoitusperä, mikä kertoo, että laivatyyppejä ja laivoja oli tullut lisää; laivat oli voitava erottaa toisistaan kruunun kirjanpidossa. (Glete 1997; Glete 2010.)

Valtiokeskeisyys ja sitä tukeva uskonnollisuus tulivat laivan nimissä kuvaan vahvasti mukaan 1600-luvun puhtasoppineisuuden aikana. Alusten nimet korostivat valtiota ja

hallitsijasukua – *Kronan*, *Riksäppet*, *Wasa*. Uskonnollisuutta kuvastivat Pohjanmaalla suurvaltakaudesta rakennetut apostolien mukaan nimetyt alukset, esimerkiksi *St Marcus*.

1700-luvulla uskonnollisten teemojen rinnalle tuli ”uutena uskontona” hyötyä ja taloudellista voittoa, yhteistoimintaa, toivoa ja riskiä ilmentävä nimistö: *Enigheten*, *Concordia*, *De Hoffnung*, *Risico*, *Enterprise*, *Casper et Georg*. (Huhtamies 2019; Huhtamies 2023.) Viimeisenä mainittu viittaa aluksen omistajiin eli kahden miehen yhtiöön. Ajan uskonnollisia nimiä olivat esimerkiksi *St Mikael* ja *Vrow Maria*. Suurkauppias **Johan Sederholmin** aluksen nimi *St Johannes* on uskonnollinen mutta viittaa samalla omistajaansa. Muotiniimiä olivat muun muassa edellä mainitut *Enigheten* ja *De Hoffnung*.

Ortodoksisen Venäjän alusten nimissä uskonnollisuus ja kansallissankarit olivat edelleen vallitseva teema, 1700-luvun aluksista mainittakoon *Patriark Jacob* ja *St Alexander*. Brittilaivoissa oli uskon antamaan suojaan liittyvä nimiä, esimerkiksi *Providence*, kaitseلمus. Lähes kaikki laivannimet ilmentävät jollain tasolla uskoa, luottamusta ja yhteishenkeä – niin merellä kuin liiketoiminnassakin.



Hollantilaisen merikartoittaja Lucas Waghenaerin kartta Helsingin ja Tallinnan väliseltä merialueelta on vuodelta 1584. Kyseessä on ensimmäinen Suomenlahden kartta, joka osoittaa Viron ja Suomen puoleisen rannikon erot. Suomen puolta ei ole edes yritetty kartoittaa sen rikkonaisuuden takia.

MERELLÄ

Lähtö merelle oli aina riski, koska seuraavan päivän säästä ei ollut varmuutta. Tiedot säästä olivat uskomusten ja noitakeinojen varassa. Arkkipiispa **Olaus Magnus** (1490–1557) selostaa näitä kirjassaan *Pohjoisten kansojen historia*. Hänellä on kirjassaan peräti kuusi

lukua tuulista ja myrskyistä. Hänen mukaansa suomalaiset osasivat noitakeinoin säätää luonnonvoimia ja hallita tuulta. (Magnus 1977; Klinge 1983, 27, 33–36.)

Ulkomaiset laivurit ”ostivat” suomalaisilta tuulta. Suomen saariston tuulet olivat pyörteisiä ja reitit mutkikkaita, ilman maksullista

Laivalla ei saanut kiroilla, ja laulaa tai hymistä sai vain virsiä ja psalmeja.

luotsia ei siellä voitu liikkua. Luotsit osasivat neuvoa tuulen suunnan kannalta sopivan reitin ja pystyivät ”myymään sopivan tuulen”.

Syksyllä myrskyn riski oli suurempi kuin kesällä. Viikonpäivälläkin oli merkitystä: Mikael Agricolan mukaan perjantaina ei saanut lähteä merelle – syynä oli pitkäperjantai. Mutta kuten edellä todettiin, Agricolan tähti-taivas vain ohjeisti, ei määrännyt; on oletettavaa, että hyvän tuulen ei annettu mennä ohi tämän säännön takia. Riski oli syytä ottaa, sillä tuulen odottelu saattoi kestää viikkoja.

Ennen matkaa oli 1600-luvulla ainakin Suomessa tapana antaa kirkolle rahalahjoitus. Se oli tavallaan merivakuutuksen kaltainen pikkuinvestointi, jolla riskiä jaettiin laivakunnan ja Jumalan välillä kirkon toimiessa vakuutuksen välittäjänä. Rahaa antamalla toivottiin suotuisia kelejä. Matkan jälkeen voitiin kiittää ja jakaa kirkolle bonusta onnistuneesta matkasta ja sen tuotosta.

Tuotot olivat suuria, lahjoitukset pieniä: Oulussa laivanomistajat ja laivakunnat, aikana-

sa varustamot, lahjoittivat 1600-luvulla kirkolle esimerkiksi yhdestä kuuteentoista taaleria ja haaksirikosta selvinneet laivurit vaihtelevia summia (Virrankoski 1973, 269–276). Vuonna 1643 oululainen **Jacob Trumbell** lahjoitti viisi taaleria koska ”Jumala oli auttanut hänen laivansa onnellisesti Turkuun”.

Votiivilaivoja eli alusten pienoismallejakin lahjoitettiin, mutta niistä tunnetaan vain vuodelta 1609 peräisin oleva Hauhon laiva. Se on kaljuuna-tyyppinen sotalaiva. Tunnetaan myös tapaus, jossa 1600-luvulla Turun saaristossa Borstön luona sattuneen *Maria Sophia De la Gardien* haaksirikon jälkeen aluksen omistajat osoittivat kiitollisuuttaan tukemalla taloudellisesti Nötön saaristokirkon rakentamista (Zilliacus 1974, 44).

Merellä piti käyttäytyä uskomusnormien mukaisesti. Merimatkan epävarmuus ja siihen liittyvä uskonnollisuus ilmenee hyvin vuodelta 1561 peräisin olevasta sinänsä harvinaisesta kuvauksesta: Saksalainen aatelismies **Henrik Norman** matkustaa Puolasta

Ruotsiin kuningas **Erik XIV:n** kruunajaisiin ja takaisin. Laivalla ei saanut kiroilla, ja laulaa tai hymistä sai vain virsiä ja psalmeja. Matkan jälkeen kiitettiin Jumalaa satamaan pääsystä.

Normanin matkan aikana haaksirikolta säästymiseksi rukoiltiin laivalla apua: ”Jumala varjelkoon hyvää laivaa pahalta mereltä ja pahalta hiekalta, rannalta ja seurueelta”.¹ Sitaatti on poikkeuksellisen kiinnostava, sillä mielestäni siinä viitataan Liivinmaan hiekkasärkkiin ja hylrynryöstäjiin. Hiidenmaa oli tunnettu rantarosvojen saari aina 1800-luvun alkuun asti. (Fischer 1885, 294–295.)

Uskonto oli vielä 1700-luvun merielämässä tärkeää; maallinen ja uskonnollinen elämä eivät vielä kokonaan olleet erillään toisistaan. Uskonnonharjoituksessa alettiin korostaa henkilökohtaisen jumalasuhteen merkitystä Suomeenkin levinneen pietismin vaikutuksesta. Spontaanit jumalanpalvelukset merellä olivat osa protestanttisuutta ja erityisesti kalvinismia: Jumala oli viimeinen vahva turva merellä. (Flinkman ja Puromies 2014.)

Aluksen kotimaasta riippumatta uskonnollisuus toistuu meriselityksissä. 1700-luvulla se ilmenee Jumalaan viittavina lauseina, kuten ”nostimme ankkurin Herran nimeen”, ”kaikkivaltiaan Jumalan avulla pelastimme itsemme” tai ”päätimme Herran nimeen yrittää kivien välistä sisäväylällä”. Alusten

¹ Ruotsiksi: ”Gud bevare det goda skeppet för ond sjö och ond sand, strand och sällskapet.”

irtaimistoon kuului aina hartauskirja, ja niitä löytyi rantaan ajautuneena hylkytavarana. (Huhtamies 2020.)

Rukouksen voimaan uskottiin eikä iltahartautta jätetty väliin, vaikka tilanne oli kehittymässä vaaralliseksi – tai ehkä juuri siksi se pidettiin. Vuonna 1771 Turun saaristossa uponneessa hollantilaisessa *Vrow Mariassa* pidettiin iltahartaus vähän ennen karilleajoa; sitä ei jätetty väliin, vaikka oltiin vaarallisilla vesillä. (Huhtamies 2023; Ehanti ym. 2012.)

SIUNATUT RANNIKOT

Ikivanhan käsityksen mukaan meri siunasi rantojen asukaita hylkytavaralla. Puutavara oli tervetullut lisä puuttomille ulkosaarille. Rantaan ajelehti paljon muuatkin, kuten kankaista, alkoholia, hopeaa, eksoottisia mausteita ja muuta kallisarvoista. Tämän tyyppisen, saaristolaisille ei-normaalin tavaran määrä lisääntyi vuonna 1703 perustetun Pietarin ja sen meriliikenteen seurauksena.

Myös tavara-arkkuja eli merimiesarkkuja ajelehti meressä. Niitä heitettiin laivasta merihädässä ajatuksella, että myöhemmin ne saadaan takaisin – jos ei muuten niin oikeusteitse. Niissä saattoi olla hyvinkin kallisarvoista ja henkilökohtaista tavaraa tai alusdokumentteja.

Englannin kielessä on tällaiselle yli laidan heitetylle tavaralle kaksi jo keskiajalla käy-

tössä ollutta juridista termiä: *jettison*, jolla viitataan takoituksellisesti mereen heitettyyn, ja *flotsam*, joka tarkoittaa uponneesta hyllystä irronnutta tavaraa. Termeillä määritellään niiden omistusoikeus. (Frankot 2013.)

Käsitys hylkytavaran siunauksellisuudesta on universaali. Australialaiset **Brad Duncan** ja **Martin Gibbs** ovat otsikoineet maansa merionnettomuuksista kertovan tutkimuksensa nimellä *Please God Send Me a Wreck* (2015). Ruotsalainen **Bertil Wulff** puolestaan on kirjoittanut Ruotsin ”siunatusta rannikosta” kertovan artikkelin *Välsignad kust – Strandningar vid Torekov och Hallands Väder* (2007). Cornwallin lounaisosassa olevilta Scillyn saarilta on peräisin erään papin rukous: ”Rukoilemme sinua Herra, ettei haaksirikkoja tapahtuisi, mutta jos niitä silti sattuisi, että johdattaisit ne Scillyn saarille sen köyhien asukkaiden avuksi.”² (Pearce 2010, 86.)

Haaksirikko toi varhaisina aikoina materiaalista täydennystä jopa yli oman tarpeen. Lain tai tullin koura ei näihin tapauksiin yleensä ylettynyt mutta naapurikateus paljasti. Aihe on ollut suosittu populaarikulttuurissa elokuvista aina *Muumi*-kirjoihin ja dekkareihin asti. **Juhani Ahon** saaristonovellissa *Omatunto* (1929) lausutaan muun muassa näin: ”Tuli lauttaa, tuli lankkua. Jokainen

huone tällä saarella on kyhätty meren tuomista puista.” ”Mutta jos hän (Jumala) kuu-lee rukoukseni ja esimerkiksi antaa laivan joutua haaksirikkoon, niin silloin se kyllä on merkki siitä, että Jumala tahtoo tehdä, niin kuin minä sanon.”

Hylkytavaran keräily on pääsääntöisesti ollut sallittua varsinkin, jos tavara on ajautunut riittävän pitkälle rannalla. Sen sijaan hyllyn ryöstö on aina ollut rikos, joka oli Ruotsissa verrattavissa rangaistukseltaan kirkkovarkauteen. Käytännössä näin ei kuitenkaan ollut jo pelkästään valvonnan mahdottomuuden takia. Kruunu oli riippuvainen saaristolaiten luotsipalveluista, eikä heiltä voinut vaatia täydellistä lainkuuliaisuutta saati rangaista hylkytavaran keräilystä, kunhan se ei ylittänyt törkeän rikoksen rajaa.

Keskiajalla hylkytavaraa omivat muiden mukana luostarit, joilla niin ikään katsottiin olevan siihen oikeus. Luostarit toimivat kaupunkien ulkopuolisina hylkytavaran varastoina ja jälleenmyyntipaikoina. (Huhtamies 2023.)

Hylynryöstöihin liittyvät tarinat harhatalista, joiden mukaan saaristolaiset sytyttivät tulia houkutellakseen laivoja karille. Niiden tueksi ei kuitenkaan ole muuta lähdeaineistoa kuin yleismaailmallinen synkkä merellinen tarinaperinne. On lisäksi järjetön ajatus, että ulkosaarilla olisi haaskattu vähiä puuvaroja: Laivoja haaksirikkoutui ilman harhatuliakin, ja puulle oli parempaa käyttöä. Silti uskomus

Hylyn ryöstö on aina ollut rikos, joka oli Ruotsissa verrattavissa rangaistukseltaan kirkkovarkauteen.

on niin vahva, että sen todenperäisyydestä on muodostunut yleinen käsitys.

Papeilla on näissä tarinoissa usein rooli toiminnan johtohenkilöinä. Esimerkiksi Hiittisistä kerrotaan tarinaa, jossa paikalliset hyökäsivät pappinsa johdolla nuotion ääressä lämmitelleiden haaksirikkoisten kimppuun. Myös Cornwallista kerrotaan pappien osallisuudesta mutta väkivallattomasta toiminnasta, kuten hyllyistä saadun viinien omimisesta. (Kaukiainen 2006, 22.) Papin mukanaolo ja johtoasema teki näissä tarinoissa eräällä tavalla yhteisvastuullisen.

TIETO KORVAA USKOMUKSET

Taikausko säilyi pitkään osana merikulttuuria, vaikka tieto ja parantunut meriturvalisuus syrjäytti 1800-luvulla uskomuksia merenkulussa. Majakat ja merimerkit opastivat viivasuoraan liikkuneita höyryaluksia. Alan koulutus alkoi, merikartat tarkentuivat ja kronometrin avulla voitiin selvittää pituuspiiri avomerellä.

Riskinjakoon tuli ulkopuolinen kaupallinen osapuoli, vakuutusyhtiö. Lloydin merivakuutustoiminta alkoi Lontoossa 1680-luvulla, ja Ruotsin merivakuutuskomppania aloitti vuonna 1739. Riskistä tuli todennäköisyyslaskentaan perustuvaa liiketoimintaa. (Tikka 2019, 204–205.)

Sitä mukaa kun tietoa tuli maailman meriltä lisää, katosivat kartoilta merihirviöt ja muu perifeerisiin alueisiin tiedon puutteen vuoksi liittyneet uskomukset. Merihirviötä ei juuri enää 1600-luvun alun kartoissa ollut. Valaanpyynti toi uutta tietoa merenelävistä, jotka siirtyivät mytologiasta taloudellisen toiminnan piiriin resursseiksi. Kaukoputkella näki kohteet merellä, ja horisontissa leijuvat aavesaaret osoittautuivat optisiksi harhakuviksi.

Meteorologia kehittyi 1700-luvulla, kiitos säätä ennustavan ilmapuntarin. Pitkään se oli kuitenkin uskomuslaite, jonka katsottiin heijastavan käyttäjänsä ruumiintilaa – pikemminkin koriste-esine ja kuriositeetti kuin puhtaasti ilmanpainetta luotettavasti mittaava laite. (Golinski 1999, 69–72.)

² Englanniksi: ”We pray Thee, O Lord, not that wrecks should happen, but that if any wrecks should happen, Thou wilt guide them into the Scilly Isles for the benefit of the poor inhabitants.”

Sitä mukaa kun tietoa tuli maailman meriltä lisää, katosivat kartoilta merihirviöt ja muu perifeerisiin alueisiin tiedon puutteen vuoksi liittyneet uskomukset.

Napoleonin sotien jälkeen rantarosvouts oli jo suureksi osaksi menneen maailman ilmiö ja lasteihin keskittynyt hyödyn ajan hylkypelastus muuttunut meripelastukseksi, jonka kohteena olivat ihmiset, ei enää vain tavara. Sitä harjoittivat uutta tekniikkaa hyödyntävät valtion meripelastusasemat, joiden henkilöstö auttoi merihätään joutuneita. Meripelastuksessa hyödynnettiin **Georg William Manbyn** (k. 1854) Englannissa lanseeraamaa alan uutta tekniikkaa, esimerkiksi köysitykkeitä (*Manby mortar*), valopistooleja sekä pelastusliivejä ja -veneitä, jotka kulkivat esimerkiksi pyörillä ja olivat hevosvetoisia.

Suomenlahden ensimmäinen meripelastusasema oli vuonna 1831 Suursaassa ja vuonna 1857 saarelle perustettiin ensimmäinen yksityinen pelastusasema. Suomen meripelastusseuran toiminta alkoi vuonna 1897.

Mikko Huhtamies on Helsingin yliopiston Pohjoismaiden historian dosentti ja purjehduksen harrastaja.

KIRJALLISUUS

- Aho, Juhani 1929. Omatunto. Juhani Aho kootut teokset, IX nidos. Helsinki: WSOY.
- Duncan, Brad ja Gibbs, Martin 2015. Please God Send Me a Wreck. Responses to Shipwreck in a 19th Century Australian Community. When the Land Meets the Sea, Vol. 3. New York: Springer.
- van Duzer, Chet 2014. Sea Monsters on Medieval and Renaissance Maps. Lontoo: The British Library.
- Ehanti, Eero ym. 2012. Mereen menetetyt, uudelleen löydetty. Toim. Eero Ehanti, Johanna Aartomaa, Irma Lounatvuori ja Erik Tirkkonen. Helsinki: Museovirasto, 13.
- Fischer, Simon. Henrik Normans resa till Erik XIV:s kröning 1561. Historisk Tidskrift (Swe) 1885:5.
- Flinkman, Juha ja Puromies, Petri 2014. Vrouw Marian viimeinen matka. Helsinki: Paasilinna.
- Frankot, Edda 2013. Of Laws of Ships and Shipmen. Medieval Maritime Law and its Practice in Urban Northern Europe. Scottish Historical Review Monograph No. 20. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Glete, Jan 1977. Svenska örlogsfartyg 1521–1560. Flottans uppbyggnad under ett teknisk brytingskede. Forum Navale.
- Glete, Jan 2010. Swedish Naval Administration 1521–1721. Resource Flows and Organisational Capabilities. Leiden, Brill.
- Golinski, Jan 1999. Barometers of Change. Meteorological Instruments as Machines of Enlightenment. Teoksessa The Sciences in Enlightened Europe. Toim. William Clarke, Jan Golinski ja Simon Schaffer. Chicago: University of Chicago Press.
- Goodman, David 1997. Spanish Naval Power, 1589–1665. Reconstruction and Defeat. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hellemaa, Lahja-Irene ym. (toim.). Mikael Agricolan teokset. Tekstien selvennys. Rucouskirja. WSOY, Porvoo.
- Huhtamies, Mikko 2023. Haaksirikkoja ja riskinhallintaa 1700-luvun Suomenlahdella. Ennen ja Nyt – Historian Tietosanomat 23 (1). <https://doi.org/10.37449/ennejanyt.119636>
- Huhtamies, Mikko 2019. Kolme mailia Helsingin pookista merelle. Teoksessa Onnettomuus ja onni. Toim. Mikko Huhtamies ja Juha-Matti Granqvist. Helsinki: SKS.
- Huhtamies, Mikko 2020. Hylkytavarain huutokaupat 1700-luvun puolivälin Helsingissä. Mikä laivoissa maksoi ja mitä haaksirikdokumentit kertovat epäsuorasti itse onnettomuudesta? Nautica Fennica.
- Huhtamies, Mikko 2022. Seitsemäs vyöhyke. Pohjoista merihistoriaa 1200–1600. Helsinki: Siltala.
- Kaila, Panu 1997. Talotohtori. Rakentajan pikkujättiläinen. Helsinki: WSOY.
- Kallioinen, Mika 2000. Kauppiaat, kaupunki ja kruunu. Turun porvareiden ja talouden organisaatio varhaiskeskiajalta 1570-luvulle. Helsinki: SKS.
- Klinge, Matti 1983. Muinaisuutemme merivallat. Kuvitettu historiallinen luonnos. Helsinki: Otava.
- Kaukiainen, Yrjö 2006. Rantarosvojen saaristo. Itäinen Suomenlahti 1700-luvulla. Helsinki: SKS.
- Olaus Magnus 1977 (1555). Pohjoisten kansojen historia. Suomen koskevat kuvaukset. Helsinki: Otava.
- Mäntylä, Ilkka 1971. Tornion kaupungin historia I. Tornio: Tornion kaupunki.
- Pearce, Cathryn 2010. Cornish Wrecking 1700–1860. Reality and Popular Myth. Woodbridge: The Boydell Press.
- Tikka, Katja 2019. Merivakuutus, kiista ja konsuli. Teoksessa Onnettomuus ja onni. Toim. Mikko Huhtamies ja Juha-Matti Granqvist. Helsinki: SKS.
- Virkkunen, A. H. 1953. Oulun kaupungin historia I. Oulu: Kirjola.
- Virrankoski, Pentti 1973. Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1600-luvulla. Oulu: Kaleva.
- Wulff, Bertil 2007. Välsignad kust. Strandningar vid Torekov och Hallands Väderö. Bjärebysgden.
- Zilliacus, Benedict 1974. Utöar. Bårö: Söderström & C:o Förlags AB.

KATSAUKSET

MINNA RIIKKA JÄRVINEN JA JARI KAIVO-OJA

SIVISTYSIDEAALI VAATII UUELLEENTARKASTELUA

Maailmassa on monenlaista pahoinvointia ja epätasa-arvoa, eikä aikamme viheliäisiä ongelmia olla onnistuttu ratkaisemaan. Olisi aika synnyttää uusi sivistysideaali, mutta se edellyttää, että ymmärrämme, mitkä ovat uuden ajan reunaehdot, ja kutsumme kaikki mukaan keskusteluun.

Maailma vaatii perustavanlaista muutosta. Planeettamme ei kestä nykyistä tilannetta, jos kaikkia on joko liikaa tai liian vähän.¹

Ihmisiä on liikaa mutta työntekijöistä paikoin pulaa. Joillakin on varallisuutta yli ymmärryskyvyn rajojen, toisilla puute välttämättömästä. On liikaa sadetta ja kuivuutta – ja liian vähän ruokaa, vettä ja energiaa. Asiat, joita ei ole liikaa tai edes kohtuudeksi, ovat oikeudenmukaisuus, rauha, luottamus ja sopusointu. (Chancel ym. 2022; Human Rights Watch 2023).

¹ Uusin Rooman klubin raportti on hyvä yhteenveto globaalien kestävyysongelmien laajuudesta ja vakavuudesta (katso Dixson-Declève ym. 2022).

Luottamus heijastuu voimakkaasti organisaatioiden tuottavuuteen ja uskottavuuteen, myös koulutusinstituutioissa ja -organisaatioissa (Fukuyama 1995; Bachman 2018; Niedlich ym. 2020; Burton ja Abrams 2023). Usein monet luottamusta ja identiteettiä vahvistavat tekijät liittyvät arvokkuuden tunteeseen ja sen hyvään viestittämiseen (Fukuyama 2018).

Vauraasta länsimaasta käsin on erittäin helppoa huudella ja vaatia muutosta. Olemme yhteiskuntana ehtineet kerätä vaurauden, jonka turvin voimme ylläpitää kuvitelmaa hyvinvoinnista. Nyt vaadimme kohtuutta niiltä, joilla ei ole ollut edes pientä mahdollisuutta maistaa tätä ylellisyyttä.

Toisaalta Tilastokeskuksen mukaan Suomessa vuonna 2021 lähes 900 000 ihmis-

Uudenlaista sivistysideaalia pitäisi miettiä uuden ajan leirinuotioiden äärellä.

On pakko tasata ja toimia oikeudenmukaisemmin koko planeettaa silmällä pitäen.

tä eli köyhyys- tai syrjäytymisriskissä (Tilastokeskus 24.3.2023). Terveiden ja hyvinvoinnin laitos (THL) ja Euroopan neuvoston komitea ovat todenneet, että Suomen perusturva on osin riittämätön. Tietoisuus tästä laajasta köyhyysilmiöstä Suomessa on tietysti eräs sivistyspolitiikan reunaehto.

SOSIAALINEN INKLUUSIO EI TOTEUDU

Tekopyhyys ja silmien ummistaminen ovat saavuttaneet varsin mittavan tason maailmassa. Sosiaalisen osallisuuden eli inklusion taso on maailmassa heikko, ja monenlainen epätasa-arvo ja syrjintä rehottavat.

On arvioitu, että pelkästään sukupuolten välisestä epätasa-arvosta johtuvan inhimillisen pääoman varallisuuden menetys on maailmanlaajuisesti 160,2 biljoonaa dollaria. Toisaalta Afrikan afrojäkeläiset kokevat edelleen huomattavasti enemmän köyhyyttä kuin valtioiden valtaväestö. Esimerkiksi Latinalaisessa Amerikassa afroväestön keskuudessa on köyhyyttä 2,5 kertaa enemmän kuin muun väestön keskuudessa.

Noin 90 prosenttia kehitysmaiden vammaisista lapsista ei käy koulua. Monissa maissa on erittäin vaikea torjua seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien syrjäytymistä ja syrjintää sekä heihin kohdistuvaa väkivaltaa. Vielä tänäänkin yli 70 maata maailmassa jatkaa homoseksuaalisuuden kriminalisointia.

Lukuisat EU-asiakirjat, Maailmanpankin raportit ja poliittiset julkilausumat, joihin Suomikin on sitoutunut, luovat paineita sosiaalisen inklusion lisäämiseen. Muutos vaatii oikeudenmukaisuuden ja sosiaalisen inklusion periaatteiden soveltamista. Kun toimitaan näiden periaatteiden mukaan, on pakko tasata ja toimia oikeudenmukaisemmin koko planeettaa silmällä pitäen. (IDA 2022; Allman 2013; Jackson 2013.)

Tasaaminen koskee myös suhdettamme muuhun elolliseen ja elottomaan. Etenkin valistuksen ajan jälkeen monet ovat tottuneet ajattelemaan, että muu elollinen ja eloton saa arvonsa vasta ihmisen siihen kajottua: metsät tuottavat hakattuina, mineraalit kaivettuina, vesi lauhdevetenä tai teollisuuden

raaka-aineena (esimerkiksi Horkheimer ja Adorno 2008; Dixon-Declève ym. 2022). Erityisesti monen alkuperäiskansan maailmankuvaan on sitä vastoin kuulunut ymmärrys elollisen ja elottoman väistämättömän yhteydestä (esimerkiksi Porsanger 2014). Valistuksen ja teollistumisen välivaiheen jälkeen edessämme on paluu yhteyden ajatukseen, koska maapallo uupuu ihmistoiminnan puristusotteessa. Myös ihminen tuntuu uupuvan itse rakentamassaan oravanpyörässä (esimerkiksi Tays 2020).

Vuonna 2023 on ehkä hyvä palauttaa mieleen, mitä Kirkkojen maailmanneuvoston kuudes yleiskokous päätti Vancouverissa jo vuonna 1983. Silloin julkistettiin uusi ohjelmakokonaisuus ”Oikeudenmukaisuus, rauha ja luomakunnan eheys” (ORLE). Tässä globaalissa ohjelmakokonaisuudessa tuotiin yhteen 1960–70-lukujen yhteiskuntakritiikki ja uusi tietoisuus ihmisen toiminnan aiheuttamista uhkista ympäristölle. (Natunen 2010.)

Vastuullisuus taloudellisessa päätöksenteossa, sosiaalisessa kehityksessä sekä luonnon materiaalien resurssien ja energiaressurssien käytössä ovat yhä keskeisiä päätöksenteon haasteita. Ukrainan sodan, monien muiden sotien ja erilaisten vastakkainasetteluiden maailmassa Kirkkojen maailmanneuvoston ORLE-ohjelma, joka sisältää vahvan eettisen näkökulman, on yhä kiperä haaste jokaiselle päätöksentekijälle.

YMMÄRRÄMMEKÖ EETTISIÄ KYSYMYKSIÄ?

Tulevaisuustietoisille sivistyskeskusteluille hyödyllisiä ovat normatiivisen etiikan kolme keskeisintä suuntausta: seurausetiikka, velvollisuusetiikka ja hyve-etiikka (esimerkiksi Pojman ja Fieser 2012).

Seurausetiikan keskeinen kysymys on, millaisia seurauksia teolla on. Velvollisuusetiikan keskeinen kysymys on, millainen teko on velvollisuuden tai oikean säännön mukainen. Hyve-etiikan keskeinen kysymys taas on, mitä ovat hyvälle ihmiselle ominaiset luonteenpiirteet tai ominaisuudet eli hyveet. Hyve-etiikka kehkeytyi alun perin antiikissa. Sen mukaan järkevä tai viisas ihminen tietää aina, mitä hyvä elämä tai onnellisuus todellisuudessa on.

Suomi on toistuvasti arvioitu maailman onnellisimmaksi maaksi. Suomalaisten siis luulisi tietävän, mitä onnellisuus on ja millaista hyve-etiikkaa se vaatii. Mutta onko asia oikeasti näin? Onko hyve-etiikkamme päivitetty soveltuvaksi digitalisoituvaan yhteiskuntaan, jossa muun muassa keinoälyn käyttö ja muut digitaaliset teknologiat muuttavat organisaatioiden tapoja toimia? Onko tutkimus- ja kehitystoimintamme valmis esimerkiksi vastaamaan uusiin geneerisen keinoälyn tuottamiin teknologisiin ja yhteiskunnallisiin sivistysaasteisiin? (Vertaa Avis 2018; Bareis ja Katzenbach 2022; Goto 2022; Gruetzemacher ja Whittlestone 2022; Makridakis 2017; Newman ym. 2022.)

Mitkä ovat ne koulutukselliset ja sivistykselliset arvot, joita haluamme oikeasti vaalia yhteiskunnassa?

Joudumme joka päivä kamppailemaan tekojemme seurausten, omaksumiemme velvollisuuksien ja hyveiden vaalimisen välillä. Miksi kuitenkin käymme vain vähän keskustelua näistä etiikan peruskysymyksistä esimerkiksi mediassa?

EETTINEN HARKINTA VAATII KÄRSIVÄLLISYYTTÄ, JOTA MEILLÄ EI NÄYTÄ OLEVAN

Ehkä voisimme myöntää vihdoinkin, että sivistys vaatii aikaa ja kärsivällisyyttä. Ilman niitä emme ehkä koskaan ehdi saavuttaa riittävää erinomaisuuden tasoa eettisissä kysymyksissä. Eettinen kasvumme uhkaa jäädä heikoksi, ala-arvoiseksi ja olemattomaksi.

Totuus on se, että kärsivällisyys ja kiireetön harkinta ovat hyveitä, jota monet ihmiset eivät osaa harjoittaa. Tämä asiantila johtuu usein siitä, että lykkäämme jatkuvasti asioita ja odotamme jotakin tapahtuvaksi kuin ihmeen tavoin nopeasti.

Ehkä meidän tulisi panostaa enemmän kärsivällisyyden ja ajanhallinnan kysymyksiin. Onko meillä riittävästi mahdollisuuksia

pysähtyä vastuullisen taloudellisen, sosiaalisen ja ekologisen päätöksenteon ja eettisten peruskysymysten äärelle – vai etenemmekö huohottaen tiimipalaverista toiseen?

Käyttäytymisemme on liian usein lyhytjänteistä ja opportunistista. Tällaisella käyttäytymisellä voi olla vakavia ja negatiivisia vaikutuksia yhteiskunnan toimintaan ja yhteiskunnalliseen luottamukseen, kuten useat tutkimukset ovat eri yhteyksissä osoittaneet. Organisaatioissa ja instituutioissa luottamuspääoman kerääminen vie aikaa, mutta sen menettäminen voi tapahtua nopeastikin. Tämä näkökohta on erityisen tärkeä koulutusjärjestelmän toiminnan yhteydessä (katso Niedlich ym. 2020.)

Niin sanotun moraalikadon vakavia seurauksia on jo nähty muun muassa finanssikriisin ja Venäjän autoritaarisen yhteiskuntakehityksen yhteydessä. Voimme oppia näistä tapahtumista ainakin sen, että moraaliset kysymykset eivät ole marginaalisia yhteiskunnallisessa päätöksenteossa. On hyvä myös tiedostaa, että moraalisten kysymysten onnistunut ratkaiseminen tuottaa usein myös yhteiskunnallista luottamusta, tasapainoi-

suutta ja vaurautta (Ryan 2022; Tripsas ja Schrader 1995; Steinweis ja Rachlin 2015; Hedlund 2007; Claasen 2015; Bachman 2018; Burton ja Abrams 2023).

TARVITAAN UUDENLAISTA VUOROPUHELUA

Muutosta vaativa maailmantila haastaa sivistyskäsitystämme. Sivistystä on pyrkimys löytää vastauksia aikakautemme ongelmiin. Se, millaisina sivistysihmisinä näyttäydymme, on kiinni siitä, millaisen maailman jätämme jälkeemme. (Moilanen ja Salonen 2022.)

Uuden ajan sivistysidealin luominen edellyttää, että ymmärrämme, mitkä ovat uuden ajan reunaehdot. Nykyisellä tavalla, jossa ihmisellä on oikeus hyödyntää ilman velvoitetta hoivata, ei voida jatkaa. Luontokato ja ilmaston muutos ovat tosiasioita ja globaaleja megatrendejä. Muutos on aikamme imperatiivi. On pohdittava perusteellisesti uudestaan, millaista sivistystä ja koulutusta ilkeiden ongelmien ratkaiseminen vaatii (Moilanen ja Salonen 2022).

Jos sivistyspolitiikka ohittaa kevyesti kaikki perustavanlaatuiset seuraamus-, velvollisuus ja hyvekysymykset, se ei voi olla kovin kestävä tai tukeva pitkällä aikavälillä kansalaisten psykologista ja sosiaalista selviytymiskykyä. Tämä kaikki vaatii laajaa yhteiskunnallista arvopuhetta. Mitkä ovat ne koulutukselliset ja sivistykselliset arvot, joita haluamme oikeasti vaalia yhteiskunnassa? Olemmeko esimerkik-

si valmiita vaalimaan sivistyksellisiä tasa-arvon periaatteita?

Sivistysnäkömyksen uudelleenmuotoilu on haaste yhteiskunnalliselle keskustelulle. Kaikilla on oltava mahdollisuus keskustella arvoista, jotta niihin sitouduttaisiin. Tiedetään, että ne asiat, joiden valmisteluun ei olla saatu osallistua, jäävät aina ulkokohtaisiksi.

Tiedämme myös, että monet kokevat epävarmuutta kyvyistään osallistua yhteiskunnalliseen keskusteluun ja päätöksentekoon. Muutosta arvoissa, asenteissa ja toimintatavoissa, tapahtuu kuitenkin vain kansalaisten osallistumisen ja keskustelun kautta.²

Kabinetit on kaadettava, ja puheoikeuden, mielipiteen ilmaisun ja osallistumisen tulee kuulua myös niille, jotka eivät ole ehtineet tai pystyneet muodostamaan vaikuttaja- ja suhdeverkostoja. On tarjottava tiloja käydä rakentavaa dialogia.³ Median on muutettava toimintatapaansa ristiriitojen ja vastakkainasettelun lietojasta ymmärryksen ja eettisen tietoisuuden rakentajaksi.

² Tutkittaessa esimerkiksi yrittäjyyskasvatustoimien toteutumista peruskoulussa, on käynyt ilmi, ettei pelkkä koulutus riitä aikaansaamaan muutoksia, vaan muutokset ovat edellyttäneet mahdollisuutta osallistua opetuksen suunnitteluun (Ruskovaara, Hämäläinen ja Pihkala 2016; Oksanen, Oikkonen ja Pihkala 2022).

³ Dialogi ymmärretään yleensä keskusteluksi. Se on kuitenkin keskustelua syvempi kommunikaation muoto, jossa keskeistä on kuulla ja kuunnella muita sekä jatkaa omin kokemuksin, näkökulmin ja tiedoin täydentäen ja syventäen dialogia edelleen. Keskeinen tavoite on lisätä keskinäistä ymmärrystä. (Katso esimerkiksi Erätauko-dialogista Sitra 2021.)

UUSI KOULUTUSJÄRJESTELMÄ

On otollinen hetki tarkastella myös koulun ja koulutusjärjestelmän sivistystehtävää, koska koulu on syvissä ongelmissa: Kunniakas, koulutuksellisen tasa-arvon ihanteelle rakentunut suomalainen peruskoulu ei enää kykene tuottamaan kaikille edes perustaitoja. Nuorten hyvinvointi ja mielenterveys sakkaavat, eivätkä onnellisen ja tasapainoisen elämän lähtökohdat täyty. (Valtioneuvosto 2021; THL 2021; Rees ym. 2020.)

Opettajat ovat menettäneet ja osin halukkaasti luovuttaneet autonomiansa kasvattajina. He saattavat toisaalta takertua siihen myös tavalla, joka hirttäytyy menneisiin hyviin aikoihin, jolloin kouluissa vallitsi ”työrauha”. Huoltajat haluaisivat osallistua koulun toimintaan, mutta heille on tarjolla vain leipurin ja taloudellisen sponsorin tehtäviä. Rakentava mukaan ottamisen kulttuuri ei kuulu kouluyhteisöihin. (Esimerkiksi Simola 2015, 24; OAJ 2021, 16; Uusikylä 2022; Palmu 2019; Kattilakoski 2018, 156–158).

Koulutuspoliittinen keskustelukin käydään pääosin ydintoimijoiden, opettajien, nuorten ja huoltajien, ohi ja yli. Se tuottaa vieraantumista, joka ilmenee pahimmillaan joidenkin huoltajien lastensa opettajaan tai kouluun kohdistamana vihana, miedoimmillaan sopeutumisen koulun välineelliseen rooliin (OAJ 2021).

Pahimmillaan tämä kaikki voi kytkeytyä moraalikatoon koulutusmotivaatiossa, kou-

lutusinvestoinneissa ja sitoutumisessa kestäviin toimintamalleihin, jotka edistävät pitkäjänteistä sivistystä. Esimerkiksi keinoälyn sivistävä opetus- ja tutkimuskäyttö koulu- ja yliopistolaitoksessamme on asia, josta soisi käytävän laajempaa kriittistä ja rakentavaa keskustelua. Koulun ja koulutusjärjestelmän tämän hetken ongelmien ratkaisuyritykset ovat olleet pistemäisiä ja laastarimaisia, ja ne ovat tuottaneet koulutukseen pirstaleista hankehumpkaa (esimerkiksi Karvala 2021; Pöntynen 2022; Vesa 2021).

1970-luvulla luodun peruskoulun lähtökohdat ovat sodanjälkeisessä Suomessa. 2020-luvulla Suomi on toisenlainen yhteiskunta ja koulun ongelmat systeemisiksi. Yksittäisillä toimenpiteillä ei synny lineaarisia ja johdonmukaisia ratkaisuja näihin ongelmiin (Nada 2022; Simola 2015, 108; Sahlberg 1997, 75–125).

Tarvitaan koulutuksen uusi paradigma, jonka tulee rakentua yhdessä luodulle uuden ajan sivistysideaalille (Moilanen ja Salonen 2022). Tätä koulutuksen uutta paradigmaa ei voida synnyttää hierarkisilla ylhäältä alaspäin tehtävillä poliittisilla linjauksilla, vaan se edellyttää laajaa dialogia ja jaettua tiedolla johtamista yhteiskunnan eri toimijoiden keskuudessa. Tarvitaan monipuolista ennakoitua tutkimusta, joka palvelee ongelmakeskeistä uudistavaa ajattelua ja sen mukaisia innovatiivisia ratkaisuja yhteiskunnassa (Minkkinen, Aufferman ja Ahokas

Koulun ja koulutusjärjestelmän tämän hetken ongelmien ratkaisuyritykset ovat olleet pistemäisiä ja laastarimaisia, ja ne ovat tuottaneet koulutukseen pirstaleista hankehumpkaa.

2019; Kaivo-oja, Knudsen ja Lauraéus 2022; Kaivo-oja ja Stenvall 2022)

Erityisen tärkeää olisi kiinnittää huomiota huolellisiin ”jos, niin”-kysymysten asetteluun, joita professorit **Jaakko Hintikka** ja **James Bachman** (1991) ovat vahvasti suositelleet. Tulevaisuusorientoitunutta ”jos, niin”-ajattelua tarvitaan erityisesti, kun kysytään, onko koulutusohjelmien sisällöissä jotain sellaista, josta voisi luopua jonkin tärkeämmän tähden.

Koulutusohjelmakeskustelu vaatisi yhteiskunnallisten vaihtoehtoiskustannusten arviointia koulutustoiminnassa suhteessa työelämän nopeaan kehitykseen ja toimintalogiikkaan. Esimerkiksi jatkuvan oppimisen toteuttaminen Suomessa voisi järkevöityä, jos meillä olisi enemmän tietoa eri oppimispolkujen vaihtoehtoiskustannuksista ja kiinnostavuudesta oppijoiden keskuudessa.

Koulun tulisi aktiivisesti torjua sivistymättömyyttä ja siitä kieliviä aikamme viheliäisiä ongelmia, kuten luontokatoa, henkistä

pahoinvointia, mielenterveysongelmia, eriarvoisuutta, itsekkyyttä ja kaikenlaista populistista, mustavalkoista joko tai -kulttuuria (Apunen ym. 2017; Eatwell ja Goodwin 2018; Herkman 2019; Urbinati 2019; Hopkin 2020). Koulun tehtävä on vahvistaa sivistystä ja sen vaatimia kyvykkyyksiä: merkityksellisyyden kokemusta, liittymisten tunnetta, huolenpitoa, vastuuta, kohtaamista, empatiaa ja kriittistä ajattelua.

Sivistystehtävä on kompleksi ja systeeminen. Sivistystehtävän uudelleen muotoilun tulisi haastaa nykyinen opettajankoulutus, opettajien täydennyskoulutus, koulutusjärjestelmän rakenteet, opetussuunnitelmat, tuntijaot, ainejakoisuus, ikäluokka-ajattelu, sukupolvisuus ja ylisukupolvisuus. Tässä uudelleen muotoilun yhteydessä tulisi myös sivistyksen suhde oppimiseen ja koulunkäyntiin arvioida kriittisesti uudelleen ja niin ikään sivistyksen suhde opettajuuteen, oppimiseen ja kasvatukseen. Myös itse oppiminen eli informaali, nonformaali ja for-

maali oppiminen tulisi ottaa kriittisen arvioinnin kohteeksi suhteessa kansalaisuuteen, yhteiskuntaan liittymiseen sekä ihmisen paikan arviointiin yhteiskunnan kokonais-systeemissä.

Onko ideaalista unelmointi ja sen hahmotelu liian vaarallista? Jos on, kenen kannalta? Tieteellisen tutkimuksen maailmassa on nostettu esille tarve kuvitella vaihtoehtoisia tulevaisuuksia ja käydä kriittistä keskustelua erilaisista tulevaisuuskuvista (Beckert 2016; Castoriadis 1987; Eriksen 2021).

UUDEN AJAN LEIRINUOTIOT

Koulun ja kasvun ydintoimijat – lapset, nuoret, opettajat, huoltajat – voisivat tehdä vallankumouksen ja ryhtyä käymään dialogia sivistysideaalista. Ylipuhumisen aika on nyt päätettävä, keskustelu on demokratisoitava ja valta riisuttava omia etujaan ajavilta edunvalvojatahoilta ja riitapuhetta kylväältä bulevardimedialta, jota nykyään ohjaa lähinnä opportunistinen klikkijournalismi selkeine kaupallisine arvoineen (esimerkiksi Vehnämäki 2022).

Median sivistystehtävästä ei juuri käydä mitään kriittisempää keskustelua, ja sanomalehdistön ja ylipäättänsä medioiden oma sisältötuotanto on kapeutunut merkittävästi siitä, mitä se oli aikaisemmin Suomessa. Sosiaalinen media on syönyt sanomalehdistön tulopohjaa merkittävästi. Sivistykselliseen

tehtävään ei liikene medioissa paljon kovin paljon resursseja.

Saisi syntyä uuden ajan leirinuotioita, mukaan kutsuvia tiloja keskustella olennaisesta. Saisi syntyä uuden koulun sivistysliike, jossa yhdistyisi kriittinen poisoppiminen ja uuden tulevaisuustietoisuudella päivitetyn sivistys-ideaalin mukainen uusi oppiminen.

Minna Riikka Järvinen on kasvatustieteiden tohtori, filosofian maisteri ja Kehittämiskeskus Opinkirjon toiminnanjohtaja.

Jari Kaivo-oja on dosentti Helsingin yliopistossa, Lapin yliopistossa ja Vaasan yliopistossa sekä Turun yliopiston Tulevaisuuden tutkimuskeskuksen tutkimusjohtaja.

KIRJALLISUUS

- Allman, Dan 2013. The sociology of social inclusion. SAGE Open 3 (1), 1–16, DOI: 10.1177/2158244012471957
- Apunen, Matti, Fukuyama, Francis, Haavisto, Ilkka, Ylisalo, Juha ja Zakaria, Fareed 2017. Tyytymättömyyden siemenet. Mistä populismi tulee? Helsinki: Elinkeinoelämän Valtuuskunta.
- Avis, Jame 2018. Socio-technical imaginary of the fourth industrial revolution and its implications for vocational education and training. A literature review. Journal of Vocational Education and Training 70(3), 337–363.
- Bachmann, Reinhard 2018. Institutions and trust. Teoksessa The Routledge companion to trust. Toim. R. Searle, A.-M. Nienaber ja S. B. Sitkin. Lontoo: Routledge, 218–228.
- Bareis, Jascha ja Katzenbach, Christian 2022. Talking AI into Being. The Narratives and Imaginaries of National AI Strategies and Their Performative Politics. Science, Technology & Human Values 47(5), 855–881.
- Beckert, Jens 2016. Imagined Futures. Fictional Expectations and Capitalist Dynamics. Cambridge: Harvard University Press.

- Burton, Byamber ja Abrams, Joseph 2023. The missing ingredient to achieving peak workplace productivity is often trust. Fortune 20.7.2023. <https://fortune.com/2023/07/20/workplace-productivity-trust-employees-managers>. Viitattu 23.8.2023.
- Castoriadis, Cornelius 1987. The Imaginary Institution of Society. Cambridge: Polity Press.
- Chancel, Lucas, Piketty, Thomas, Saez, Emmanuel ja Zucman, Gabriel 2022. World Inequality Report 2022. https://wir2022.wid.world/www-site/uploads/2022/01/Summary_WorldInequalityReport2022_English.pdf. Viitattu 23.8.2023.
- Claasen, Rutger 2015. Financial Crisis and the Ethics of Moral Hazard. Social Theory and Practice 41 (3), 527–551.
- Dixson-Declève, Sandrine, Gafney, Owen, Ghost, Jayati, Randers, Jorgen, Rockstrom, Johan ja Stokes, Per Espen 2022. Earth for All. A Survival Guide for Humanity. A Report to the Club of Rome. Gabriola Island: New Society Publishers.
- Eatwell, Roger ja Goodwin, Matthew 2018. National Populism. The Revolt Against Liberal Democracy. Lontoo: Pelican.
- Eriksen, Thomas Hylland 2001. Tyranny of the Moment. Fast and Slow Time in the Information Age. Lontoo: Pluto Press.
- Fukuyama, Francis 1995. Trust. The Social Virtues and the Creation of Prosperity. New York: Free Press.
- Fukuyama, Francis 2018. Identity. The Demand for Dignity and the Politics of Resentment. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Goto, Masashi 2022. Accepting the future as ever-changing. Professionals' sensemaking about artificial intelligence. Journal of Professions and Organization 9 (1), 77–99.
- Gruetzemacher, Ross ja Whittlestone, Jess 2022. The transformative potential of artificial intelligence. Futures 135. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2021.102884>
- Hedlund, Stefan 2021. Russia and the IMF. A Sordid Tale of Moral Hazard. Demokratizatsiya 9 (1), 104–136.
- Herkman, Juha 2019. Populism in aiki. Tampere: Vastapaino.
- Hintikka, Jaakko ja Bachman, James 1991. What if ...? Toward Excellence in Reasoning. Mountain View, Kalifornia: Mayfield Publishing Company.
- Hopkin, Jonathan 2020. Anti-System Politics. The Crisis of Market Liberalism in Rich Democracies. New York: Oxford University Press.
- Horkheimer, Max ja Adorno, Theodor 1997. Valistuksen dialektiikka. Suom. Veikko Pietilä. Tampere: Vastapaino.
- Human Rights Watch 2023. Crisis and Conflict. <https://www.hrw.org/topic/crisis-and-conflict>. Viitattu 23.8.2023.
- IDA 2022. IDA 2020. Building Back Better from the Crisis. Toward a Green, Resilient and Inclusive Future. <http://documents.worldbank.org/curated/en/163861645554924417/IDA20-Building-Back-Better-from-the-Crisis-Toward-a-Green-Resilient-and-Inclusive-Future>. Viitattu 23.8.2023.
- Jackson, Tim 2011. Hyvinvointia ilman kasvua. Rajallisen planeetan taloustiede. Helsinki: HS-kirjat.
- Kaivo-oja, Jari ja Stenvall, Jari 2022. A Critical Reassessment. The European Cloud University Platform and New Challenges of the Quartet Helix Collaboration in the European University System. European Integration Studies 16 (1), 9–23.

- Kaivo-oja, Jari, Knudsen, Mikkel ja Lauraéus, Theresa 2022. Future Avenues of Digital Transformation. Teoksessa Public Innovation and Digital Transformation. Toim. H. Väyrynen, N. Helander ja H. Jalonen. Abingdon: Routledge, 165–183.
- Karvala, Kreetta 2021. Hankehuppa ja jatkuvat uudistukset tuhoavat opettajien työssä jaksamista. Iltalehti 29.9.2021. <https://www.iltalehti.fi/paakirjoitus/a/cfc73e19-dd42-46be-9a33-a866c41423d5>. Viitattu 23.8.2023.
- Kattilakoski, Raija 2018. Koulun toimintakulttuuri avautuvissa oppimistiloissa. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 616. https://www.jyu.fi/edupsy/fi/tohtorikoulu/kasvatustieteiden-tohtoriohjelma/valmistuneet-vaitoskirjat/978-951-39-7440-4_vaitos08062018.pdf. Viitattu 23.8.2023.
- Makridakis, Spyros 2017. The forthcoming Artificial Intelligence (AI) revolution. Its impact on society and firms. Futures 90, 46–60. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2017.03.006>
- Minkkinen, Matti, Auffermann, Burkhard ja Ahokas, Ira 2019. Six foresight frames. Classifying policy foresight processes in foresight systems according to perceived unpredictability and pursued change. Technological Forecasting and Social Change 149. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2019.11975>
- Moilanen, Antti ja Salonen, Arto O. 2022. Planetaarinen sivistys. Kohti antroposeenin ajan sivistysideaalia. Kasvatus ja Aika 16 (2), 47–71. <https://doi.org/10.33350/ka.107626>
- Nada, Cosmin 2022. Koulumenestystä kaikille kouluun kiinnittymättömyyden ja koulunkäynnin keskeyttämisen sijaan! <https://www.schooleducationgateway.eu/fi/pub/viewpoints/experts/school-success-for-all.htm>. Viitattu 8.8.2023.
- Natunen, Mirja 2010. Kirkkojen maailmanneuvoston Oikeudenmukaisuus, rauha ja luomakunnan eheys -prosessi ja sen käsitys ihmisen ja muun luomakunnan suhteesta. Helsinki: Helsingin yliopisto, Teologinen tiedekunta.
- Newman, Joshua, Mintrom, Michael ja O'Neill, Deirdre 2022. Digital technologies, artificial intelligence, and bureaucratic transformation. Futures 136. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2021.102886>
- Niedlich, Sebastian, Kallfaß, Annika, Pohle, Silvana ja Bormann, Inka 2020. A comprehensive view of trust in education. Conclusions from a systematic literature review. Review of Education 9 (1), 124–158.
- OAJ 2021. Opetusalan työolobarometri 2021. https://www.oaj.fi/contentassets/14b569b3740b404f99026bc901ec75c7/oaj_opetusalan_tyoolobarometri_2021.pdf. Viitattu 23.8.2023.
- Oksanen, Lea, Oikkonen, Elena ja Pihkala, Timo 2022. Adopting Entrepreneurship Education. Entrepreneurship Education and Pedagogy 6 (2), 276–298. <https://doi.org/10.1177/25151274221091698>
- Palmu, Minna 2019. Enemmän keskustelua, vähemmän mokkapaloja. Kumppanuusajattelu kodin ja koulun yhteistyötä ohjaamassa. Pro gradu -opinnäyte. Helsinki: Helsingin yliopisto, Kasvatustieteellinen tiedekunta. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-201906142935>. Viitattu 23.8.2023.

Pojman, Louis P. ja Fieser, James 2012. Ethics. Discovering Right and Wrong. Boston: Cengage Learning.

Pöntynen, Leena 2022. Hankehumppa seis! Keskeytetään perusopetuksessa vahvan perusosaamisen rakentamiseen jatko-opintojen pohjaksi. <https://teknologiateollisuus.fi/fi/ajankohtaista/hankehumppa-seis-keskeytetaan-perusopetuksessa-vahvan-perusosaamisen-rakentamiseen>. Viitattu 23.8.2023.

Porsanger, Jelena 2014. Saamelainen maailmankuva. Saamelaiskulttuurin ensyklopedia. https://saamelaisensyklopedia.fi/wiki/Saamelainen_maailmankuva. Viitattu 23.8.2023.

Rees, G., Savahl, S., Lee, B. J. ja Casas, F. (toim.) 2020. Childrens' Worlds Report 2020. <https://isciweb.org/wp-content/uploads/2020/08/Childrens-Worlds-Comparative-Report-2020.pdf>. Viitattu 23.8.2023.

Ruskovaara, Elena, Hämäläinen ja Pihkala, Timo 2016. HEAD teachers managing entrepreneurship education. Teaching and Teacher Education 55, 155–164. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2016.01.004>

Ryan, M. J. 2022. The Power of Patience. How This Old-Fashioned Virtue Can Improve Your Life. San Francisco: Conari Press.

Sahlberg, Pasi 1997. Opettajana koulun muutoksessa. Helsinki: WSOY.

Simola, Hannu 2015. Koulutusihmeen paradoksit. Esseitä suomalaisesta koulutuspolitiikasta. Tampere: Vastapaino.

Sitra 2021. Ohjeita Erätauko-dialogiin osaamisen tunnistamisesta. <https://www.sitra.fi/artikkelit/ohjeita-eratauko-dialogiin>. Viitattu 23.8.2023.

Steinweis, Alan E. ja Rachlin, Robert D. (toim.) 2015. The Law in Nazi Germany. Ideology, Opportunism, and the Perversion of Justice. New York: Berghahn Books.

Tays 2020. Nuorten mielenterveyden häiriöiden kasvu on hätähuuto yhteiskunnan muutoksesta. https://www.tays.fi/fi-FI/Nuorten_mielenterveyden_hairioiden_kasvu. Viitattu 23.8.2023.

THL 2021. Kouluterveyskysely. Aikasarja perusopetus 8. ja 9. lk, lukio, aol 2006–2021. Indikaattori: Uupumusasteinen väsymys koulutyössä. https://sampo.thl.fi/pivot/prod/fi/ktk/ktk1/summary_trendi?alue_0=600836&mittarit_0=199594&mittarit_1=199900&mittarit_2=200533&sukupuoli_0=143993#. Viitattu 23.8.2023.

Tilastokeskus 2023. 894 000 henkilöä oli köyhyys- tai syrjäytymisriskissä vuonna 2021. <https://www.stat.fi/julkaisu/cl8lp8xaorjoa0cw1txm8lzp9>. Viitattu 23.8.2023

Tripsas, Mary ja Schrader, Stephan 1995. Discouraging Opportunistic Behavior in Collaborative R&D. Research Policy 24 (3), 367–389. [https://doi.org/10.1016/0048-7333\(93\)00771-K](https://doi.org/10.1016/0048-7333(93)00771-K)

Urbinati, Nadia 2019. Me the People. How Populism Transforms Democracy. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Uusikylä, Kari 2022. Koulutuksen hätätila on tarkoituksellisesti luotu. Helsingin Sanomat 23.10.2022. <https://www.hs.fi/mielipide/art-2000009148038.html>. Viitattu 23.8.2023.

Valtioneuvosto 2021. Valtioneuvoston koulutuspoliittinen selonteko. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/162995/VN_2021_24.pdf. Viitattu 23.8.2023.

Vehnämäki, Ida 2022. Katso kuvat, tiesitkö tätä? Klikkijournalismin anatomia. Pro gradu -opinnäyte. Helsinki: Helsingin yliopisto, Valtiotieteellinen tiedekunta.

Vesa, Anna-Maija 2021. Millä pääsemme hankehumpasta eroon? <https://www.sitra.fi/artikkelit/milla-paasemme-hankehumpasta-eroon>. Viitattu 23.8.2023.

SOSIAALINEN YLIOPISTO

Pohjoismaalaiseen yliopistokäsitykseen kuuluu näkemys, jonka mukaan koulutus luo yhteenkuuluvuutta sekä lisää oikeudenmukaisuutta ihmisten ja alueiden välillä. Sivistyminen on jämäkkää, sosiaalisesti tärkeää ja aikaa vaativaa työtä, joka ylittää kunkin sukupolven omat intressit.

Yhteiskunnallinen vaikuttavuus on yliopiston kenties perustavin tehtävä, ja se liittyy riimastoina oppimisen, tutkimuksen, opetuksen, oppineisuuden ja sivistyksen edistämiseen. Tiedon välittäminen osaksi yhteiskunnan eri sektoreiden toimintaa ei ole tutkimuksesta tai opetuksesta irrallinen osa, vaan jatkuvan vuorovaikutuksen muoto.

On selvää, että yliopistot tuottavat perustutkimukseen pohjautuvaa ymmärrystä, kouluttavat suuren osan yhteiskunnan osaamispääomasta ja kehittävät uusia, hyödynnettävissä olevia innovaatioita samalla, kun ne edistävät omaa toimintaansa yhteiskunnallisesti merkityksellisellä tavalla. Puhutaan isosta kokonaisuudesta, jossa tuloksia ei välttämättä synny juuri hetkessä. Sopiva rytmi on tärkeää kaikessa luovassa toiminnassa.

Rytmiin liittyvät myös arvot ja inhimillinen käyttäytyminen. Yliopiston ja yhteiskunnan välinen vuorovaikutus perustuu ihmisten välisiin rakenteisiin, toimintatapoihin, rahoitusvälineisiin, ohjaukseen ja verkostoihin. Se voi välillä tuoda esiin myös systeemisiä ongelmia, joiden ratkaisemisessa verkottunut yhteisö on tärkeässä roolissa.

Yliopiston ajatuksen näkökulmasta on välillä järkevää ottaa etäisyyttä erilaisiin yliopistoon vaikuttaviin intresseihin, kuten vaikkapa perusrahoituksen indikaattoreihin tai korkeakoulupoliittisiin tavoitteisiin. Etäisyyden ottaminen on kriittistä itsereflektiota, joka on yliopiston ajatuksen ytimessä. Yliopiston pitäisi toisinaan olla kapinallinen, häirikkö ja totutuista ajatuksista irrottautuva *auteur*. Tämä ei onnistu ilman etäisyyttä.

Vuonna 2022 Suomessa suoritettiin 30 489 yliopistotutkintoa ja 2000-luvun aikana on valmistunut yli 600 000 opiskelijaa.

YHTEISKUNNALLISEN VAIKUTTAMISEN NOUSU

Yliopistojen rooli yhteiskunnallisena toimijana näyttäisi olevan ajassamme keskeinen. Yhteiskunnallinen ”vaikuttaminen” on ollut kansainvälisen tiedepolitiikan yksi keskeisimmistä tavoitteista 2000-luvulla (esimerkiksi Budtz Pedersen ym. 2020).

Yliopistoilla onkin alati tärkeämpi rooli tietoon ja tutkimukseen perustuvassa taloudessa, innovaatioiden leviämässä, alueellisessa kehityksessä (esimerkiksi Pinheiro ym. 2015b; Lehmann ym. 2020; Schnurbus ja Edvardsson 2020), yhteiskunnallisten haasteiden ratkaisemisessa (Tirronen 2014) ja tutkimuksen kaupallistamisessa (Kvilhaugsvik 2021). Nämä roolit ovat erityisen suuria, maailmaa syleileviä ja jopa ”unelmamaisia”.

Suomessa yliopistojen toiminnan laajentaminen kytkeytyi 1950-luvulta alkaen osaksi hyvinvointivaltion rakentamista. Tämän massiivisen sivistysprojektin keskeinen tar-

koitus on ollut oikeudenmukaisuuden ja koulutuksen tasa-arvon edistäminen. Yliopistot kouluttavat merkittävän osan yhteiskunnan asiantuntijoista ja siten vaikuttavat suuresti yhteiskunnan eri toimintoihin.

Määrällisenä, mutta myös sivistyksellistä perustaa rakentavana esimerkkinä voidaan nostaa esiin, että vuonna 2022 Suomessa suoritettiin 30 489 yliopistotutkintoa ja 2000-luvun aikana on valmistunut yli 600 000 opiskelijaa (Vipunen 2023). Nämä luvut osoittavat mittakaavan, jolla tutkimukseen perustuva sivistysosaaminen voi levitä yhteiskuntaan opiskelijoiden kautta.

Empiirisissä tutkimuksissa on havaittu, että koulutusinvestoinnit parantavat tuottavuutta, lisäävät teknologista osaamista ja edistävät teknologioiden leviämistä. Ne myös vaikuttavat yksilön sijoittumiseen työmarkkinoilla ja tätä kautta tuloihin. Työntekijöiden koulutustasolla on merkitystä sekä

osaamisen uusiutumisessa että tuottavuuden ja kilpailukyvyn vahvistumisessa.

Koulutusinvestointien myönteinen tuottavuusvaikutus on todistettu yksilö- ja yritystasolla, mutta sen osoittaminen toimialoittain tai kansantalouden tasolla on haasteellisempaa (Asplund ja Maliranta 2006). Koulutusinvestointien merkitys osana talouskasvua ei ole yksiselitteistä, mutta on huomattu, että ”koulutus vahvistaa muiden tärkeiden kasvutekijöiden vaikutusta” ja että ”koulutuksen laadusta tulee entistäkin tärkeämpi kilpailukyvyn tekijä” (Asplund ja Maliranta 2005).

Olisiko siis niin, että sosiaalisen yliopiston merkityksen yksi ideoista on juuri sen tuottamassa laadussa? Suuri osa laadusta perustuu tutkimukseen ja tietoon perustuvaan osaamiseen, jota ihmiset ovat kasanneet kumuloituvasti vuosien vierieissä. Perustutkimusta ja pitkäjänteistä kiinnostusta tiettyä aihetta kohtaan voidaan kuvata laadulliseksi uteliaisuudeksi, joka synnyttää ammattitaitoa.

YLISUKUPOLVINEN SITOUTUMINEN

Yliopiston vaikuttavuus on lähes ääretön prosessi, joka ei lisäännä hetkessä vaan ajan myötä oppipoika-kisälli-mestari-periaatteen mukaisesti ja sukupolvi toisensa jälkeen. Niin sanottua kolmatta tehtävää ei näin voida erottaa yliopiston muista tehtävistä – se rihmoittuu yliopistoon. Samalla se on institutionalisoitunut yliopistojen ydintoimintoi-

hin ja sulautunut sen rakenteisiin (esimerkiksi Pinheiro ym. 2015a).

Olenainen asia vaikuttavuudessa ja sosiaalisessa yliopistossa liittyy kollektiiviseen vipuun, yhteistoiminnasta kohoavaan uututeen, joka samalla marginalisoi jännitteitä ja synnyttää luovuutta. Mutta vaikka voimme ideaalisti ajatella näin, on yliopistossa silti aina vallan välineellisiä muotoja; se tuottaa professioita, rakenteellista hierarkiaa, intressejä ja ”strategisia” nostoja.

On toki niin, ettei yliopistoja olla perustettu sattumalta, vaan tarpeeseen. Mutta sen tarpeen sisälle ja reunoille on liittynyt jotain paljon perustavampaa. Ajattelen ylisukupolvista sitoutumista ja jaettua tietoa, joka vie ihmiskunnan ja maailman tiedollisen jatkuvuuden kehään. Se vaatii myös irrottautumisesta yksilön omista ja kunkin sukupolven eduista, mikä ei aina ole helppoa.

Nykyajan yliopisto ei tietenkään voi olla irrallaan yhteiskunnasta menettämättä tärkeää osaa niistä vuorovaikutussuhteista, jotka ovat olennaisia, kun yritämme ymmärtää, miten voisimme olla paremmin osana maailmaa. Yliopiston tehtävä ja hyöty korostuvat nykypuheessa trendisanojen kautta. Tämänkaltaista on esimerkiksi puhe yliopistosta monimutkaisten globaalien ja yhteiskunnallisten ongelmien tehokkaana ja vaikuttavana ratkaisijana.

Nykyään puhutaan paljon kansalaistieteestä. Syvällisesti ja laajasti ajateltuna kansalais-

tiede voi viedä yliopiston merkityksen aivan uudelle tasolle. Samalla se pystyisi tuomaan yliopiston ajatukseen vahvistuneen sosiaalisen elementin.

KOLMANNEN TEHTÄVÄN INSTITUTIONALISOITUMINEN YLIOPISTOON

Yliopistot ovat olleet läpi niiden historian yhteiskunnallisesti vaikuttavia ja myös yhteiskunnan erilaisista instituutioista ja tarpeista riippuvia toimijoita.

Harvardin yliopistoa ei perustettu ilman ”yhteiskunnallista” syytä vuonna 1636, kun Yhdysvaltojen koillisessa osassa päätettiin pappien kouluttamisesta. Näistä lähtökohdista Harvard on kohonnut maailman parhaimpien joukkoon, mutta se vaatii jatkuvaa ”metaformoosia”; muuttamalla sisäistä muotoaan ja merkitystään yliopisto voi kehittyä alkuperäistä ideaansa suuremmaksi.

Suomessa yliopistojen kolmas tehtävä säädettiin yliopistolakiin vasta vuonna 2004. Kuitenkin esimerkiksi jo Turun Akatemia oli peruslähtökohdiltaan yhteiskunnallisiin intresseihin kytkeytynyt opinahjo.

Kolmas tehtävä liittyy erityisesti yliopistojen ja muun yhteiskunnan väliseen vuorovaikutukseen ja toiminnan yhteiskunnalliseen vaikuttavuuteen. Siinä nivoutuu kaksisuuntainen vuorovaikutus ja pitkän aikavälin vaikuttavuuden lisääminen. Yliopistolaisissa vuorovaikutustoiminta sääde-

tään kuitenkin varsin väljästi: ”Tehtäviään hoitaessaan yliopistojen tulee toimia vuorovaikutuksessa muun yhteiskunnan kanssa sekä edistää tutkimustulosten ja taiteellisen toiminnan yhteiskunnallista vaikuttavuutta.”

Julkisrahoitetuissa korkeakoulujärjestelmissä – kuten Suomessa – kysymys on tiedon ja osaamisen avoimesta ja vastuullisesta hyödyntämisestä yhteiskunnan eri toiminnoissa. Se on systeeminen, rakenteisiin ja kulttuuriin toimintatapaan liittyvä haaste, joka on institutionalisoitunut suomalaisen yliopiston rakenteisiin eri muodoissa.

KOHTI SOSIAALISTA YLIOPISTOA

Yhteiskunnallinen vaikuttavuus on viime vuosikymmeninä institutionalisoitunut yhä lujemmin osaksi yliopiston rakenteita, rahoitusta ja toimintatapoja. Kuitenkin yliopiston tieteellinen, yhteiskunnallinen ja koulutuksellinen merkitys ovat pikemminkin kehämäisiä kokonaisuuksia kuin erillisiä toisistaan. Sitoutumista uusien asioiden etsimiseen ja löytämiseen ei voida eriyttää vaikuttavuudesta. Olennaista tieteessä on löytää yhteydet ja yhdistellä asioita uudella tavalla. Se voi tuoda uusia rihmastoja myös meidän ajatteluamme.

Mutta tieteenalojen välillä ja myös niiden sisällä on suuriakin eroja siinä, miten yhteiskunnallisen vaikuttavuuden merkitykset näkyvät arkipäivän toiminnassa. Näin on myös laadullisessa ja määrällisessä tutkimukses-

YLIOPISTON JA YHTEISKUNNAN VUOROVAIKUTUKSEN MUOTOJA

- Yliopistoista valmistuneet opiskelijat siirtyvät työelämään samalla tuottaen lisäarvoa työnantajilleen, itselleen ja kansantaloudelle.
- Pitkän aikavälin perustutkimuksen kautta saavutetaan parempaa ymmärrystä monitahoisista ilmiöistä ja ongelmista.
- Yliopistossa kehitetty keksintö tai innovaatio onnistutaan kaupallistamaan tai tuomaan hyväntekeväisyyden piiriin.
- Yliopiston asiantuntijat osallistuvat yhteiskunnalliseen keskusteluun esimerkiksi koronapandemian kaltaisen kriisin yhteydessä.
- Yliopistoissa analysoitu tieto siirtyy osaksi yhteiskunnan eri sektoreiden toimintaa ja päätöksentekoa esimerkiksi valtionhallinnossa tai alueellisissa hallintoelimissä.
- Kansalaiset osallistuvat yliopistoissa tehtävän tutkimuksen suunnitteluun ja toteuttamiseen (kansalaistiede).
- Yliopistot keräävät ja ylläpitävät yhteiskunnan, yhteisöjen ja yksilöiden näkökulmasta kulttuurisesti arvokasta tietoa (jatkuvuuden ja historiallisen muistin ajatus).
- Yliopistot osallistuvat monialaisiin verkostoihin, kuten systeemiin kokonaisuuksiin.
- Yliopiston asiantuntijat osallistuvat erilaisiin asiantuntijatehtäviin esimerkiksi lainvalmistelussa tai kolmannella sektorilla.
- Yliopiston asiantuntijat osallistuvat muiden yhteiskunnan instituutioiden toimintaan esimerkiksi päiväkodeissa, peruskouluissa ja sairaaloissa.
- Yliopistot järjestävät tietoa popularisoivia tapahtumia ja koulutuksia.
- Yliopistot järjestävät avoimen yliopiston koulutusta ja jatkuvan oppimisen moduuleita.
- Yliopistot ylläpitävät elämää tukevaa kokonaisvaltaistavaa sivistystä.
- Yliopistoissa saatu sivistys leviää valmistuneiden asiantuntijoiden kautta yhteiskuntaan laajasti.
- Yliopistojen koulutus- ja tutkimusinvestoinnit tuottavat pitkän aikavälin hyötyä koko yhteiskunnalle. Tämä on se sosiaalisen yliopiston perustava ajatus, joka ei toteudu hetkessä.

Kun puhutaan kolmannesta tehtävästä voi syntyä käsitys, että tehtävät olisivat toisistaan irrallisia työpaketteja tai alisteisia toisilleen.

sa. Vaikutukset toteutuvat eri nopeudella ja mittakaavassa.

Esimerkiksi teoreettisen fysiikan ja soveltavan fysiikan yhteiskunnallisen merkitys on erilainen. Sosiaalityön ja sosiaalipolitiikan yhteiskunnallinen tarkoitus on niin ikään erilainen, sillä karkeasti edellä mainituksa ymmärretään ja autetaan ihmistä ja jälkimmäisessä ymmärretään järjestelmiä ja sosiaaliturvan rakenteita.

Eroista huolimatta kaikkien tieteenalojen tutkimukseen ja koulutukseen sisältyy suuri yhteiskunnallinen merkitys ja potentiaalinen yhteiskunnallinen vaikuttavuus. Kysymys on erityisesti siitä, miten ja millaisilla tavoilla tätä potentiaalia hyödynnetään.

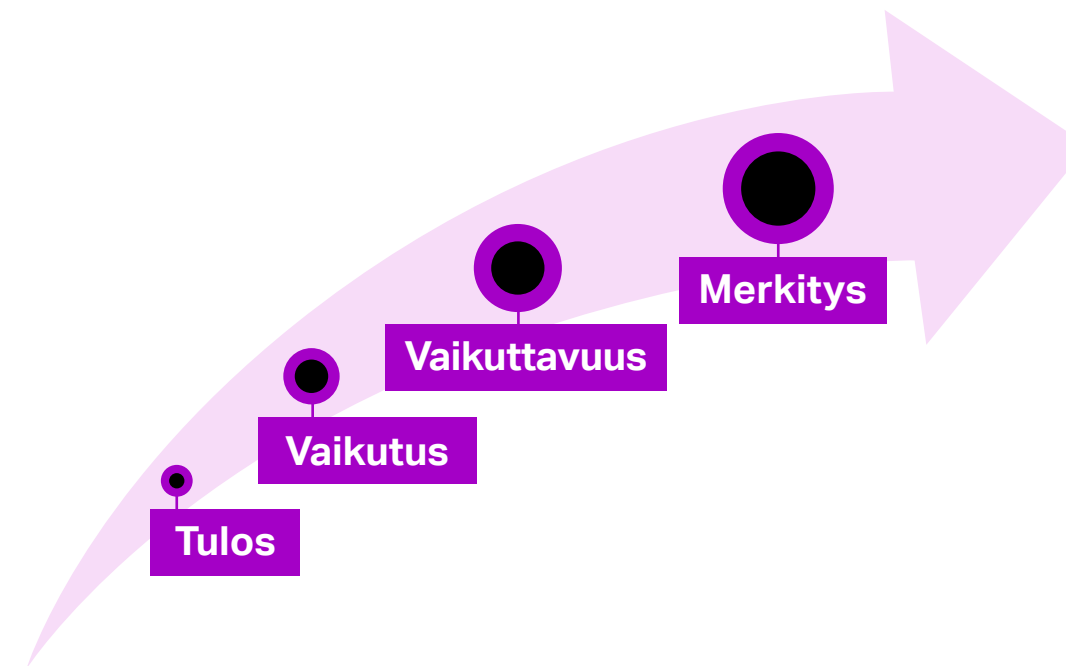
Yliopistolla on enemmän kuin kolme tehtävää. Niitä on kymmeniä, jopa satoja: aina tiedekasvatuksesta keksintöjen kaupallistamiseen. Kun puhutaan kolmannesta tehtävästä voikin syntyä käsitys, että tehtävät olisivat toisistaan irrallisia työpaketteja tai alisteisia toisilleen. Kysymys ei ole siitä, vaan eri tehtävät tai toiminnot ovat osa tieteen kokonaisuutta.

Tutkimus ilman vaikuttavuutta jää vajaaksi, irralleen. Opetus ilman vaikuttavuutta vie pohjaa sivistykseltä. Tieto ei kiinnity elämään, ihmiseen. Vaikuttavuus on elävä osa yliopistoa. Se edellyttää myös käsitteiden merkityksellistämistä: mitä on vaikkapa sosiaalinen kostruktionismi, fysikaalinen suure tai insuliinipuutos. Monimutkaisista asioista viestiminen ymmärrettävällä tavalla on vaikeaa. Mutta sitä on yhdeltä osin myös sosiaalinen tiede ja sosiaalinen yliopisto, jota tässä pohdinnassani yritän etsiä.

Sosiaalinen yliopisto ei aja itseään nurkaan, vaan kulkee aktiivisesti kohti ihmisiä ja yhteiskunnan eri toimijoita. Samalla se toimii yhteiskunnan eriarvoistumista tasapainottavana instituutiona, mikä voi lisätä yhteiskunnan sisäistä kiinteyttä ja tasapainoa. Yliopiston yksi perustehtävistä liittyykin oikeudenmukaisuuden, ihmis- ja luontoläheisyyden sekä demokratian vahvistamiseen.

Sosiaalinen yliopisto on elimellisesti osa yhteiskuntaa ja sen vuorovaikutusrakenteita. Yliopisto vie itseään esimerkiksi päiväkoteihin, peruskouluihin, työpaikoille, pal-

Vaikuttavuuden rakentuminen



velutaloihin, yrityksiin ja yhdistyksiin. Siinä korostuu ajatus kansalaistieteestä ja ruohonjuuritasolla olemisesta. Perspektiivi on silloin myös erilainen – siitä ehkä syntyy uusia näkökulmiakin.

Eri paikkoihin meneminen on tärkeää, koska vaikkapa Suomessa yliopisto on julkinen toimija – verovarosta resursoitu sosiaalinen investointi, jonka vaikuttavuudesta syntyy uutta hyvinvointia. Silloin sosiaalisen yliopiston ydin liittyy yliopiston potentiaalisen lunastamiseen vaikuttavuuden kautta. Laajemmin ajateltuna yliopiston toimintaa rytmittävät tulokset, vaikutukset ja vaikuttavuus kiinnittyvät yhteen ja koko ajan etenevään ketjuun.

Vaikuttavuuden rakentuminen on siis pitkä prosessi. Tutkimuksen välittömät tulokset tai tuotokset syntyvät lyhyellä aika-

välillä, ja ne voivat olla esimerkiksi tietoa ja ratkaisuja, jotka liittyvät tiettyyn ongelmaan tai ilmiöön. Keskipitkällä aikavälillä syntyy puolestaan vaikutuksia, jotka näkyvät esimerkiksi ihmisten käyttäytymisessä tai vaikkapa julkisen vallan toimenpiteissä. Pitkän aikavälin vaikuttavuudessa syntyy pysyvämpiä, esimerkiksi rakenteellisia, sosiaalisia, kulttuurisia, taloudellisia tai ympäristöön liittyviä muutoksia (esimerkiksi Bornmann 2012; McNamara 2015). Vähitellen syntyy uudenlaisia merkityksiä.

SOSIAALISESTI VASTUULLISEN YLIOPISTON TOIMINTA

Yliopiston arvo rakentuu ihmisten välisistä suhteista, jotka liittyvät usein yliopistojen ja kansakuntien rajat ylittäviin verkostoihin

Sivistys vie eteenpäin, vaikka se ei hetkessä siltä tuntuisikaan.

ja yhteisöihin. Näistä keskinäisriippuvista vuorovaikutussuhteista muodostuu muun muassa havaintoja, ymmärrystä, keksintöjä, tekoja, sivistynyttä käyttäytymistä tai julkaisuja. Sosiaalisen yliopiston yksi kenties jopa tärkeimmistä osista on siirtää tutkimuksesta ja opetuksesta saatu lisäarvo käytäntöön.

Sosiaalinen yliopisto ohjaa ajatteluun, joka on vapaata ja suvaitsevaa. Kaiken ei tietenkään tarvitse johtaa esimerkiksi uuteen keksintöön, ja virhearviot kuuluvat olennaisesti inhimilliseen toimintaan. Ei niistä kannata soimata ihmistä, päinvastoin ne mootoroivat sivistystä. Sosiaalinen yliopisto ei ole myöskään *startup*-yritys, säätiö, virasto tai pörssiyhtiö, vaan etsimiseen ja löytämiseen keskittyvä tiedollinen instituutio, jonka tuottamat hyödyt ja vaikuttavuus toteutuvat eri tavoin, eri mittakaavassa ja eri aikajänteellä.

Rakenteet, kuten yliopistolaisissa ja johtosäännössä määritellyt toimielimet, luovat sääntelyn ja ohjauksen kehyksen yliopistoyhteisön toimintaan. Olennaista kuitenkin on sosiaalinen toimijuus ja yliopiston kiinnittyminen yhteisöihin ja yhteiskuntaan. Sivistys vie eteenpäin, vaikka se ei hetkessä siltä tuntuisikaan.

Tiedetään, että ryhmädynamiikalla ja ihmisten välisellä vuorovaikutuksella on merkitys ryhmän toiminnan, tehtävissä suoriutumisen ja tuloksellisuuden kannalta (Pennington 2010). Vuorovaikutuksen myönteinen voima korostuu esimerkiksi luovuutta ja ongelmaratkaisua vaativissa tehtävissä (esimerkiksi Johansson 2005).

Ryhmien sisäiset vuorovaikutusverkostot, vertaisoppiminen ja käyttäytymisesimerkit edesauttavat myös oppimista. Sosiaaliset verkostot tuottavat sosiaalista painetta, joka luo kannustimia esimerkiksi käyttäytymisen muuttamiselle. (Pentland 2014.) Ryhmällä on lisäksi käytössään suurempi ideointi- ja ongelmaratkaisukapasiteetti kuin yksittäisillä ihmisillä (Nijstad ym. 2006).

Ryhmät ovat tärkeitä erityisesti hajauteissa organisaatiossa, jossa on vähän hierarkioita. Ryhmät ovat keskinäisriippuvaisia, ja ihmiset oppivat niissä toisiltaan – oppiminen on ekspansiivista ja syntyy vuorovaikutuksessa (Engeström 2004).

Meille on tarjottu ihmeellinen mahdollisuus olla vuorovaikutuksessa toistemme kanssa globaalisti. Se on ainutlaatuista. Tässä on maailmaa yhdistävän sosiaalisen median

mahdollisuus, joka on suurempi kuin tekoäly tai ”verkostoituminen”.

Erilaisten ihmisten yhteen kulkeutuminen on ydin, joka on myös sosiaalisen yliopiston idean perusta. Se tuo meille muutakin kuin strategisen ajattelun, se tuo ekspansiivisen hämmennyksen, joka voi johtaa täysin uusiin ajatuksiin, oivalluksiin. Eräänlaista kuljeskelua – flaneerausta – mutta sellaista, jolla on tarkoitus. Tämä on pohja myös kunnioitukseen ihmisistä ja luontoa kohtaan.

Yhteenkuuluvuuden luominen tiedon avulla, se on minun ymmärtääkseni sosiaalisen yliopiston yksi keskeisimmistä tehtävistä.

Jarkko Tirronen on yhteiskuntatieteiden tohtori ja projektipäällikkö Kuopion kaupungilla.

LÄHTEET

- Asplund, R. ja Maliranta, M. 2005. Koulutus talouskasvun kiihdyttäjänä. Myytti vai fakta? Teoksessa Mistä talouskasvu syntyy? Toim. Ari Hyytinen ja Petri Rouvinen. Helsinki: ETLA, 89–108.
- Asplund, R. ja Maliranta, M. 2006. Koulutuksen taloudelliset vaikutukset. Helsinki: Sitra.
- Bornmann, L. 2012. What is societal impact of research and how can it be assessed? A Literature Survey. Journal of the American Society for Information Science and Technology 64 (2), 217–233.
- Budtz Pedersen, D. ym. 2020. Methods for Mapping the Impact of Social Sciences and Humanities. A Literature Review. Research Evaluation (29) 1, 4–21.
- Engeström, Y. 2004. Ekspansiivinen oppiminen ja yhteiskehittely työssä. Tampere: Vastapaino.
- Laki yliopistolain muuttamisesta 715/2004.
- Lehmann, E., Meoli M., Paleari S. ja Stockinger, S. 2020. The Role of Higher Education for the Development of Entrepreneurial Ecosystems. European Journal of Higher Education 10 (1), 1–9. doi:10.1080/21568235.2020.1718924

- McNamara, C. 2015. Basic Guide to Outcomes-Based Evaluation for Nonprofit Organizations with Very Limited Resources. <http://managementhelp.org/evaluation/outcomes-evaluation-guide.htm>. Viitattu 18.8.2023.
- Nijstad, B. A., Rietzshel, E. F. ja Stroebe, W. 2006. Four Principles of Group Creativity. Teoksessa Creativity and Innovation in Organizational Teams. Toim. Leigh Thompson ja Hoon Seok Choi. New York: Psychology Press, 161–179.
- Pennington, D. C. 2010. Pienryhmän sosiaalipsykologia. Helsinki: Gaudeamus.
- Pentland, A. 2014. Sosiaalifysiikka. Miten hyvät ideat leviävät? Uuden tieteenalan opetuksia. Suom. Kimmo Pietiläinen. Helsinki: Terra Cognita.
- Pinheiro, R., Langa, P. V. ja Pausits, A. 2015a. The Institutionalization of Universities' Third Mission. Introduction to the Special Issue. European Journal of Higher Education 5 (3), 227–232.
- Pinheiro, R., Langa, P. V. ja Pausits, A. 2015b. One and Two Equals Three? The Third Mission of Higher Education Institutions. European Journal of Higher Education 5 (3), 233–249.
- Schnurbus, V. ja Edvardsson, I. R. 2020. The Third Mission Among Nordic Universities. A Systematic Literature Review. Scandinavian Journal of Educational Research, 1–23.
- Tirronen, J. 2014. Suuret haasteet ja yliopiston strategiset valinnat. Tieteessä tapahtuu 4, 17–23. <https://journal.fi/tt/article/view/46150>
- Tirronen, J. 2015. Poisvalinnat ja yliopiston strateginen johtaminen. Tieteessä tapahtuu 4/2015, 22–28. <https://journal.fi/tt/article/view/51171>
- Vipunen 2023. Vipunen. Opetushallinnon tilastopalvelu. <https://vipunen.fi>